

Віра Науменко

ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ

4 КЛАС

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— ознайомся з інформацією самостійно;

— запам'ятай прислів'я, зверни увагу на незвичайні слова й вислови;

— виконай завдання, дай відповіді на запитання;

— виконай завдання, що допоможуть розкрити таємниці художніх творів;

— виконайте завдання в парах;

— виконайте завдання в групах.

ВІД АВТОРА

Любий читачу! Підручник «Літературне читання» поведе тебе у світ поезії та прози, справжніх і вигаданих історій. Цей світ сповнений краси, чарівності, таємниць, захоплюючих мандрівок і нових знань.

Кожний письменник разом з героями своїх творів охоче спілкуватиметься з тобою. Ти зрозумієш, якими важливими для тебе та інших є вияви доброти, людяності й відповідальності. Відчуєш, як завдяки любові та співчуттю, турботі про навколишній світ ти стаєш багатшим і кращим.

Тільки читай уважно, вдумливо, аналізуй і ви-значай, про що говорить з тобою кожен автор твору, що важливе для себе ти візьмеш із цього спілкування. Недаремно кажуть: *Книга вчить, як на світі жити; Хто багато читає, той багато знає; Де розумом не дійду, то в книжці знайду.*

Книги – морська глибина!
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить.

Іван Франко

У КРАЇНІ ДАВНИНИ

 На цих сторінках оживають міфи й легенди, притчі й казки різних народів. Читаючи міфи, ти поринеш у світ стародавніх богів, дивовижних істот, легендарних і непереможних героїв. Ти дізнаєшся про погляди народів світу на різноманітні явища життя, походження деяких назв тощо.

Читаючи легенди, притчі й казки, помітиш багато спільного та відмінного між ними. Уважному відкриються таємниці змісту цих жанрів, зацікавленому – запам'ятаються ці твори.

 У давні часи, намагаючися пояснити явища навколишнього світу, люди створили чимало цікавих історій, які передавалися з вуст в уста, з покоління в покоління. Ці історії – вони отримали назву **міфи** – були присвячені виникненню життя, силам, що керують Землею та Всесвітом (богам), надзвичайним людям (героям), надприродним явищам та істотам.

Міфологічні образи живуть і сьогодні в поезії, скульптурі, у нашій мові. Ми не замислюємося, з якої міфо-

логії до нас прийшли такі вислови і слова, як *скринька Пандори, ахіллесова п'ята, Чумацький Шлях, геркулес, нарцис* і багато інших. З деякими міфами ти зараз зможеш ознайомитися.

Єгипетські міфи

Стародавні єгиптяни обожнювали тваринний світ. Недаремно майже всіх богів вони зображували людьми з головами тварин і птахів. Особливо шанували бика, іменуючи його богом Апісом, корову сприймали як богиню Ісиду. Змію єгиптяни називали богом Атумом, крокодила – богом Себеком, а кішка поставала для них як богиня Бастет.

Та найголовнішим в усі часи був бог сонця, якого єгиптяни вважали творцем Усесвіту й богів. Також вони вірили, що річка Ніл тече по землі та під землею, а бог сонця Ра вночі перепливає підземним Нілом на схід і вранці з'являється над землею.

БОГ СОНЦЯ РА

Колись не було ні землі, ні неба. Всесвіт нагадував безмежний океан води. Спочатку серед вод океану з'явився пагорб. То був єдиний клаптик землі посеред безкраїх вод, які невідомо звідки витікали й невідомо куди текли.

Якось на цьому пагорбі розкрилася дивовижна квітка лотоса¹. Між пелюстками було сховане немовля. Цьому дитяті судилося стати богом на ім'я Ра.

Від дитини й справді йшло таке сліпуче сяйво, що Всесвіт, який досі перебував у пільмі, ураз освітився й ожив.

- Прочитай опис Усесвіту. За яких обставин зникла пільма і все ожило?
- Як народився бог сонця Ра? Перекажи міф близько до тексту.

¹*Лотос* – водяна трав'яниста рослина, схожа на латаття; має великі гарні квітки.

Пітьма і зло породили велетенського змія, щоб урешті-решт запанувати над світом. То було небачене страховисько, могутнє і спритнє. Понад усе змій, якого звали Апопом, не любив сонце.

Усі друзі Ра ставали ворогами Апопа. І змій так люто ненавидів бога Ра, що навіть при згадці про нього починав дрижати від злості.

Глибоко під землею – житло жорстокого змія. Однак і туди проникають сонячні промені, бо щовечора, завершивши свій похід над землею, Ра спускається до підземного світу. Нікуди від нього не сховатися! Скрізь це ненависне сонце!

– Я мушу позбутися Ра! – не тямлячи себе з люті, вигукнув Апоп. – Тільки коли на землі не стане цього бога, пітьма і зло запанують над світом!

Відомо, що Ра щовечора мандрує водами підземного Нілу. А якщо випити воду підземної ріки? Тоді зухвалий Ра ніколи не зможе потрапити до царства пітьми...

Апоп надимає черево і припадає до підземних вод. Він п'є довго, уперто, води в Нілі стає менше й менше. От і все... Річище порожнє, за кілька хвилин воно зовсім висохне. Ра ніколи більше не потрапить під землю!

«Підступний змій гадає, що, коли він вип'є підземний Ніл, я не спускатимуся більше під землю... – розмірковував Ра. – Настав час покінчити з породженням пітьми і зла. Апоп повинен щезнути!»

І непереможний Ра прямує на вирішальну битву зі змієм! Він – сонце, а сонцю підвладний увесь світ.

Битва була довгою і жорстокою. Змій такий дужий і великий, що Ра ніяк не міг його скорити. Та богові замало вбити Апопа. Спочатку треба примусити його повернути підземні води.

Слава великому Ра! Він здолав Апопа, притиснув його так, що той повернув підземний Ніл – випустив

його зі свого бездонного черева! Тепер не варто вбивати змія, він переможений – нехай живе! Ра святкує перемогу! Ра – великодушний! Осяяний звитягою, бог сонця продовжує свою щоденну подорож...

Даремно Ра пожалів Апопа. Зло ніколи не скориться світлові. Змій знову вишив підземний Ніл, коли Ра тільки-но піднявся над землею.

Наступної ночі все повториться знову. Змій Апоп, що не змиритися з поразкою, знову нападе на Ра, а сонячний бог ще раз і ще раз доведе свою непереможність.

Щоночі в підземному світі відбувається битва між силами світла і птьми. Ця битва щоразу незмінно закінчується перемогою світла.

Як і для чого змії Апоп з'явився на світ? Чому він ненавидів бога Ра? Як вирішив позбутися його?

- Перекажи близько до тексту зміст тієї частини міфу, у якій розповідається про битву Ра з Апопом.
- Як у міфі пояснюється вічна боротьба між світлом і птьмою, добром і злом?

Міфи Давньої Греції

Давньогрецька міфологія – одна з найбагатших серед відомих людству. Вона мала велике значення для розвитку світової культури.

Грецькі боги, за змістом міфів, жили на горі Олімп. Там панували такі самі порядки, як і між людьми. Греки з великою повагою ставилися до людини, тому й богів уявляли в образі людей.

Чарівні перетворення

ПАНДОРА

Коли на землі в людей засяяв веселий життєдайний вогонь, сповнюючи їхнє існування теплом і радістю, розгніваний Зевс покарав за це не тільки гордого Прометея.

Лихий, злопам'ятний бог надумав покарати нещадно і смертних, та ще так, щоб навіть їхні далекі-далекі нащадки відчували ту кару.

Зевс-громовержець покликав свого сина Гефеста, неперевершеного митця та вигадника, звелів йому змішати глину з водою, всередину сховати приемний, ласкавий голос і зліпити юну дівчину, схожу на безсмертну богиню.

Гефест усе так і зробив. А далі, за Зевсовим велінням, буйні вітри вдихнули в ту постать життя і кожний з богів уцедив її своїми дарами. Мудра Афіна Паллада навчила дівчину гаптувати і прясти, золота Афродіта надала їй звабних чар і дивовижної вроди, а хитрий Гермес подарував лукавий розум, непереборну цікавість і каверзну¹ вдачу. Дівчину назвали Пандорою, а це ім'я означало: «Та, що всім обдарована».

Юні харити й музи вбрали Пандору в сріблясті шати, на довгі кучері поклали вінець, схожий на золоте мереживо, ніжну шию прикрасили намистом із самоцвітів і завітчали красуню трояндами. Потім Гермес, як звелів йому всевладний батько, відвів Пандору на землю і залишив її біля порога дому Епіметея, рідного брата Прометея.

Колись Прометей попереджав свого рідного брата, щоб той нізащо не брав ніяких дарунків від підступних богів. Та Епіметей був надто простий, довірливий і повільний у думках, навіть ім'я його означало: «Той, хто думає потім». Тож, побачивши біля свого порога прекрасну дівчину, що сяяла вродою і щастям, Епіметей забув усі застережливі слова свого мудрого брата, забув про все на світі.

Як Зевс того й прагнув, Пандора стала Епіметесовою дружиною і праматір'ю всіх смертних жінок. І саме вона стала причиною великих нещасть на землі.

До того часу люди жили, не знаючи горя, заздрощів, злочинів, тяжких хвороб і турбот. Усе це Прометей

---

¹Каверзний – підступний.

сховав від смертних на Олімпі в чималій амфорі¹, щільно її закривши. Зевс подарував ту амфору Пандорі в посаг², тільки – підступний! – звелів її не відкривати.

Послухалася Пандора, та з кожним днем їй дедалі дужче кортіло зазирнути всередину. Нарешті красуня не витримала, відкрила амфору, і в ту саму мить звідти вилетіли на волю горе, турботи, злигодні, страждання, тяжкі хвороби.

Відтоді вони скрізь і завжди переслідують людство. Невидні, нечутні, німі, вони затьмарюють людям сонячне сяйво, заповзають у їхні домівки, сріблять скроні у смертних, виорюють на їхніх обличчях глибокі страдницькі зморшки, укорочують людям і так недовгий вік.

¹*Амфора* – велика посудина яйцеподібної форми для вина, олії та ін.

²*Посаг* – майно, гроші, що дають батьки або родичі нареченій, коли вона виходить заміж.

Збагнувши, що вона накоїла, Пандора мерщій закрила амфору, і з неї не встигла вилетіти тільки сліпа надія.

Так покарав смертних людей всемогутній Зевс Громовержець.

Переказ Катерини Гловацької

- Назви персонажів міфу. Які **чарівні перетворення** описано в ньому?
- За що Зевс розгнівався на Прометея? Прочитай.
- Чим боги обдарували Пандору? Якою ти її уявляєш?
- Як у міфі розповідається про появу на землі горя, турбот, злигоднів, страждань, хвороб? Чи добре вчинила Пандора? Як ти пов'яжеш зі змістом міфу вислів *надія живе найдовше*?
- Існує вислів *скринька Пандори*. Що він означає? (Вибери відповідь: *осередок нещастя, багатство, таємницю, підступний дарунок*).

Чи знаєш ти?

Зевс – головний бог у грецькій міфології, батько богів і напівбогів. Він же бог грому.

Прометей – велетень, який викрав у богів вогонь і приніс людям, за що його жорстоко покарав Зевс, прикувавши до скелі.

Гефест – син Зевса, бог вогню і ковальської справи.

Харіти – три дочки Зевса, вічно юні богині краси.

Музи – дев'ять дочок Зевса, покровительки мистецтв і науки.

Гермес – бог торгівлі та ремісництва.

Афіна Паллада – богиня мудрості.

Афродіта – богиня кохання і вроди.

Слов'янські міфи

Як і інші народи, прадавні слов'яни вірили в те, що світом правлять боги. Більшість з богів творить добро (наприклад, бог сонця Дажбог; бог грому і блискавки, покровитель хліборобства Перун; покровитель скотарства Велес, або Волос; Ярило – божество родючості). Але є і такі, що можуть занапастити (наприклад, Чорнобог).

Окрім богів, за уявленнями слов'ян, землю населяли духи. Це добрі та злі сили, які могли втручатися в повсякденне життя: русалки, мавки, домовики, відьми тощо. Люди вірили, що жити з ними треба в мирі, навіть задобрювали подарунками.

Були боги – Перун, Дажбог, Ярило,
тож поклонялись сонцю і громам,
Стрибогові, що напинав вітрило,
і Волосу, що любий пастухам.

Любов Забашта

- Прочитай один з варіантів переказу слов'янського міфу про походження людей на Землі.

СТВОРЕННЯ ЛЮДИНИ

Ще до початку світу, коли не було ні неба, ні землі, а лише синє море, посеред того моря стояло велике дерево.

На тому дереві була золота кора, перлова роса, і сиділи на ньому дивовижні птахи. Дехто каже, що то були два голуби, а дехто – що сивий сокіл. Серед гілля того дерева роїлися бджоли, у його корінні жили всілякі тварини, на гілках знайшли притулок птахи. З дерева капала роса, а із цієї роси утворювались озера, річки та криниці.

Але сумним був світ без людського гомону. І тоді бог зробив з глини першочоловіка. Однак глина – мертва.

Щоб оживити людину, бог схилився до неї й просто в уста вдихнув життя.

- Прочитай опис дерева посеред синього моря. Чим воно особливе? Перекажи цю частину міфу близько до тексту.
- Як пояснюється у міфі походження людини? Чи можна назвати це чарівним перетворенням?
- У якому з наведених раніше міфів уже йшлося про створення людини богами? Порівняй їх.

Багато слов'янських міфів відомі українським читачам завдяки письменнику Сергію Плачинді (1928–2013). Народився митець на Кіровоградщині. У дитинстві вечорами мати розповідала легенди про таємничий Вирій та його жителів – стародавніх богів і героїв.

«Материні розповіді назавжди ввійшли в мою пам'ять і душу, – згадував Сергій Плачинда. – Згодом, уже будучи письменником, я пішов через бібліотеки й архіви на пошуки материного Вирію». Так з'явилися «Міфи і легенди давньої України». Цю книгу письменник називав книгою свого життя.

• Прочитай, як, на думку Сергія Плачинди, пояснювали слов'янські міфи появу на Землі добра і зла.

БІЛОВОГ І ЧОРНОВОГ

І поринув у глибоку думу Сокіл-Род. І довго-довго думав. І зніс він два яйця: біле і чорне. Упали вони в озеро Живої води, і вродилися з них Білий лебідь і Чорний лебідь. Попливли вони назустріч один одному і стали люто битися.

Тоді з вершини Дуба-Стародуба сказав їм Сокіл: «Зупиніться!».

І лебеді перестали битися. І сказав Сокіл: «Я даю вам Слово і Розум. Вийдіть з води і станьте обабіч мого Дуба». Вийшли лебеді з води й одразу перетворилися на людиноподібних велетнів. Тільки в одного шкіра була біла, волосся – русаве, очі – блакитні; а в другого все чорне – і шкіра, і волосся, і очі.

І сказав Сокіл їм: «Зірвіть з дерева по яблуку і з'їжте їх». З'їли велетні по молодильному яблуку й відчули в собі силу неймовірну.

І сказав Сокіл: «Тепер ви невмирущі боги».

І сказав Сокіл білошкірому: «Ти є Білобог, Володар Світла й Білого світу та всього, що створиш у ньому».

І сказав Сокіл чорношкірому: «Ти є Чорнобог, Володар Ночі й Пітьми та всього, що створиш у ній».

І сказав він обом: «Ви є Добро і Зло, Краса і Погань, Світло і Пітьма, Правда і Кривда. Ви будете завжди, будете скрізь, будете вічно. Бо ви є Життя. І ТІ, ЩО ПРИЙДУТЬ, не знають Добра без Зла, бо інакше – не знатимуть, що таке Життя і навіщо жити в ньому».

- Розкажи, хто дав життя Білому й Чорному лебедям. Як вони зустрілися?
- На кого перетворив Сокіл лебедів? Чим їх наділив?
- Прочитай останній абзац. Для чого Сокіл створив не лише Володаря Світла, а й Володаря Пітьми?
- Які чарівні перетворення описано в міфі? Як у ньому пояснюється, що таке життя?

Чи знаєш ти?

Творцем Усесвіту слов'яни вважали Рода, який живе на небі, їздить на хмарах, дарує життя людям, звірам, птахам.

Повтори і пригадай

- Міфи яких народів уміщено в розділі?
- Назви міфи і їх персонажів.
- Визнач, про яких персонажів міфів ідеться:
  1. «Якось на цьому пагорбі розкрилася дивовижна квітка лотоса. Між пелюстками було сховане немовля».
  2. «...Це ім'я означало: "Та, що всім обдарована"».
- Дізнайся, що означають вислови: *ахіллесова п'ята*, *авгієві стаї*.
- Як ти розумієш слова Рода про те, що немає Добра без Зла, Краси без Погані?

- Вибери міф і розкажи його зміст близько до тексту.
- Сформулюйте запитання один одному за змістом прочитаних міфів.

ВІД МІФУ ДО КАЗКИ

Якщо міф вважається найдавнішим жанром усної народної творчості, то легенда, притча, казка виникли пізніше від нього. У цих жанрах ідеться про ті людські цінності, які називають вічними: прагнення до волі, добра, правди, краси; розум, витримка... Вони лежать в основі вчинків персонажів творів, які відкривають перед тобою свої сторінки.

Добро не лихо, ходить по світі тихо.

Перемелеться лихо – добро буде.

Живий пролізе і крізь вушко голки, якщо розум у нього тонкий.

Українські прислів'я

Легенди

Легенда має дуже багато спільного з міфом. Спільним є те, що і в міфі, і в легенді розповідається про фантастичні події. Проте в легенді йдеться про реальні історичні події та про реальних історичних осіб, які зберігає народна пам'ять.

ТОПОЛЯ

(Народна легенда)

Колись була тополя дівчиною.

Налетіли на село турки, старих порубали, молодих у полон забрали. Іде в невіленьничому гурті дівчина, і кожен крок її дедалі важче дається, бо веде він далі від

рідного дому. Уночі стомлені бранці поснули, заснула і варта. Тільки дівчина не спала, тихо звільнившись од пут, утекла. А на світанку, коли зовсім мало залишилося до села, де могла сховатися од ворога, побачила за собою кінну погоню.

– Батьку степе, поля рідні, порятуйте мене!

Біжить і благає. Ще трохи – і вхопить її за коси вершник. Ось уже вхопив, та рука сковзнула з гілки, бо за мить одну обернулася дівчина тополею.

Так і стоїть тепер край села.

- Про які події розповідається в легенді?
- До кого зверталася дівчина-полонянка, бажаючи волі?
- Яка частина легенди і чим схожа на чарівну казку, міф?
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Поділи текст легенди на дві частини і склади план.
  2. Намалюй малюнок до другої частини легенди.
  3. Склади свою легенду про тополею.

БОГДАН ЧАЛИЙ

Богдан Чалий (1924–2008) народився у м. Києві в сім'ї лікарів. Дитинство його минуло в містечку Ізяслав, на зелених берегах Горині. Батько Богдана знав чимало цікавих історій про тварин та птахів. Часто в їхній домівці зимували маленькі козенята, зайченята, їжачки, а навесні їх відпускали на волю.

Потім батьків направили працювати на Київщину, до Ірпеня. Там Богдан пішов до школи, займався в літературному гуртку.

Після закінчення школи – фронтові дороги війни, а в мирний час – робота в редакціях газет, дитячих журналів. Писав вірші, прозу, п'єси. Серед них відомі віршовані казки про відважного Барвінка – «Як Барвінок став героєм», «Як Барвінок та Ромашка у вирій літали», «Барвінок і весна».

Пропонуємо прочитати легенду, яку написав Богдан Чалий у співавторстві з Олександром Пархоменком.

ДУМА ПРО КИЯ ТА ЙОГО СЛАВНИЙ РІД

(Скорочено)

...Що на першій горі на стрімкій,
де дзвеніли тополі сріблисті,
жив полянин по імені Кий,
у затишнім зеленім обійсті.

Чорновусий, з високим чолом...
в синю рань, лиш півні прокричали,
з широченним кленовим веслом
Кий ішов на дніпровські причали.

Він тримав перевіз на ріці
і ладді конопатив недаром, –
звідусіль чужоземні купці
до полян прибували з товаром.

Як ударить веслом по воді, –
в небо хвилю зметне крутобоку.
Задивуються гості в ладді:
– Ну й полянин! Здоровий нівроку!

А бувало, на лови піде, –
богатирську покаже натуру.
Хай до рук навіть тур попаде, –
роги скрутить могучому туру.

...Що на другій горі між смерек,
де волхви¹ зупинялися віщі,
жив рудий, наче полум'я, Щек
у затишнім зеленім обійсті.

Ще умільством уславився Щек, –
мав щодини митецьку затію...

---

¹Волхв – мудрець, віщун, чарівник.

Візьме глини та виліпить глек –
куплять глек у саму Візантію!

Що на третій горі, де обрив
оциря¹ валуни² крем'янисті,
жив русявий і ніжний Хорив
у затишнім зеленім обійсті.

Тільки візьме він срібла шматок,
радість іскрою блисне у зорі.
Аж співає його молоток
та мережить полянські узорі.

Од близьких і від дальніх дворів
до Хорива протоптані стежки.
Так не вміє ніхто, як Хорив,
для полянок кувати сережки.

...Над струмком, що петляв до Дніпра
між зеленого буйного дива,
оселилася Либідь-сестра
трьох братів:
Кия, Щека, Хорива.

Очі – терен, шовкова коса.
А усмішка, мов лагідний ранок!
Дивовижна і строга краса,
що траплялась лише між полянок.

В літню пору, було, до темна
конопельки, льонок вона брала.
На сорочки братам полотна
по сувою на кожного пряла.

...Трудовий, метикований люд
розселився навколо тригір'я.
І торгові шляхи звідусюд
пролягли на полянські подвір'я.

---

¹Оциря́ти – робити видним.

²Валу́н – обточений дією води або льодовиків камінь.

Та було не завжди без біди, –
буйно хмарили недруги обрій.
З полуденного степу сюди
часом потопом сунули обрі¹.

- Де поселилися брати Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь? Прочитай.
- Якими справами славився кожен брат? Чим займалася Либідь?
- Прочитай, як описано в легенді кожного з них.
- Якими словами автори розповіли про ворогів, які хмарою сунули на землі полян?
- Розкажи, що ти дізнався про Кия, Щека, Хорива і сестру їхню Либідь.
- Автори твору в поетичній формі переповіли одну з легенд, де Кий нібито був перевізником. Проте до нас дійшла інша легенда, в якій розповідається, що Кий був князем у своєму роду. Спробуй відшукати цю легенду і прочитати її.

Притчі

Притча – короткий фольклорний або літературний твір повчального характеру. Для притчі властивий урочистий характер оповіді.

ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ

Зараз ти ознайомишся з притчею та її геніальним автором Леонардо да Вінчі (1452–1519). Багато століть відділяє нас від того часу, коли жив і творив великий італієць. Про нього ми дізнаємось із книжок, фільмів і його безсмертних творів.

Леонардо наполегливо вдосконалював свої знання й не уявляв свого життя без постійного пошуку. Як живописець, він подарував світу «Джоконду». Математика й механіка, фізика

¹Обрі – стародавні племена.

й астрономія, хімія й геологія, географія й біологія – усе це зацікавлювало його проникливий розум.

Притчі, легенди й казки, які склав митець, принесли йому не меншу славу, ніж картини. Він був цікавим співрозмовником. Захоплюючі історії Леонардо да Вінчі передавалися з уст в уста й ставали народними.

ЛЕБІДЬ

Схиливши гнучку шию до дзеркала води, лебідь довго вдивлявся у своє відображення. Він зрозумів причину втоми й холоду, який пронизував усе тіло.

Тепер він точно знав, що прийшов час прощання з життям.

Його пір'їни були такі самі прекрасні й білосніжні, як у далекі роки юності. Йому вдалося пронести в незаплямованій чистоті своє вбрання через усі життєві незгоди і випробування, через спеку і морози.

І тепер він був готовий спокійно й гідно закінчити свої дні.

Зігнувши красиву шию, він повільно і велично підплив до плакучої верби. В її тіні він любив відпочивати в літню спеку.

Спустився вечір, і спокійні води озера від заходу сонця стали багряними.

У глибокій вечірній тишині почувся лебединий спів. Ніколи раніше лебідь не співав з такою проникливою сердечністю і тугою. Він натхненно співав про свою любов до природи, неба, води, землі...

– Лебідь співає, – промовили пошепки зачаровані піснею риби, птахи та інші мешканці полів, лісів і луків. – Це пісня помираючого лебедя.

Ніжна, сумна пісня луною рознеслася навколо й за-
вмерла з останніми променями сонця.

За російським перекладом
Олександра Махова

- Прочитай, яким побачив себе лебідь.
- Що давало птаху силу спокійно померти?
- Як прощався лебідь із життям? Що залишив усім, хто його бачив і чув?
- Поміркуй, що уособлює лебідь.

- Перекажіть один одному притчу.

Чи знаєш ти?

Лебедина пісня – це стійке словосполучення, яке означає: останній (переважно найзначніший) твір письменника, художника... вияв таланту, здібностей.

Казки (соціально-побутові)

Казка виникла на основі міфу. Під час переказу міфу слухачі чекали від оповідача більше вигадки. Ця вигадка стосувалася сімейних стосунків героїв міфу, їхніх суперечок. Отже, відбувалася не зовсім точна передача змісту міфу. Так народився жанр казка.

Казки, як тобі вже відомо, поділяють за змістом на три види: *казки про тварин, чарівні й соціально-побутові*. Усі вони мають свої особливості. Яка особливість соціально-побутових казок?

Герої соціально-побутових казок – звичайні люди. Одні з них роботящі, чесні, живуть у злагоді. Але є й інші:

злі, ліниві, підступні. Події відбуваються в побуті, тобто в повсякденному житті, але мають те, що властиве казці.

Отак би й слухав про царя Салтана
або про те, як весело козак
обманював турецького султана.
Про карих коней¹ з полуменем² грив,
про чаклуна, що все на світі може.
І хто б там що кому не говорив,
а згине зло і правда переможе.

Ліна Костенко

Українська народна казка

Терпінням і працею всього добудеш.
Не було б щастя, так нещастя допомогло.

Характер персонажа

- Прочитай перше речення казки. Пригадай, чи вже траплявся тобі подібний початок.
- Прочитай назву й перші два абзаци казки. Як ти думаєш, про що розповідатиметься далі?

ЗОЛОТИЙ ЧЕРЕВИЧОК

Був собі чоловік та жінка, і була в них одна дочка. Мати була гарна, а дочка ще краща.

От те дівча ще підлітком було – умирає мати. А вмираючи, покликала до себе дочку та й каже їй нишком:

– На тобі, доню, це зернятко, та нікому не кажи, що в тебе воно є. А як прийде лихо, посади його, то виросте з нього верба яра³, і що тобі треба буде, йди до тієї верби, то все тобі й буде.

¹Кáрі (коні), кáрий кінь – темно-коричневий, гнідий.

²Пóлумінь – полум'я, вогонь.

³Я́рий – т у т: яскраво-зелений.

От поховав чоловік жінку, пожурився-пожурився та й знов оженився з удовою. А в тієї вдови та своя дочка. Баба свою дочку жалує, а ту дівчину зненавиділа так, що й просвітку їй нема. Бабина така лінива, така ледача: ні до холодної води не береться, усе б сиділа згорнувши руки. А та дівчина роботяща та добра дитина, і що не дай їй робити і скільки не дай, то все зробить. Та що з того, коли нічим бабі не догодить.

От баба й надумала.

— Жени, — каже, — ледащо, бичка пасти! Та на тобі круг прядива, щоб ти його й зом'яла, і потіпала, і спряла, і помотала, і поткала, і побілила, і полотно додому принесла! Та гляди: не зробиш, то й жива не будеш!

Взяла дівчина те прядиво, погнала бичка пасти. Бичок пасеться, а вона плаче: де ж таки видано, щоб усе те за день зробити? А далі й згадала: «Є ж у мене зернятко від матінки!».

От узяла, посадила його на леваді¹, полила, а сама сіла та й знову плаче. Плакала, плакала та й заснула. Прокидається, аж із того зернятка така гарна верба яра виросла, а під вербою криничка, і вода в ній така холодна та чиста, як сльоза.

Підійшла дівчина до верби та й каже:

— Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

От верба взяла та й відчинилася, а відтіля так панни й вилинули.

— Панно наша мила, панно наша люба, що скажеш робити?

Вона й каже:

— От вам круг прядива: треба його зом'яти, й потіпати, і попрясти, і помотати, і полотно з нього поткати, і побілити.

— Панно наша мила, панно наша люба, зараз буде.

Та й назад усі у вербу.

От допасла дівчина до вечора, знов до верби:

— Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

---

¹Лева́да — тут: пасовисько.

От верба й відчинилася, і ті панни виносять їй полотно тонке, таке біле – хоч зараз сорочки ший. Узяла дівчина те полотно, пригнала бичка додому, віддає полотно бабі. А та аж зубами заскреготіла, як побачила, та нічого казати.

А свою дочку послала бичка пасти, каже:

– На тобі, донечко, мичечку¹. Спрядеш – спрядеш, а не спрядеш, то й так принесеш.

Погнала та бичка пасти та мичку закинула, а ввечері приганняє бичка та й каже:

– Голова в мене, мамо, так боліла, що й не зведеш.

– Ну, дарма, доню, ляж та відпочинь!

От діждали вони неділі. Баба свою дочку так причепурила, веде до церкви, а на дідову гримає:

– Топи, ледащо, нетіпахо! Щоб ти й витопила, і обідати наварила, і поприбирала, а ще із цього полотна й сорочку пошила, поки ми вернемося із церкви. Та гляди: не зробиш, то й жива не будеш!

---

¹Мічечка, мічка – пучок льону, підготовлений для прядіння.

От пішла баба з дочкою до церкви, а дівчина швиденько витопила, обід наварила, у хаті поприбирала, тоді побігла на леваду до верби та й каже:

– Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

Верба й відчинилась, а відтіля панни так і вилинули.

– Панно наша люба, панно наша мила, що скажеш робити?

– Треба із цього полотна, поки із церкви вийдуть, сорочку пошити. Та ще й дайте мені вбратися – хочу до церкви поїхати.

Ті кинулись, убрали її гарно, а на ніжки маленькі золоті черевички взули. Тут і коні під'їхали. Сіла вона та й поїхала до церкви.

Як увійшла вона в церкву, так церкву й осіяла. Люди аж нестямляться з дива: «Чи воно князівна, чи королівна? Ще такої не бачили». А на той час князенко в церкві був. Як угледів її, то й очей уже не відведе від неї. Відправа кінчається, вона перша із церкви вийшла, сіла й поїхала. Під'їхала до верби, верба відчинилась, вона поскидала все із себе, знову наділа своє рам'я¹, пошиту сорочку взяла. Коні у вербу в'їхали – зачинилась верба, а дівчина пішла в хату, сіла та й виглядає бабу із церкви.

Коли приходять.

– А що, наварила?

– Наварила.

– А сорочку пошила?

– Та й сорочку пошила.

Подивилася баба, нічого не сказала, тільки плечима здвигнула.

– Давай обідати!

Посідали обідати та й почали розказувати, яку то вони панночку в церкві бачили – як сонце, гарну, що аж князенко й молитися забув, усе на неї дивився.

– А до кого вона подібна? – питає дівчина. – Може, до мене?

---

¹Рам'я – старий, поношений одяг.

Бабина дочка в сміх, а баба:

— Ач, нетішаха, до кого рівнятися здумала!

От діждали й другої неділі. Знову дід з бабою та з бабиною дочкою до церкви, тій звеліла баба топити та й ще якусь роботу загадала. А вона впоралася швиденько та до верби:

— Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде.

Відчинилася верба, а з неї панни так і вилинули.

— Панно наша любя, панно наша мила, що скажеш робити?

Вона їм знову загадала, до церкви убралася, у золоті черевички взулася, поїхала.

Коли князенко вже там. Вона як увійшла, то й церкву осіяла. Люди торопують: «Боже, яка краса! Хто ж це?». Ніхто не знає. А князенко й очей не відведе. Кінчається відправа, вона перша вийшла, приїхала, пишне вбрання поскидала, своє рам'я наділа, сіла та й дожидає із церкви.

Поприходили із церкви, посідали обідати, розказують за ту панну.

— Князенко гарний, а вона ще краща.

— А може, вона до мене подібна? — Ганна питається.

Бабина дочка сміється, а баба трохи не била дівчини.

А князенко тим часом усе допитується, хто та панна. Ніхто не знає. Радились, радились, як би дізнатись. От один хлопець і каже:

— А я знаю, як довідатися.

— А як? — питається князенко.

— На тому місці, де вона стає, смоли підлити — черевички й попристають.

Так і зробили. Приїхала Ганна-панна на третю неділю до церкви, стала. А ті вже — князенко з панами — так її пильнують, так пильнують. Кінчається відправа, хоче вона йти — не рушить з місця. Рвонулася — таки зірвалася, а один черевичок і zostався. Утекла вона додому, приїхала, убралася знову у своє рам'я та й сидить.

Приходять із церкви, як стали розказувати!

— Такий, — кажуть, — маленький черевичок, що ноги такої нема, щоб на неї прийшовся.

— А може, на мою прийдеться? — питає дівчина.

Баба як розлютується:

— Та ти нетіпаха, тільки в попелі гребешся, ноги, як ті колоди, а до кого рівняєшся!

А князенко геть скрізь розпитується, хто золотий черевичок загубив. Ні, ніхто не знає. Що його робити? А той парубок та й каже знову князенкові:

— А я знаю, як її знайти.

— А як? — питає князенко. — Кажи!

— Послати скрізь міряти той черевичок: на чію ногу прийдеться, то то й вона.

От так і зробили. Пішли ті слуги князенкові міряти. Ходять та міряють, та й міряють — нема! От заходять і в ту хату, де дідова й бабина дочки були. А баба ще здалеку їх побачила, що йдуть, та на свою дочку:

— Мий, доню, швидше ніжки, бо йдуть черевичок міряти!

А на дідову:

— А ти, нечупаро, геть мені зараз на піч, щоб і не видно тебе було!

Та й загнала її. Прийшли ті.

— Здорові!

— Дай, Боже, доброго здоров'я!

— Чи є у вас дівчата?

— Та є в мене дочка, — каже баба. — Доню! Доню! Біжи сюди, давай ніжку: золотий черевичок міряти! От люба дитина — ніжки біленькі.

Почали міряти — ні, не приходитьсь.

— Та ти дужченько, доню, стромляй ніжку — вона влізе!

Стромляла, стромляла — де там! А дідова дочка дивиться з печі.

— А то ж яка дівчина у вас на печі? — питається пан.

— Та то ледациця! — говорить баба. Та на дівчину: — Ти чого злізла, сказано тобі — сиди там!

— Ні, бабо, хай вона сюди йде! А злазь, дівчино! Злізла вона, стала черевичок міряти — враз так і прийшовся.

— Ну, бабо, — кажуть пани, — цю дівчину візьмемо у вас.

— Оце лихо! Де ж таки видано, щоб таке опудало та князенкові за дружину було! Чи то ж годиться?! Я не пущу!

— Ні, бабо, таки візьмемо!

Баба верещить: та вона така, та вона сяка! Та вона з попелу не вилазить, та на ній сорочки ніколи білої нема. Так ті й не слухають. А дівчина каже:

— Стривайте трохи, піду приберуся!

Вийшла на леваду: «Вербо яра, відчинися! Ганна-панна йде». Як відчинилася верба, а ті панни так і вилинули. Убралася вона; як увійшла в хату — усе осіяла. Так усі й поторопіли.

— Дайте ж, — каже, — взую й другий черевичок.

Посідали, поїхали. Швидко й весілля відбули.

А верба з криничкою пішла в землю та й знов у князенковому саду вийшла.

- Які завдання придумувала баба дідовій дочці? Скільки разів?
- Хто і як допомагав дідовій дочці? За які риси характеру вона мала прихильність у своїх помічниць?
- Якою змальовано бабу в цій казці? Пригадай казки, де є зла мачуха. Що повторюється в цих творах?
- Прочитай уривки казки, яким відповідають малюнки. Якою показано бабину дочку, а якою – дідову? Знайди в тексті слова, які характеризують бабину й дідову дочок.
- Як ти розумієш вислови: *просвітку їй нема; ні до холодної води не береться; сиділа згорнувши руки?*
- Яка основна думка казки?

- Порівняйте прочитану казку із чарівною:
  1. Де відбуваються описані в казці події?
  2. Чи є в ній чарівне перетворення?
  3. Скільки випробувань випадає на долю героя казки?

Киргизька народна казка

Киргизстан – гірська країна, окрасою якої є озеро Іссик-Куль – одне з найбільших гірських озер у світі. У перекладі з киргизької мови це слово означає «гаряче озеро».

Жили колись киргизи в юртах. Це переносні житла з жердин, укриті шкурами.

Мир та лад – великий клад.
Згода буде, а незгода руйнує.
Де незгода, там часто шкода.

ЗЛАГОДА

Колись давно біля зелених гір на березі Іссик-Кулю жив один дідусь. Було в нього багато дітей, а ще більше онуків. Але діти виросли й почали сваритися між собою. Це дуже засмучувало дідуса й бабусю. А сварки між невістками, дочками та синами не вщухали.

Якось уночі випав глибокий сніг. Прокинувся вдома дідусь і вирішив прочистити довкола юрти доріжку. Коли бачить: на снігу сліди, наче хтось ще до нього

вийшов з юрти. «Чи не злодій, бува?» – подумав дідусь та й пішов тими слідами. Слід привів його до високого дерева і пропав. «Як не крути, а злодій, напевно, на цьому дереві заховався», – вирішив дідусь і гукає:

– Хто б ти не був, злізай! Я тебе вистежив від самого дому.

– Я твоє щастя, – почувся голос. – Не можу я залишатися у твоєму домі. Але коли вже ти вистежив мене, виконаю твоє бажання, дам тобі все, що тільки побажаєш, – землю, худобу, всіляке майно. Вибирай, що хочеш.

Розгубився старий, не знає, що просити в щастя. Подумав та й каже:

– Ти мене тут зачекай, а я піду додому пораджуся зі своїми дітьми.

Погодилося щастя. Вітром полетів, птахом полинув додому дідусь, розповів усе та й просить поради.

Кожен пропонує своє.

– Бери худобу, без худоби не проживеш, – каже дружина.

– Ні, – кажуть сини. – Проси землю, без землі не обійдешся.

– Хіба то життя без гарного одягу? Одяг проси, – наполягають дочки.

Наприкінці запитали в найменшого хлопчика, дідусевого онука.

– Проси краще злагоди, дідусю. Тяжко жити, коли її нема, – каже хлопчик.

– Добра твоя порада, – зрадів дідусь.

Зрештою й усі зійшлися на тому. Знову пішов дідусь тими ж слідами та й став під деревом.

– Слухай, щастя, нічого нам не треба. Хай буде тільки злагода в домі, – сказав він.

– Гей, дідусю, де злагода, там мушу бути і я. Доведеться мені повертатися, – сказало щастя і повернулося до дідусевої оселі.

З того часу дідусева родина живе дружно й щасливо.

Переклад Петра Гордійчука

- Чому щастя залишило родину?
- Чия порада виявилася наймудрішою?
- Що є, на твою думку, найважливішим у родинних взаєминах? Склади продовження казки.
- Пригадай бірманську казку «Як серед птахів виникла дружба». Порівняй її з казкою «Злагода». Чим вони подібні?

Повтори і пригадай

- Розкажи про засновників Києва. Чи знаєш ти, що в Києві є пам'ятник Кию, Щеку, Хориву і Либеді над Дніпром?
- Упізнай за портретом героя легенди: «Очі – терен, шовкова коса. А усмішка, мов лагідний ранок!». Поясни значення порівняння.
- Доведи за змістом казки «Золотий черевичок», що в народній творчості прославляється перемога справедливості над свавіллям.
- Розкажи, звідки з'являлася допомога дівчині в казці «Золотий черевичок». Яку казку зі світової літератури тобі нагадала ця українська народна казка? Знайди спільне і відмінне.
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Тополя – символ Батьківщини, волі, надії, боротьби за щастя. Її опоетизовано в усній і літературній творчості. Склади порівняння і речення з ними за змістом прочитаних творів: «Струнка, як...», «Висока, як...».
  2. Прочитай рядки з уривків поезій Тараса Шевченка та Василя Симоненка. Визнач їх настрій.

По діброві вітер вие,
Гуляє по полю,

Край дороги гне тополю
До самого долу.

Тарас Шевченко. «Тополя»

І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.
Можна все на світі, вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Василь Симоненко. «Лебеді материнства»

- На основі змісту прочитаних творів складіть кілька висловлювань: *Щастя – це...*

КРАСА СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Краса! На світі цім Краса –
натхненна чарівниця,
що відкриває небеса,
вершить найбільші чудеса,
мов казкова цариця.

Микола Вороний

Твори цього розділу спонукатимуть тебе до розмірковувань, що таке краса, як її розуміти і творити, які вона здатна «вершити чудеса». Намагайся розумом, почуттями сприймати кожний художній твір: уявляй, запам'ятовуй, думай, відчувай – і тобі буде зрозумілим, яким і чому саме таким повинен бути, на думку письменника, світ і ми в ньому.

А буде тут і поезія, і проза.

Ти вже знаєш, що поезія – це віршовані твори. У них поети висловлюють свої думки, настрої, почуття, описують картини природи, пережиті події.

Проза – це твори, написані невіршованою мовою. Письменники за допомогою яскравих образів розповідають про навколишній світ, розкривають свої шляхи вирішення проблем. Щоб їх зрозуміти, треба проникнути в глибини твору.

- Прочитай оповідання. Разом з автором і його персонажами спробуй відкрити для себе, що таке краса, натхнення, радість і таємниця.

КРАСА, НАТХНЕННЯ, РАДІСТЬ І ТАЄМНИЦЯ

Пішов маленький хлопчик до лісу. По дорозі зустрів діда, що повертався з лісу. Старий був зморений, але радісно посміхався.

— Чого ви радієте, дідусю? — запитує хлопчик. — Мабуть, у лісі є щось дуже хороше?

— Так, хлопчику, у лісі є краса, натхнення, радість і таємниця. Я їх побачив, і мені захотілось жити ще багато-багато років.

Хлопчик побіг до лісу. Подивився навколо себе. Усе красиве: і дуб могутній, і ялинка ошатна, і верба плакуча, й береза білокора. А найкрасивішою хлопчикові видалася маленька квіточка фіалки. Вона підняла поверх трави свою синю голівку з фіолетовим очком, яке запитливо поглядало на хлопчика.

— Це краса, — прошепотів хлопчик.

Прислухався і почув далеко-далеко тиху пісню горлиці: тур... тур... І в ту ж мить згадалися хлопчикові ласкаві й добрі материнські руки. Захотілось заспівати пісню про маму.

— Це натхнення, — прошепотів хлопчик.

Ще уважніше подивився хлопчик навколо. Яскраво сяяло сонечко, високо в синьому небі літали птахи, до самого обрію пливли зелені хвилі лісу.

«Як добре, що я все це бачу й відчуваю, — подумалось хлопчикові. — Світ — це радість, жити — це радість. А де ж таємниця?».

Довго, дуже довго придивлявся й прислухався хлопчик, але таємниці не помітив.

Пішов хлопчик до лісу і наступного дня. Знову назустріч дід. Розказав хлопчик, як він відкрив для себе красу, натхнення і радість, а ось таємницю — не довелось.

— Дідусю, а де ж таємниця?

Старий загадково посміхнувся й відповів:

— От доживеш до сивого волосся — тоді й зрозумієш таємницю.

Василь Сухомлинський

- Які почуття викликала в дідуса прогулянка до лісу? Прочитай.
- Які відкриття зробив для себе хлопчик? Прочитай.
- Назви слова, якими описано красу дуба, ялинки, берези, фіалки. Поясни, у чому незвичайність опису квіточки фіалки?
- Що ти вважаєш красою? Як розумієш натхнення й радість?
- Чи здогадався ти, у чому дідусь бачив таємницю? Якщо в тебе є можливість, запитай про неї у свого дідуса.

- Поділіть текст на частини. Складіть план за допомогою розповідних речень або малюнків.

Пейзажна лірика

Вірші, присвячені опису природи, належать до **пейзажної лірики**. Вони завжди хвилюють, зачаровують своєю мелодійністю, красою змальованих картин.

Що робить поезію такою чарівною? Тобі вже відомі «таємниці», які допомагають поетові описати картини природи, передати свої думки, настрій, почуття. Це художні засоби, серед яких слова-ознаки (золоте сонце, колючі зорі), порівняння (місяць, мов човник; дівчинка, мов квіточка), слова з переносним значенням (вечір тане, ліс спить), але насамперед натхненне серце і небайдужість до того, про що пише поет.

Часто авторові вдається «наповнити» вірш звуками, створити звуковий образ за допомогою звукопису (захлюпало, над бором хмари муром).

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Тарас Григорович Шевченко (1814–1861) – геніальний український поет і художник. Хто у світі знає Україну – той любить Тараса Шевченка, хто любить Тараса Шевченка – той знає Україну. Його книжка віршів «Кобзар» – святиня нашого народу. Вона недаремно має таку назву, адже кобзар – народний співець. Тарас Шевченко писав про народ і для нього.

Прожив письменник усього сорок сім років, з яких двадцять чотири поневірявся у кріпацтві, десять – на засланні, далеко від рідної землі, і лише тринадцять років був вільним.

Прочитай рядки про дитинство поета з книжки Богдана Лепкого «Про життя і твори Тараса Шевченка».

Батьки Тараса Григоровича Шевченка були кріпаками. Григорій Іванович умів читати, стельмахував, а іноді й чумакувати доводилося¹. Не з бідного й темного роду він був. Мати – працююча, дбайлива, тихої вдачі. Її образ, мов ікона святої мучениці, остався до смерті в душі Тараса чистим і ясним. Від неї впало золоте сяйво не на одну жіночу постать у пізніших поетових творах.

Живим утіленням давньої минувшини був Тарасів дід Іван. Столітній старець, колишній гайдамака², чоловік письменний і бувалий. Про все багато розповідав родині й сусідам.

¹*Стельмахувати* – виготовляти вози, сани, колеса; *чу-макувати* – перевозити на волах хліб, сіль, рибу тощо для продажу.

²*Гайдамака* – народний повстанець на Правобережній Україні у 18 столітті.

А таке могутнє враження було з його оповідань, що Шевченко багато літ пізніше не забув подякувати дідові прегарними словами:

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

З рідні найбільше любив Тарас свою старшу сестру Катерину. Коли мати йшла на панщину, вона піклувалася про малого пустуна. І зачісувала його, й годувала, й піснями плекала та розвивала поетичний дар. Не диво, що одну зі своїх поем назвав поет іменем сестри – «Катерина».

- Розкажи про родину Тараса Шевченка.
- Яким залишився в пам'яті Тараса образ матері? Прочитай.
- Як Тарас подякував дідусеві за його розповіді про славу козачу? Чому свою поему назвав «Катерина»?
- Розкажи, як склалася доля Шевченка далі.

* * *

Встала й весна, чорну землю
сонну розбудила,
уквітчала її рясом,
барвінком укрила;
і на полі жайворонок,
соловейко в гаї
землю, убрану весною,
вранці зустрічають...

- Прочитай уривок вірша мовчки, уявляючи описану картину природи. Знайди слова, за допомогою яких поет весну, жайворонка й соловейка наділив людськими якостями.
- Вивчи вірш напам'ять. Читаючи його з пам'яті, дотримуйся помірного темпу, відповідної інтонації.
- Поясни, чому ти обрав (обрала) саме таку інтонацію.

Реве та стогне Дніпр широкий,
сердитий вітер завива,
додолу верби гне високі,
горами хвилю підійма.

І блідний місяць на ту пору
із хмари де-де виглядав,
неначе човен в синім морі,
то виринав, то потопав.

Ще треті півні не співали,
ніхто нігде не гомонів,
сичі в гаю перекликались,
та ясен раз у раз скрипів.

- Які картини виникли у твоїй уяві? З яких слів стає зрозуміло, що описано бурю вночі на Дніпрі?
- Прочитай опис Дніпра, вітру, неба, місяця. Із чим порівнюється місяць?
- Назви слова, за допомогою яких описана картина наповнюється звуками.
- Підготуйся до виразного читання вірша. Які рядки читатимеш голосно, грізним тоном, а які – спокійно, тихим голосом?

Чи знаєш ти?

Багато віршів Тараса Шевченка покладено на музику. «Реве та стогне Дніпр широкий» – пісня. Мелодія пісні народна. Музику до неї написав композитор *Данило Крижанівський*. Також вірші Тараса Шевченка надихали на творчість і художників.

- Розгляньте репродукцію картини українського живописця, письменника *Миколи Бурачека* «Реве та стогне Дніпр широкий». Чи можна назвати її пейзажем?
- Як автору вдалося зобразити бурю на Дніпрі, місяць?

- Що надає зображеному відчуття тривожності, страху перед силами природи?
- Які фарби переважають на картині?

Микола Бурачек. Реве та стогне Дніпр широкий

Тарас Шевченко любив Дніпро. Уособленням України, її краси постає Дніпро в його творах. Поет зображує Дніпро то як могутню водну стихію, то як спокійну неперевершену красу. Називає його *широкий, дужий, крутогорий*.

Повернувшись із заслання, поет мріяв дожити віку в хатині над Дніпром, та так, щоб «видно Дніпро, та не здалека, а мені його треба коло порога». Але не судилося...

- Прочитай, як описав Дніпро – величну українську річку – Микола Гоголь.

ЧУДОВИЙ ДНІПРО

Чудовий Дніпро в тиху погоду, коли вільно і плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнеться, ані загуркотить. Дивишся й не знаєш, іде чи не йде його велична широчінь, і здається, неначе увесь вилитий він із скла й неначе блакитний дзеркальний шлях, без міри в ширину, без кінця в довжину, плине і в'ється по зеленому світу. Любо тоді й жаркому сонцю глянути з височини та опустити промені в холод скляних вод, і прибережним лісам яскраво відбитися

у водах. Зеленокудрі! Вони припали разом з польовими квітами до вод і, схилившись, посміхаються до нього, і вітають його, киваючи гіллям. Всередину ж Дніпра вони не сміють глянути: ніхто, крім сонця й блакитного неба, не дивиться на нього. Мало який птах долетить до середини Дніпра. Розкішний! Нема рівної йому ріки в світі.

Переклад Максима Рильського

- За якої погоди Дніпро чудовий? Прочитай.
- А який Дніпро у вірші Тараса Шевченка?
- Знайди в описі Миколи Гоголя слова-ознаки, за допомогою яких автор розкриває красу Дніпра.
- Якими художніми засобами письменнику вдалося описати прибережні ліси як живих істот? Які ще художні засоби він використав?
- Прочитай опис Дніпра в тиху погоду, передаючи голо-сом захоплення його красою.

- Поділіть опис на дві частини: «Чудовий Дніпро...»; «Любо тоді...». Виберіть одну частину, прочитайте її, намагаючися запам'ятати. А потім прочитайте з пам'яті.

* * *

За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли¹ розстилає
і сонце спатоньки зове
у синє море: покриває
рожевою пеленою²,
мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
малую годину
ніби серце одпочине,
з Богом заговорить...
А туман, неначе ворог,
закриває море
і хмароньку рожевую,
і тьму за собою
розстилає туман сивий,
і тьмою німою
оповие тобі душу,
й не знаєш, де дітись,
і ждеш його, того світу,
мов матері діти.

Тарас Шевченко

- На які дві частини можна поділити вірш? Прочитай першу частину. Які почуття поет передав у ній?
- Прочитай другу частину вірша. Чим викликані **почуття поета** в цій частині?
- Знайди в тексті вірша слова на позначення кольорів, пестливі слова. Як вони допомагають уявити описану картину або намалювати її?

¹Пола́, по́ли – край кожної половини одягу, що розгортається спереду.

²Пелена́ – т у т: покривало.

- Відшукай у вірші порівняння. Яке слово, на твою думку, для поета найсвітліше, найніжніше?

- Прочитайте вірш виразно, передаючи голосом почуття, які пережив поет.
- Перегляньте прочитані вірші Тараса Шевченка. Який з них, на вашу думку, написано на засланні, далеко від України? Чому ви так вважаєте?
- Які почуття передав поет у своїх віршах? Чим вони викликані?
- Прочитайте один з віршів поета з пам'яті.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

Богдан Лепкий (1872–1941) – поет, прозаїк, перекладач, літературознавець і видавець. Народився в освіченій родині. Перші знання майбутній письменник одержав у батьківському домі, знав напам'ять багато віршів Тараса Шевченка. Батько розповідав йому про письменників, художників, а від

діда дізнався про давні часи, історичні події в Україні. Із шести років малий Богдан жив у Бережанах, навчався в гімназії. З дитячих літ Бережани, згадував письменник, стали для нього найкращим містом у світі. Далі в Богдана Лепкого було життя, наповнене навчанням, творчістю, роботою, цікавими зустрічами, удачами і поразками, радощами і тривогами.

- Прочитай самостійно уривок із книжки *Богдана Лепкого* «Про життя і твори Тараса Шевченка» і поясни, чим викликаний такий ніжно-засмучений настрій поета у вірші «За сонцем хмаронька пливе...».

Весною 1848 року Шевченка відрядили ще далі на південь, на Аральське озеро у складі військово-наукової

експедиції¹ для дослідження Аралу та його берегів. Шевченко повинен був малювати карти й краєвиди.

У степу було гаряче, курява закривала світ. Але ранки траплялися чудові: безкрайній степ, застелений сріблестим ковилком, ніде ані куща, ані балки, нічогісінько.

Крім трудів і втоми, Шевченко зразу почував себе добре. Нові враження, невидані краєвиди, можливість писати й малювати. Офіцери поводилися з ним гарно, ділилися хлібом-сіллю і похідним шатром.

Плавання ж по Аральському морю скоро надокучило Шевченкові. Вода в ньому погана, мов сонна, і небо над нею нецікаве, мов невміте. І повітря недобре впливало на поетове здоров'я. Запустив довгу бороду – старівся передчасно.

Тарас писав:

Мені легшає в неволі,
як я їх складаю.
З-за Дніпра мов далекого
слова прилітають.
І стеляться на папері,
плачучи, сміючись,
мов ті діти. І радують
одинокую душу
убогую. Любо мені.
Любо мені з ними.
Мов батькові багатому
з дітками малими.
І радий я і веселий,
і Бога благаю,
щоб прислав моїх діток
в далекому краю.

Одним з найкращих творів, що Шевченко написав у цій експедиції, є вірш «За сонцем хмаронька пливе...».

---

¹Експедиція – подорож, поїздка групи людей зі спеціальною метою, певним завданням.

Іван Якович Франко (1856–1916) – поет, прозаїк, драматург, критик, перекладач. Він був енциклопедично освіченою і надзвичайно працьовитою людиною.

Народився Іван Франко в селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту в сім'ї коваля. Ріс розумною, товариською дитиною. У школі навчався легко, був здібним до науки. Ще змалечку записував народні пісні. Любив твори Шевченка, багато їх знав напам'ять.

Іван Франко – найвизначніший поет пошевченківської доби. Прекрасна Франкова поезія, цікава проза, чудові твори для дітей.

Роман Завадович писав:

Любив Франко й дітей без міри,
для них мав серце дружне, щире,
писав для них казки чудові
про лиса хитрого в діброві,
про звірів – пса, kota, бурмила,
що, наче люди, говорили,
про Абу Касімові капці,
про лицаря в залізній шапці,
про Дон Кіхота, що без тями
відважно бився з вітряками.
Отак Франко про діток дбав,
то усміхавсь, то жартував,
а все навчав, як чесно жити,
як правді та добру служити.
За те ми, діти, як один,
йому складаємо поклін.

Ти знаєш Івана Франка як автора казок. Тепер ознайомся з його ліричними творами.

Коли твір відкриває свої таємниці
*Під час читання розмірковуую, уявляю,
придивляюся, прислухаюся*

ПОЛУДЕНЬ

Полудень.

Поле широке безлюдне,
довкола для ока й для вуха
ні духу!

Ні сліду людей не видать...

Лиш трави, мов море хвилясте,
зелене, барвисте, квітчасте,
і коники в травах тріщать.

- Назви слова, якими поет описує поле. Як йому вдалося передати, що поле безлюдне?
- Із чим поет порівнює трави? Назви слова-ознаки в цих рядках.
- Намалюй словами картину, яку ти уявляєш під час читання. Якими звуками вона наповнена?

Володимир Черватюк. Полудень

- Що зобразив художник на картині?
- Які кольори переважають? Який настрій вони створюють?

- Прочитай опис таврійського степу *Миколи Гоголя*. Придивляйся і прислухайся до кожного слова.

Степ дедалі гарнішав. Тоді весь південь, увесь той простір, що обіймає нинішню Україну, аж до Чорного моря був зеленою, незайманою пусткою. Ніколи плуг не торкався цих безмежних хвиль дикого різнотрав'я. Хіба що коні їх толочили, які ховалися тут, мов у лісі. Нічого в природі не могло бути кращого. Вся поверхня на землі здавалася зелено-золотим океаном, по якому розбризкано мільйони всіляких квіток. Крізь тонкі, високі стебла трави прозирали блакитні, сині й лілові волошки; жовтий дрок вихоплювався догори своєю пірамідальною верхівкою; біла кашка рябіла на поверхні своїми шапочками, схожими на парасольки; зав'язаний бозна-звідки пшеничний колосок наливався в тій трав'яній гущині. При самісінькій землі шугали, витягнувши свої шиї, куріпки. Повітря тремтіло тисячами різних пташиних щебетів. У небі нерухомо зависали цілі хмари яструбів, які, розгорнувши крила, гострили свій зір на трави. Крик зграї диких гусей, що повагом пролітала стороною, відлунював у бозна-якому далекому

Український степ

озері. Із трав здіймалася рівними пружними помахами крил чайка і розкішно купалася в синіх хвилях повітря. Ген вона щезла у високості й миготить чорною цяткою. Ген вона перевернулася крилами і зблиснула проти сонця. Який же ти гарний, степе, дідько б тебе вхопив!

Переклад Василя Шкляра

- Яким ти уявляєш український степ? На які кольори він багатий? Якими звуками наповнений?
- Чим доповнює опис степу твої враження, одержані під час читання вірша Івана Франка «Полудень»?
- У якому реченні письменник висловив своє захоплення українським степом? Прочитай його, голосом передай ці почуття.
- Вибери частину опису степу, прочитай його «сніговою кулею», запам'ятай.

- Прочитайте один одному опис степу (вивчену частину) з пам'яті.

Квітки дроку

Чи знаєш ти?

Уже давно розорано таврійські степи. Але первозданна краса степу з його рослинним і тваринним світом збереглася в заповіднику Асканія-Нова, розташованому на півдні України. Понад 800 видів тварин та 482 види рослин налічує Асканія-Нова.

Сипле, сипле, сипле сніг.
З неба сірої безодні
міріадами¹ летять
ті метелики холодні.

Одностайні², мов жура³,
зимні, мов лихая доля,
присипають все життя,
всю красу лугів і поля.

Білий килим забуття,
одубіння, отупіння
все покрив, стискає все
до найглибшого коріння.

Сипле, сипле, сипле сніг,
килим важче налягає...
Молодий огонь в душі
меркне, слабне, погасає.

Іван Франко

- Із чим Іван Франко порівнює сніг? Уяви, що ти доторкаєшся до сніжинок. Що відчуваєш?
- Передай голосом ті відчуття, які викликає зима в душі поета.

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

Василь Симоненко (1935–1963) народився в селі Біївці Лубенського району на Полтавщині в селянській родині. Тут малий Василько вчився розуміти добро і зло, поважати людину праці.

Ріс хлопчина без батька. Дитинство і юність припали на воєнні та післявоєнні роки. Ще в школі він почав складати вірші.

¹*Міріади* – незліченна кількість, сила-силенна.

²*Одностайні* – т у т: одноманітні.

³*Жура* – журба, невеселий настрій; печаль, смуток.

Василь Симоненко рано пішов з життя, але залишилися його прекрасна поезія, казки для дітей «Цар Плаксій та Лоскотон», «Подорож у країну Навпаки».

- Прочитай рядки з вірша *Василя Симоненка*. Визнач, що поєднує їх з рядками з вірша Івана Франка.

* * *

Сама ж господарка на колії доріг
зсипає зорі пригорщами в сніг,
купаючи в їх сонному промінні.

- Як ти думаєш, кого Василь Симоненко називає господаркою? Які слова допомагають побачити зимову красу? Які відчуття вони викликають?
- Порівняй зимові картини, описані в поезіях Івана Франка і Василя Симоненка.

Іван Франко	Василь Симоненко
З неба сірої безодні міриадами летять ті метелики холодні.	...Зсипає зорі пригорщами в сніг, купаючи в їх сонному про- мінні...

- Прочитайте один з віршів (рядки з вірша) Івана Франка з пам'яті. Передайте інтонацією холод описаних зимових картин чи тепло степових пейзажів.
- Намалюйте до рядків вірша Василя Симоненка малюнок.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Леся Українка (1871–1913) – видатна українська поетеса. Леся з п'яти років почала грати на фортепіано і складати маленькі музичні п'єси, рано написала свій перший вірш. Освіту дівчинка одержала вдома. Її єдиним і досить суворим учителем була мати, Ольга Петрівна (Олена Пчілка). У будинку Косачів (ти вже знаєш, що справжнє ім'я поетеси – Лариса Петрівна Косач) відбувалися

творчі вечори, збиралися письменники, художники, музиканти.

Леся зростала здоровою та веселою. Але у вісім років важко захворіла. Відтоді вона боролася із хворобою і працювала над собою. Самостійно вивчила багато мов: болгарську, іспанську, латинську, давньогрецьку, італійську, польську, німецьку, англійську, французьку. Знала Леся історію Сходу, східну культуру. Вона викликала захоплення своєю освіченістю і тонким розумом, прекрасним володінням словом, живою образністю мови, силою духу й натхненням.

Леся Українка одна з тих митців, завдяки яким українська література стала відома всьому світові.

Порівняння

* * *

Вже сонечко в море сіда;
у тихому морі темніє;
прозора, глибока вода,
немов оксамит, зеленіє.

На хвилях зелених тремтять
червонії іскри блискучі
і ясним огнем миготять,
мов блискавка з темної тучі.

А де корабель ваш пробіг,
дорога там довга й широка
біліє, як мармур¹, як сніг,
і ледве примітно для ока
рожевіє пінистий край;
то іскра заблисне, то згасне...
Ось промінь останній!.. Прощай,
веселеє сонечко ясне!

¹Мáрмур – тверда різнокольорова гірська порода, яку використовують для архітектурних і скульптурних робіт.

- Яку картину природи змалювала Леся Українка у вірші? Де вона спостерігала цей пейзаж?
- Як змінюється під час заходу сонця морська вода? Знайди в тексті вірша **порівняння**.
- Прочитай останні чотири рядки вірша. Які почуття викликала в поетеси остання мить заходу сонця?
- Із чим порівнює письменниця шлях, що залишає на воді корабель?

* * *

Плине білий човник, хвилечка колише,
хвилечка гойдає;
плине білий човник, вітер ледве дише,
ледве повіває.

Білії хмаринки, лебедині крила
угорі гуляють,
довгою стягою¹, що зорю покрила,
місяця сягають.

Місяченько світло і рожеве, й срібне
кида-розсипає,
і ряхтить, і сяє світло тее дрібне,
як вогонь палає.

Геть далеко в морі кораблі видніють,
бачу здалеченька,
як виразно щогли² тонкії чорніють
проти місяченька.

- Яку картину змальовано у вірші? (Вибери відповідь: *місячну ніч, місячну ніч на морі, тихе нічне море*).
- Як зображено човник, хмаринки, місячне світло?
- Прочитай вірш виразно, передаючи голосом замилювання красою описаного.

¹Стяга – смуга.

²Щогла – високий стовп на судні для встановлення вітрил, підняття прапора тощо.

Справжнє ім'я Марка Вовчка (1833–1907) – Марія Олександрівна Вілінська. Народилася письменниця в Орловській губернії. Навчалася в жіночому пансіонаті в Харкові. Після одруження разом із чоловіком виїхала в Україну, займалася фольклористикою, вивчила українську мову, звичаї і традиції українського народу. Псевдонім Марко

Вовчок узяла тоді, коли розпочала літературну діяльність. За тематикою творчість письменниці різноманітна, але провідною темою є тяжка доля жінки-кріпачки. Оповідання, повісті, казки Марка Вовчка написані дуже майстерно й перекладені багатьма мовами світу.

Прочитай, як описала вечір Марко Вовчок.

Надійшов теплий тихий рожевий літній вечір. Ось гаснуть уже останні промені сонця, і землю поволі обгортає нічна пітьма і прохолода. Небо вкривається безліччю зірок, а згодом і місяць впливає над обрієм¹.

Як гарно буває в такий тихий нічний час плисти річкою на човні! Дивишся вгору – там світять тобі зорі. Глянеш униз, на воду, і там світять тобі зорі.

Вгорі пливе місяць, і під тобою пливе місяць. Тихе плесо² ріки, наче велетенське люстро, відбиває в собі всю небесну далечінь.

• Доведи, що письменниця милується красою літнього вечора. Що її зачаровує? Назви художні засоби, за допомогою яких Марко Вовчок описує вечір і передає свої почуття.

• Склади загадки про зірки, місяць, небо, вечір.

¹*Обрій* – прилегла до землі частина небесного простору, небосхил.

²*Плесо* – широка ділянка річки зі спокійною течією.

- Знайди спільне й відмінне в змалюванні літнього вечора Лесею Українкою та Марком Вовчком.
  - Виконай завдання (на вибір):
1. Вивчи і прочитай з пам'яті дві строфи вірша Лесі Українки «Сосна».
  2. Прочитай з пам'яті опис (або його частину) вечора Марка Вовчка.

СОСНА

З вітром весняним сосна розмовляла,
вічнозелена сосна.

Там я ходила і все вислухала,
що говорила вона.

Ой, не «зеленого шума» співала
вічно смутная сосна...

Ні, не «зеленого шума»!

Чулася в гомоні тяжка зимова дума.

Ранком зимовим діброва мовчала,
наче замерзла сумна,
тільки рясним верховіттям шептала
вічнозелена сосна.

Там я ходила і все вислухала,
що говорила вона, —
та не веселая дума
чулася в гомоні того «зеленого шума»!..

Леся Українка

- Чому сумувала сосна у вірші Лесі Українки? Прочитай.
- Як ти гадаєш, коли верховіття сосни зашумить весело?
- Знайди в тексті вірша слова-ознаки, слова, ужиті в переносному значенні, звукопис. Як вони допомагають уявити описану картину, почути звуки в діброві?

Чи знаєш ти?

У давні часи дівчата виходили вітати весну хороводами, веснянками. Однією з найпоширеніших була веснянка «Зелений шум»:

Ой, нумо, нумо, в зеленого шума.
А в нашого шума зелена шуба.

- Переглянь прочитані вірші Лесі Українки. У якому з них вона змалювала картину заходу сонця?
- З яких віршів рядки: «Прощай, веселе сонечко яснє!», «Білі хмаринки, лебедині крила угорі гуляють...», «З вітром весняним сосна розмовляла...»?
- Який з прочитаних віршів нагадав тобі пісню? Яку музику (сумну, веселу, спокійну, ніжну) треба до нього дібрати?

ЛІНА КОСТЕНКО

Ліна Костенко народилася 1930 року на Київщині. Видатна українська поетеса майстерно малює найніжніші акварелі. Акварелі – це картини, малюнки, виконані фарбами. Поетеса ж словом, як художник фарбами, створює вірші, що належать до пейзажної лірики. Прочитай їх – і ти відчуєш красу та смуток осінніх акварелей.

ЗДИВОВАНІ КВІТИ

Сю ніч зорі чомусь колючі,
як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
сю ніч ворон сказав: «Апчхи!».
Сю ніч квітка питала квітку:
– Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
а сьогодні вже восени!

- Чим були здивовані квіти? Прочитай.
- З ким поетеса порівняла зорі? Як ти гадаєш, чому?

- У вірші поетеса створює звуковий образ осінньої ночі. Прочитайте поезію один одному і прислухайтесь, який звук часто повторюється майже в кожному рядку. Поміркуйте, чому саме ворон сказав «Апчхи!».

Чи знаєш ти?

Акварелі – це картини, малюнки, виконані фарбами, що розводять водою.

Краса і почуття

КРАСИВА ОСІНЬ ВИШИВАЄ КЛЕНИ

Красива осінь вишиває клени

червоним, жовтим,
срібним, золотим.

А листя просить:

– Виший нас зеленим!

Ми ще побудем, ще
не облетим.

А листя просить:

– Дай нам тої втіхи!

Сади прекрасні, роси –
як вино.

Ворони п'ють надкльовані
горіхи.

А що їм, чорним?

Чорним все одно.

• У які кольори осінь пофарбувала клени? Як про це говорить поетеса у вірші?

• Чому кленам хочеться інших фарб? А кому байдуже, якими стануть дерева?

• Знайди в тексті вірша слова, за допомогою яких Ліна Костенко зображає осінь, листя як живих істот.

• Пригадай оповідання Василя Сухомлинського «Краса, натхнення, радість і таємниця». У чому хлопчик побачив красу? Який настрій вона викликала в нього?

• Якими словами поетеса передала красу осені? Чому осінь красива, а настрій вірша невеселий?

• Спробуй на папері покласти мазки кольорів, які згадано у вірші. Порівняй їх. Як ти думаєш, чому поетеса до світлих, яскравих тонів додає чорний?

ОСІНЬ, ОСЬ ВОНА, ОСІНЬ

Вже брами літа замикає осінь.
Задощило. Захлюпало. Серпень випустив серп.
Цвіркуні й перепілочки припинили концерт.
Чорногуз поклонився лугам і садам.
Відлітаючи в Африку, пакував чемодан.
Де ж ти, літо, поділось? Куди подалось?
Осінь, ось вона, осінь.
Осінь, ось вона, ось.
Осінь брами¹ свої замикала вночі,
погубила у небі журавлині ключі.

- Що розповіла поетеса про осінь? Знайди в тексті вірша слова, які відображають кінець літа. Як ти їх розумієш?
- Прочитай виділене речення. Яку картину природи воно допомагає уявити? Якими звуками вона наповнена? Це **звукóпис** – відтворення за допомогою звуків людської мови звуків природи, а також створення потрібного образу.

¹*Бра́ма* – великі ворота.

- Прочитай вірш виразно, звертаючи увагу на довжину речень.

- За малюнком, текстом вірша опишіть картину осені.
- Порівняйте вірші Ліни Костенко «Осінь, ось вона, осінь» і «Красива осінь вишиває клени». Які слова використовує поетеса в кожному з них, змальовуючи прихід осені? Чи однаковий настрій викликають ці твори?

* * *

Стоять ліси смарагдово-руді¹,
після дощу надовго крапельисті.
Все глибша осінь. Вже і жолуді
ховає сойка під опале листя.

- Яку осінь описує поетеса? Знайди відповідь у вірші.
- Яка картина природи виникла у твоїй уяві після читання вірша?

* * *

Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна² осені, о сум! Осанна.
Невже це осінь, осінь, о! – та сама.

Останні айстри горілиць зайшлися болем.
Ген килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче коник серед трав – нема мелодій.

- Прочитай уголос вірш, вслухаючись у звучання слів. Які звуки найчастіше повторюються? Чи допомагають вони створити картину осені? Який це художній засіб?
- Прочитай вірш виразно. Передай його настрій за допомогою інтонації.

- Перегляньте прочитані вірші Ліни Костенко. Які з них ви запам'ятали? Прочитайте їх з пам'яті.

¹Смарагдово-руді – зелені із червоно-жовтим.

²Осанна – уславлення когось, чогось; слава, хвала.

- Якими кольорами та звуками наповнена осінь поетеси? Доведіть, що вірші Ліни Костенко про осінь – осінні акварелі.

- Прочитай, як описав осінній день *Іван Нечуй-Левицький*.

День був ясний, сонячний та теплий. Надворі стояла суша. Небо синіло, як літом. Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворухився. Половина листя на вербах уже пожовкла, але на тополях, на осоках лист зеленів, ніби влітку. Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі справжнє літо. Тільки зелена низька озимина нагадувала про осінь. Надворі летіло павутиння. Все синє небо було ніби засноване білим, як пір'я, легким, як шовкові нитки, павутинням. Воно обснувало тополі, верби, стіжки, тини; маяло на вершечках садків і знов летіло та летіло; хто його зна, де воно й бралось.

- Доведи, що письменник описує бабине літо.
- Які слова з тексту допомагають відчутти тепло, побачити павутинки?
- Якими кольорами наповнено описану картину? Який настрій вони створюють?

Ліричні твори-роздуми

Не завжди в ліриці передано почуття, переживання, викликані картинами природи. Є твори, у яких поет міркує над життєвими проблемами, власними вчинками, дає їм оцінку.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

Дмитро Павличко народився в 1929 році на Івано-Франківщині. Вірші поета ваблять чарівністю художніх образів, глибокими почуттями. Ліричний герой його творів уміє відчувати красу навколишнього світу, страждає, коли не може добром відповісти на добро.

ПЛЕСО

Люблю я заглядати в плесо,
очима досягати дна.
Там шука блискає, мов лезо,
і погляд мій перетина.

Одначе я дивлюся знову:
а що там глибше, що на дні?
Діряву місяця підкову
я бачу в синій глибині.

Це дивина: вода прозора,
по дну застелена блакить,
і шука – мов ракета скоро,
яка до Місяця летить!..

- Чим приваблює плесо ліричного героя? Що він бачить у ньому?
- Знайди в тексті вірша порівняння.
- Уяви, що «очима досягаєш дна». Про все, що бачиш, спробуй скласти казку.

СИНИЦЯ

Синичка дзьобала сало,
прив'язане до вікна,
а потім сала не стало,
та все прилітала вона.

На скрипці грала під хатою,
але не просила їди,
бо стала сама багатою –
минулися холоди.

І з вдячності вона грала,
Неначе скрипаль-корифей¹.
А хата їй відповідала
Щасливим сміхом дітей.

¹Корифей – видатний діяч науки, мистецтва тощо.

- Чому синичка прилітала до хати в холод і теплінь? Доведи свою думку рядками з вірша.
- Як поет описує спів синички? Прочитай. Про що вона, на твою думку, співає людям? А тобі зокрема?

ЯБЛУКО

На галузці яблуко висіло;
каменем я кинув – перебив
гілочку, аж серце заболіло.
І навіщо я таке зробив?

Не подумав. Лютий недотепа.
За добро я розплатився злом.
І стоїть коло дороги щепи,
наче птах з підстреленим крилом.

Яблунько моя зеленокрила,
може, ти й заплакала тихцем.
Ти для мене яблуко вродила,
я ж у тебе кинув камінцем!

Засихає перебита галузь¹,
і в душі горить, немов батіг
совісті, а яблуко зосталось –
мій важкий, хоч недостиглий гріх.

- Який вчинок ліричний герой вважав гріхом? Чи зрозумів він, що вчинив погано? Доведи рядками з вірша.
- Як поет називає яблуньку, з ким порівнює, якими словами картає себе? Уяви, що яблунька вміє розмовляти. Склади казку, у якій вона розповідає про те, що трапилося.
- Переглянь прочитані вірші Дмитра Павличка. У яких з них є рядки: «Діряву місяця підкову я бачу в синій глибині», «Із вдячності вона грала, неначе скрипаль-корифей»?
- Як ти розумієш значення вислову *за добро я розплатився злом*? З якого він вірша? А як синичка віддячила людям за добро?

¹Галузь – тут: гілка, галузка.

Коли твір відкриває свої таємниці
*Під час читання розмірковує, уявляє,
 придивляюся, прислухаюся*

ЗЕРНИНА

У пшеничній зернині більш як сто казок, —
 у пшеничній зернині схований колосок.

А в тім колоску — півжмені зерна.

А з того зерна колоски довжеленні
 знову добуде сила земна.

А з тих колосків — решето зерен,
 а з решета зерен — зерен мішки.

А далі, а далі світ ясен і зелен
 вінком обів'ють золоті колоски.

І хліб наш, і хлібом осяяна пісня,
 і місто, й веселка нового моста,
 і все те, що є і що буде оісля,
 в зернині було і з зернини зроста.

- Простеж за думкою автора, для чого потрібна пшенична зернина.
- Прочитай вірш виразно, за допомогою інтонації передаючи життєствердний настрій вірша.
- Який малюнок ти намалюєш за виділеним рядком?
- Прочитай вірш Івана Драча. Визнач, якою темою він пов'язаний з віршем Дмитра Павличка.

ЕТЮД¹ ПРО ХЛІБ

Яйце розіб'є, білком помаже,
 на дерев'яну лопату — та в піч,
 і тріскотітиме іскрами саж² —
 мініатюрна зоряна ніч.

¹Етюд — невеликий твір, присвячений якому-небудь питанню.

²Саж² — чорна порошкова маса, кіптява.

На хмелі замішаний, видме груди,
зарум'янілий, круглий на вид.
Скоринка засмалена жаром буде,
аж розіграється апетит.

В підсохлому тісті кленова лопата
вийме з черені¹, де пікся в теплі, –
і зачарується білена² хата
з сонця пахучого на столі.

- Яким тобі вдалося уявити випечений хліб, який запах відчувати?
- Із чим його порівнює поет?
- Як ти думаєш, хто ж спік хліб? Чому поет говорить невизначено: розіб'є, помаже?
- З яких слів ти відчуваєш, що поет бачив і знає, як випікають хліб, милується випіканням хліба і вже спеченим буханцем?

Чи знаєш ти?

Щоб хліб був пухкий, тісто замішують на дріжджах або на хмелю. У давнину й навіть зараз у печі випікають хліб на черені або на капустяному листку на черені.

Учасників жнив у народі називали **женчиками**. Першою починала зажинок найстарша жінка. Їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то з його зерен мали спекти весільний коровай. Найстарша жниця заводила зажинкову пісню, і її підтримували інші:

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву.
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

З оповідання *Василя Скуратівського*
«Як у серпні дбаєм, так зимою маєм»

¹Черінь – дно печі, де горять дрова, місце в печі для випікання хліба та варіння страв.

²Білена – хата біла, чиста; покрита розчином крейди, вапна.

- Визнач за заголовком, яка тема вірша *Степана Жупанина* «Ходімо в поле, сину». Чи бував (бувала) в полі?

ХОДИМО В ПОЛЕ, СИНУ

Ходім весною в поле,
любий сину,
там хліб живе
в зелено-свіжих врунах¹.
Пшеничну, житню –
будь-яку стеблину
земля леліє²,
тепла, щедра, юна.
Ходімо влітку в поле,
любий сину,
там хліб живе
у буйному колосі.
Тужавіють, повнішають
зернини:
краси такої ти не бачив досі.
Ходімо в поле
в гожі³ дні та в сльоту⁴
трудитися, мій сину,
на землі,
щоб ти пізнав,
якої праці й поту
хліб коштує
на ниві
й на столі.

- Для чого батько запрошує сина в поле? У яку пору року, у які дні? Прочитай.
- Що тобі захотілося зробити, прочитавши вірші про хліб у полі, у печі, на столі?

¹*Вру́ни (ру́ни)* – молоді густі сходи посівів.

²*Лелі́яти* – оточувати ласкою, піклуванням.

³*Го́жий* – т у т: сонячний.

⁴*Сльо́та* – хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом.

Повтори і пригадай

- Пригадайте, які вірші називаємо пейзажною лірикою. Які вірші Тараса Шевченка про природу ви читали раніше? З якими ознайомилися в цьому розділі? Які картини природи описує поет, які почуття вони в нього викликають?
- Виберіть вірш, намалюйте до нього малюнок і підпишіть рядками з вірша.
- Хто автори опису Дніпра? У якому творі передано наростання тривоги, відчуття могутності Дніпра, а в якому – замилювання його красою і величчю? Доведіть рядками з творів.
- Хто автор віршів, у яких є рядки: «сипле, сипле, сипле сніг»; «зсипає зорі пригорщами в сніг»; «вода прозора, по дну застелена блакить»?
- Прочитайте виразно вірш, у якому є рядки: «Місяченько світло і рожеве, й срібне кида-розсипає»? Хто автор вірша?
- У якому вірші Лесі Українки сосна розмовляла з вітром весняним? Прочитайте його.
- Якою темою об'єднано подані в розділі вірші Ліни Костенко? Прочитайте один з віршів виразно.
- У яких віршах описано красу й життєву цінність хліба? Як автори розповідають про це?
- Чи знаєте ви, чим жали хліб у давнину? Які пісні, що співали під час жнив, ви можете прочитати з пам'яті?
- Які вірші, прозові описи природи ви можете прочитати з пам'яті? Прочитайте деякі з них виразно один одному.

У прозових творах письменники часто описують картини природи – пейзаж. Не кожен може помітити в житті ту красу, яку показує письменник за допомогою слова. Як йому вдається викликати в нашій уяві яскраві образи? Звичайно, за допомогою художніх засобів, майстерного володіння словом.

Прочитай речення: «Кожна ягідка горобини горить кораловим світлом». У твоїй уяві – червоний кетяг. У кожній його ягідці відбивається сонячне світло. Ягідки грають, переливаються. Але письменник не відтворює цих деталей. Їх малює твоя уява.

Щоб уявити описане в усіх деталях, зрозуміти, формулою запитання до незвичайних слів у реченні, наприклад, як це ягідка може горіти? А чому кораловим світлом? Якого кольору корали? Зрозуміло! Сонцем освітлені червоні ягоди горобини! Придивлюсь! Хочу побачити горобину саме такою.

...У маленькій грудці землі або клаптику неба, квітучій гілці чи росинці на траві, ластів'їному гніздечку під стріхою чи знайденому колосочку на стерні тепліє любов'ю Україна.

Ярослав Гоян

*Пейзаж відповідає настрою персонажів твору
(гарно на душі – гарно навколо)*

Чимчикують наші хлопці по стежці, а над стежкою з обох боків трави і квіти: подорожник, спориш, собача рожа, кашка, буркун, будяки, лобода і зів'ялі ведмежі вушка. І все квітне. Кашка – біла, собача рожа – рожева або теж біла; буркун – жовтий, а будяк! Лелечко! увесь срібний, колючки, як голки, квітки червоні, як жар, пахнуть медом, а на них – джмелів! А джміль сам, як квітка: спинка чорна, черевце – жовтогаряче, і весь наче шовковий, і бринить, як золота струна. А ведмеже вухо яке! Теж вкрите срібною ворсою, пухнасте, ткни пальцем – палець так і потоне. Ох, хлопці, гарно! А під пшеницями – сокирки, темно-фіолетові, ясно-фіолетові – очей не зведеш. А поруч них волошки, сперечаються цвітом з петровим батогом. Той синій, а вони ще синіші.

Хлопці брели між квітами. Женька скинув кепку, підставив під сонце спітнілий лоб. Левко – теж;

а вітрець повіває, плутає на голові волосся, дмуха в обличчя, наче шепоче: «Еге, хлопці, та я бачу, що в щоденниках у вас не без п'ятірок¹». А перепел, чуєте, як підпідьомка? Спочатку ніби вчувається тільки: «Підпідьом, підпідьом», а прислухаєтеся краще, то хіба не чуєте: «П'ятірка, п'ятірка, п'ятірка!»? Навіть цвіркуни і ті сиплють з усіх боків: «Ці хлопці з п'ятірками, ці хлопці з п'ятірками, ці хлопці з п'ятірками...».

– Куди ж це йдуть хлопці?

– Гуляти!

– Де ж вони будуть гуляти?

– Де випадє!

– А потім?

– А потім, може, посваряться, а то навіть і поб'ються. Хіба я знаю.

Складне у них життя. І прекрасне! І вони такі малі, що навіть не знають цього.

Іван Сенченко

• Між якими травами та квітами йшли хлопці? Якими перед ними відкрилися будяк, джміль, рослина ведмеже вухо?

---

¹П'ятірка – колись це була найкраща оцінка.

- Якими кольорами, запахами і звуками було наповнене все для хлопців?
- Який був настрій у хлопців? Чим, на твою думку, він був викликаний?

*Пейзаж змінюється
і настрої персонажа змінюється*

ЧОМГА І ВЕСНА

(Скорочено)

На лісовому Синь-озері жила качка Чомга. Хіба є де краще місце від Синь-озера? Та восени качки – кряк-ви, чирки, норці, що мешкали тут, – подалися на південь, у теплі краї. А Чомга лишилася, вона не могла розстатися з рідним Синь-озером. І ледве вижила.

Іноді на сірому небозводі з'являлося сонце, тоді Чомга виходила на берег і вмощувалася на великому камені Валуні. ...Коли світило сонце, камінь теплішав, і Чомга хоч трохи зігрівалася біля нього.

Вона почула весну найперша... Все вище піднімалося сонце, крига відступала й відступала від ополонки. І Чомзі вже було де розгулятися. Вона то лопотіла по воді крилами, здіймаючи сріблясті хмарки бризок, то пірнала й несподівано з'являлася на поверхні, то враз завмирала на дзеркальному плесі.

Отак купалася, хлюпотіла вона одного ясного дня, коли неподалік, під очеретами, випірнула інша Чомга. То був качур. Він кружеляв і кружеляв довкола Чомги, а потім, звівшись над водою на повен зріст, почав танцювати. Пірнав і знову виписував веселі кола, а тоді стрімко поплив їй назустріч, тримаючи в дзьобі жмутик водоростей, немов перший весняний букет.

А невдовзі Чомга почала мостити на воді невеличкий плотик із сухого очерету та рогозу. На ньому забіліло четверо продовгуватих яєчок. Одного ранку виглянуло з-за сосон щойно умите сонце й освітило на плотику Чомгу і четверо каченят.

Тепер цілий табунець хлюпався в озері, каченята доганяли матір і всідалися їй на спину, а то забиралися їй під крила, і вона пірнала разом з ними. Сосни і ялини були в захваті, як із води раптом випорскувала білошия Чомга і чотири жовті кульки – каченята.

А сивий Валун сумовито лежав на березі, спостерігав за усім тим і з жалем думав, що, мабуть, вже забулася про нього Чомга, навіщо їй тепер старий камінь.

Та якось уранці Чомга припливла до Валуна зі своїм грайливим табунцем. Качка й каченята вибралися на камінь і гріли його своїм теплом.

– Ну, тепер ти побачив, що прийшла весна? – запитала Чомга.

– Весна-красна, а за нею – літо золоте! – закахкали каченята.

І чи здалося Чомзі, чи насправді – сивий Валун молододу усміхнувся в свою зелену мохову бороду.

Василь Чухліб

- Хто така Чомга? Розкажи про неї.
- Поділи текст на частини так, як змінюється настрій Чомги: затишний, сумний, теплий, похмурий, бадьорий, радісний.
- Прочитай кожну частину. Назви слова в описі природи, які визначають зміну настрою персонажа твору.
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Відшукай у творі слова, якими описані озеро, весна, літо.
  2. Поясни, чому літо назване золотим, а весна красною.
  3. Продовж загадку: жовті кульки...
  4. Намалюй персонажів твору. Передай у пейзажі, який їх оточує, кольорами настроїв.

*Пейзаж чудовий,
а на душі персонажа – смуток*

Другого дня притомилась я дуже та й сіла спочити в холодку під вербою. Округи мене то жито половіє, а в житі купка льону голубо цвіте; то ячмінь колоситься;

оддає гайок синіє, пісочаний шлях угору закручується, як золота нитка; день бог дав жаркий, і вітерець не дмухне – тихо; тільки якась пташка сама собі щебече, наче моя душа бідолашна, та гудуть бджоли понад пахучою гречкою.

Марко Вовчок

- Прочитай слова, якими письменниця розповіла про людину серед степового пейзажу.
- Прочитай опис природи. Що можна побачити, що почути і відчути?
- З ким порівнює письменниця стан людини, якими словами підкреслює її сум?
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Підготуй текст опису до виразного читання.
  2. Намалюй словами описану картину, а на папері зобрази один якийсь елемент опису (льон чи гайок).
  3. Намалюй за описом пейзаж.

Спокій

На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду... Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен

й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок¹. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяються глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий, безостий колос б'є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі – усе пшениця й пшениця. Коли сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду самотний² на землі, як сонце на небі, і так мені добре...

Михайло Коцюбинський

- Доведи, що герой сам-один і йому добре.
- Поділи текст опису на частини. Знайди в кожній частині порівняння, слова в переносному значенні.
- Які слова підказують, визначають кольори, якими наповнений пейзаж? Який настрій вони створюють?
- Прочитай виразно текст опису. Читай так, ніби це ти йдеш, усе бачиш і відчуваєш.

Пейзажем починається твір – визначається його настрій

СОЛОВ'ІНА СТОРОЖА (Скорочено)

Недільний ранок, початок літа. Їдем у Канів. Раз у раз набігає дощ, іноді просто злива бурхає назустріч, затуманює скло машини. Потім ураз ніби розвидниться, навіть проблисне попереду блакитний клаптик неба.

У нашому товаристві – юна особа, дівча, цікаве до всього. Цій особі надається право обрати місце для короткочасної зупинки.

– Ось тут! – вигукує дівча. – Або ні – краще тут!..

Всюди ж така краса! Життям бує соковита зелень хлібів, садки та гаї. На узбіччі дороги стеляться

¹*Серпанок* – легка прозора тканина.

²*Самотний* – тут: сам, наодинці.

руни гороху, густого, намоклого, блищать у рясній дощовій росі, суцільною смугою далеко вруняться¹ обабіч асфальту.

Доки стоїмо, дівча, шукаючи стручків, весело плутається в горосі, заросилося по самі вуха, але горох, виявляється, ще без зернят, він поки що тільки цвіте.

А по другий бік траси – що там? Хліба й хліба, пшениці, овес, усе буйне, соковите, кожне стебло набрякло зеленою вологою. Ступиш крок – і з-поміж зеленого раптом зірочка синя!

– Що то синіє?

– Волошка.

– Гарна яка!

Для нашої супутниці все дивина, відкриття. Дівча в захваті, та й для нас, дорослих, це також радість...

А низом перепілка десь із хлібів повноголосо сповістила про себе. Для нашої супутниці голос перепілки і зовсім диво із див, адже дівча вперше чує оце:

– Під-падьом! Під-падьом!

Озвалося спершу за горбом, а потім раптово підпадьомкнуло зовсім близько, серед вівса, ніби перепілка навмисне перемістилася ближче до нас, щоб ми краще почули її, польову пустунку.

В цікавості застигла й жде.

– Побіжу! Підкрадусь тихенько!

Ледь русявіючи кісками серед вівса, дівча шаснуло в напрямі, де перепілка востаннє підпадьомкнула, але там тихо, там ніби справді вичікують, доки дівча підбіжить ближче, щоб потім враз, уже з іншого місця, ще голосніше, аж ніби задириливо:

– Під-падьом!

Перепілка ця, видно-таки, пустунка, вона нібито радіє, що є нагода їй побавитись з маленькою людиною. «Ось тут я! Ось тут я! Ану шукай мене!». І голос подає то звідси, то звідси, загукує дівчину...

---

¹Врунитися – розвиватися, густо рости.

Пробуємо вистежити жартівницю. Кожен наполягає на своєму:

– Десь отут вона!

– Та ні – лівіше! Здається, отам!

Марні наші лови. Звабниця польова так і не з'явилася, не вдалося побачити: яка ж вона?

* * *

Ми біля входу в музей. На самій видноті перед музеєм, де троянда пишно квітує, в її кроні темніє маленьке, ледь помітне гніздо. І в ньому... пташка сидить.

– Ні, цього не вигадаетш: перед самісіньким входом до музею, весь час на чатах, така крихта...

– Солов'їна сторожа в наш час, мабуть, найнадійніша...

За Олесем Гончаром

- Назви персонажів твору. Доведи, що дівчинка до всього проявляла жваву цікавість.
- Якими словами автор називає перепілку? Знайди їх у тексті. Чому він її так називає?
- Розкажи, куди їхало дівча. Яка інформація в тексті тобі допомогла правильно це визначити?
- Якими враженнями збагатилася дівчинка? Які почуття пережили всі, хто був з нею?
- Поясни зміст виділеного речення.

- Доведіть, що захоплення, яким почалося оповідання, супроводжує персонажів твору до його закінчення.

• Виконайте завдання (на вибір):

1. Прочитайте виразно оповідання, розіграйте діалоги.
2. Складіть сценарій для кінофільму за змістом оповідання.
3. Пригадайте скоромовки, у яких є слово *перепілка*.

Прочитайте самостійно оповідання *Василя Сухомлинського*.

Ми їздили в Канів на могилу Тараса Григоровича Шевченка.

Коли піднялися на високу гору, де спить вічним сном наш великий поет, мене пройняло якесь щемливе хвилювання.

Бачимо далекі береги Дніпра, його могутні води, бачимо зелені ліси на високих кручах. І все це дороге для нас. Бо воно – тисячолітнє. Люди народжуються і вмирають, а народ вічний, безсмертний.

Я вперше відчув, що переді мною – Україна, що я її син. Ці високі гори, далекі степи – це моя рідна земля, а слово поетове – моя рідна мова. А рідна мова – це наша чиста криниця, без якої ми не зможемо жити.

Могила Тараса Шевченка в місті Каневі на Чернечій горі,
скульптор *Матвій Манізера*

- Якими враженнями ділитися письменник? Що його найбільше схвилювало?
- Як письменник пояснив, що таке рідна земля, рідна мова?
- Прочитай опис Дніпра. З якими рядками Миколи Гоголя він співзвучний?

Повтори і пригадай

- Пригадай назву розділу, а також зміст оповідання Василя Сухомлинського «Краса, натхнення, радість і таємниця». У яких творах краса природи викликає радість, бажання пізнати світ?
- Чи зрозуміло тобі, що таке натхнення? Які твори надихнули тебе на хороші справи?
- Які таємниці тобі відкрилися під час читання творів, міркування над їхнім змістом?
- Який опис тобі хочеться виразно прочитати з пам'яті? Хто його автор?
- Дніпро – символ України. Опиши Дніпро, використовуючи образні вислови з прочитаних текстів-описів.
- Як ти думаєш, кому відкриваються таємниці, хто здатен побачити красу в навколишньому? Ліна Костенко у творі «Маруся Чурай» пояснила так:

...Буває, часом сліпну від краси.
Спиною, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна¹,
що хоч спинись і з Богом говори.

- Проведіть конкурс краси художнього слова: складіть свої описи природи, прочитайте вірші, описи з пам'яті.

¹Нетлінний – тут: вічний.

У КРАЇНІ ДИТИНСТВА

У цьому розділі ти прочитаєш твори, об'єднані темою «Дитинство». І портрети героїв творів, і картини природи, мова персонажів твору, їхні вчинки допоможуть зрозуміти, як твої ровесники розв'язують життєві проблеми, які вони в сім'ї, з друзями, кого й за що люблять, поважають.

Дитинство – це найцікавіша пора, коли майбутнє життя ще попереду, коли воно, здається, так багато обіцяє, коли воно ще не пізнане і його кортить пізнати, коли воно ще не розгадана загадка.

Євген Гуцало

Скажіть, будь ласка, чи у вас є молодша сестра, зовсім маленька, і якщо є, то розкажіть, як ви граєтеся з нею і як ви її доглядаєте? Це я питаю тому, що мені біда з нашою Ніною. Ну от, наприклад, ідемо ми з нею по вулиці, а назустріч біжить Жулька, собака нашого сусіди. Так для мене і для вас це Жулька і все. А для Ніни – не знаю, як це й сказати. От послушайте:

- Олежко, що то таке?
- Жулька.
- А чого Жулька?
- Звати її так.
- А чого її звати так?
- Таке ім'я їй дали.

- А для чого ім'я?
- Щоб кликати.
- А для чого кликати?
- Щоб бігла, коли покличуть.
- А для чого, щоб бігла?
- Бо ноги є.
- А для чого ноги?
- У всіх ноги є. І в тебе є ноги.
- А для чого я?

Одного разу, коли мені урвався терпець і я сказав їй: «Годі, бо ти ще зовсім дурна!», то вона замість того, щоб образитися, подивилася на мене своїми голубенькими очима і тихенько спитала:

«А чому я дурна?».

Тепер ви всі розумієте, скільки з нею клопоту.

Іван Сенченко

Оповідання

 В оповіданні зображується один або кілька епізодів із життя людини. Оповідання цікаві своїми темами, адже в них ідеться про дружбу, взаємини між людьми, відповідальність, стосунки з друзями, у сім'ї, про цікаву книжку. Читаючи їх, будь уважним до вчинків персонажів, намагайся зрозуміти їхні думки, переживання.

Формулою під час читання запитання, чому герої твору діють саме так, як вони діють, що, чому і як вони говорять. Уявляй себе в цій ситуації, думай і роби для себе відкриття: що цінного розповів тобі автор твору.

Борис Грінченко (1863–1910) – видатний український письменник і вчений, критик, мовознавець, освітній і громадський діяч. Народився він на хуторі Вільховий Яр Харківського повіту в небагатій сім'ї. Досить рано навчився читати й перечитав усе, що було в батьковій бібліотеці. Під впливом прочитаного почав писати вірші.

Його дружба із селянськими дітьми залишила в душі незабутні враження. Не раз він чув про тяжке життя, бачив сльози сиріт, прислухався до народних казок і пісень, багато з яких пізніше зібрав і надрукував.

Для дітей Борис Грінченко писав оповідання, вірші, казки.

КСЕНЯ (Уривок)

Давні-давні дитячі літа!

Тоді легше жилося, легше дихалося!.. Материне пестування й любов, піклування батькове, – трохи суворий, але добрий він був, – дитячі забавки, радощі й горе – все докупи злилося, поперепліталось, і мов малювання любе ясно-радісне, – так ті дитячі літа перед очима встають. Але визначніш од усього на цьому малюванні відрізняється одна кохана постать, така кохана й дорога, що, здається, дорожча вона мені над усе, над усе на світі, опріч одного тільки... Це ти, Ксеню, тая постать, – ти, довіку дорога й кохана моєму серцю. Минули літа, минули радощі й люті муки, чимало час поруйнував і знищив у моїй душі, багато образів зникло з моєї пам'яті, а ти ніколи не зникнеш, ніколи... Та й тепер стоїш перед мене мов жива і така ж тиха, така ж люба...

(...)

– Василю, ходімо в ліс по ягоди!

— Ходімо!

Пішли, почали ягід шукати. Я скільки нарву, стільки й поїм. Як наївся, питаюся в Ксені:

— А ти наїлася?

А вона сміється з мене:

— Та я не їла, а ось квіточку нарвала. — І показує мені пучечок ягід.

— А вже час додому вертатися, — каже Ксеня.

— Чого там?

— Та мати будуть лаяти...

— Ой, лаяти! Ходімо далі!

І ми пішли ще далі в ліс. Бігали, гралися, забавка надоганяла забавку, і хоч нам здавалося, що ми трошки походили, але ми й незчулися, як почало вечоріти. Тоді тільки побачили, що вже блукаємо в незнайомому місці.

— Василю, що ж ми будемо робити? — спитала Ксеня.

— Треба стежки шукати, — відповів я, — а то скоро смеркне.

— Скоро? А тут є... вовки?.. — промовила Ксеня, і великі її очі розкрилися від страху ще дужче, а біле обличчя зробилося ще білішим.

— Ну, вовки там!.. — одказав я, бадьорячися, хоч і сам щось не дуже себе спокійно почував. — Побіжимо краще назад! Ну!

Ми побігли куцями. Віти били нас по обличчях, шкрябали, босі ноги підколювалися. Незабаром Ксеня почала відставати.

— Василю, не кидай мене... Я боюся...

Я зупинився.

— Дай руку, побіжимо разом.

Але бігти серед густо порослих кущів, за руки побравшись, було зовсім погано. Ми ще трохи пробігли, поки обоє, спіткнувшись за коріння, попадали додолу. Повставали, дивимосся навкруги — нема стежки. Ми забилися таки здорово; але ніхто з нас не заплакав: з ляку байдуже було про біль. Ми пішли помалу, шукаючи дороги. Дивимосся, вже перейшли зруб і аж до

старого лісу дійшли. Зовсім смеркло, а місяця ще не було, і ліс стояв такий чорний, страшний. Ми зрозуміли, що не туди йшли.

– Василю, що ж тепер робити?

– Будемо тут ночувати...

– У лісі?! А вовки?..

– Ну, там... – Я хотів сказати: «то дурниця», але не зміг. Обом нам схотілося плакати. Усякі думки снувалися в голові. А що як справді вовки нападуть?.. Розірвуть! Ксеня притулилася до мене і вже плакала.

Так проминуло кілька хвилин.

Коло того місця, де ми стояли, був великий дубок. Я догадався, що робити.

– Ксеню, зліземо на цього дуба – тут не так страшно ночувати.

– Та я не злізу – високий.

– Дарма, я тебе підсаджу. Лізь спершу ти!

І я, скільки було в мене хлоп'ячої сили, став підсаджувати її на дубок. На наше щастя, перша гілка була не високо, і Ксеня вхопилася за неї. За нею поліз і я, та тільки виліз на гілку, щось як крикне жалібно та голосно, аж по всьому лісі розітнулося. Я ввесь похолов. Дивлюся, вилетіла з лісу велика сова. Щось тріпалося, пицало у неї в кігтях. Вона кілька разів нечутно махнула своїми м'якими крилами і сховалася в темряві. Увесь трясучися з переляку, я поліз вище і сів на гілці біля Ксені. Чую, вона шепоче мені:

– Василю, що то таке?

– Нічого, то сова піймала пташку.

– Страшно, Василю!..

Сидимо, мовчимо. Я не знаю, чи довго ми там сиділи, тільки бачимо – на небі, під зрубом, щось зайнялося.

– Що воно? – шепоче Ксеня.

– Не знаю: може, горить де, – так проміття¹ на небі від пожежі.

¹Проміття – заграва, відблиск на небі яскравого світла, пожежі, вогнів.

Ще трошки посиділи – палає все дужче та дужче. Ось уже видко, як щось округле витикається з-за купового верховіття. Більше, більше...

– Та це ж місяць! – зрадівши, кажу я Ксені. – Тепер добре буде.

– А що хіба?

– Та видніше, а то, бач, як темно.

Місяць потроху виплив, увесь червоний, вогняний. Далі почав більшати, підбивсь угору. Зробилося зовсім видко: листя на кущах заблищало, як срібне; пробиваючись крізь густе верховіття, простяглися додолу і по землі ясні смуги м'якого світу. Веселіше немов зробилося.

– Ксеню, про що ти думаєш?

– Так...

– А в мене думка про те, що нас, мабуть, шукатимуть.

– Хто?

– Татко мій.

«А що як справді не знайдуть?» – промайнуло в голові. Мені знову схотілося плакати. Тільки не заплакав: страшно та й сором Ксені було.

Сидимо, мовчимо... Минула година, друга...

Господи! Ми обоє здригнулися: тріщання, гук по всьому лісі... Що це? Вовки? Може, ведмідь навіть? Ох, страшно, страшно!.. Чую, Ксеня вчепилася за мене, тремтить уся. А ревіння чи гукання ще більше, ще дужче щось ламається, тріщить. Ох! Це ж, мабуть, лісовик...

– Агов!.. Василю-у-у!

– Чуєш? Немов кличуть, – шепоче Ксеня.

– Цить!

Знов:

– Василю! – Так це ж кличуть, їй-бо кличуть! Ще трохи підждав, послухав... Батьків голос зовсім добре чути. Знайшли, знайшли! Ми так зраділи, що трохи не попадали з дерева.

За кілька хвилин батько вів нас обох за руки з лісу.

- Прочитай уважно початок оповідання. Коли відбувала-ся описана подія?
- Хто згадує про своє дитинство?
- Хто для оповідача залишив у пам'яті найглибший слід? Назви імена персонажів твору.
- Прочитай описаний випадок із життя дітей. Назви слова, якими передано їхні переживання, почуття. Простеж, як вони змінюються.

- Прочитайте розмову дітей в особах.

Для героя твору Ксеня залишилася лише в згадках. Між ними були гарні, товариські стосунки. Хоч ровесники, як буває, дражнили їх, і Василькові доводилося захищатися. Але дружба міцніла.

Жили вони в різних умовах: Ксеня – без мами й доброго слова до неї вдома, Василько – у дружній родині. Тож дружба дівчинку зігрівала й давала силу жити. Що трапилося далі, ти дізнаєшся, прочитавши твір до кінця.

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО

Народився письменник у містечку Бердичеві на Житомирщині. Змалку дуже хворів, тому мама залишала його вдома самого. Замість плакати, малюк вигадував дивовижні пригоди, чимало з яких пізніше ввійшло в його твори.

Всеволод Нестайко (1930–2014) – дитячий письменник. Він писав для дітей оповідання, казки, повісті, казки-повісті. Письменник навчає своїх читачів людяності, уміння переборювати труднощі, дружити, любити людей.

Часто зміст творів Нестайка має гумористичне забарвлення. Але письменник не просто розважає читача, а розкриває складні життєві питання, навчає вчитися жити.

ТРОЄ ЗА ПАРКАНОМ

(Скорочено)

(...) Раптом щось сильно вдарило в потилицю, і за комір пекучими іскрами посипалися сніжинки. Дівчинка обернулася. Четверо хлопчаків, тікаючи, дерлися по вкритій снігом гірці, на якій стояв похилий дерев'яний паркан. Доганяти їх – годі й думати. Зараз вони перелізуть через паркан і – шукай вітра в полі.

От!.. Не так воно боляче, як досадно – ну, хоч плач! Стільки готувалася до цього новорічного карнавалу! Сама собі костюм пошила – Снігуроньки. Подружки заздрили – такий вдалий вийшов! А тепер? Зірчастий паперовий комірець намок від снігу і зібгався, ні до чого не придатний... Хоч додому вертайся!

– У-у! – тупнула ногою з досади. І раптом побачила: один із хлопчаків зірвався з паркана, впав і покотився з гірки. За хвилину вона вже міцно тримала його за руку. Хлопчик сіпався, намагався вирватися, але марно. Він був худенький, щупленький другокласник, а вона – п'ятикласниця...

– Це ти кинув? Признавайся! Ти?

Він мовчав. Дивився спідлоба понуро, неприязно і мовчав. Це не він кинув сніжку, але нізащо в світі він не став би виправдовуватися...

Троє за парканом сміялися. Їм не загрожувала небезпека.

– Ну, що з тобою зробити? Відлущувати? Думаєш, не можу?

Вона взяла його за плечі й підняла над землею. Він смішно й безпорадно задригав ногами. Тепер він дивився на неї з безсилою люттю – вона принизила його хлоп'ячу гідність.

У хлопчика було маленьке худорляве личко, зовсім білі, ніби вкриті інеєм, брови та вії, на щоці довгаста чорнильна пляма. А великі, червоні від морозу вуха кумедно стирчали з-під шапки.

Їй стало жаль його.

— Гаразд. Я тебе не лупцюватиму. Живи! — вона засміялась. — Іди, тільки більше не бешкетуй.

Вона стояла й дивилася, як він, не озираючись, лізе на гірку, незграбно, мов сліпе кошеня. Троє за парканом сміялись.

Може, вони з неї сміялися, що вона не зуміла відплатити за себе? А може, з нього — як-не-як, а його, хлопця, мало не побила дівчина...

А втім, їй було байдуже — хай сміються. Вона запізнювалася на новорічний карнавал, їй треба було поспішати.

Та тільки дівчина повернулася спиною до паркана й ступила кілька кроків, як у повітрі знову просвистіла сніжка і знову за комір їй посипалися пекучі іскри-сніжинки.

— Ах ти! Он ти який! Я... я нічого тобі не зробила, а ти — в спину! Нишком! Ти знаєш, так роблять тільки зрадники і боягузи! Ти, ти...

Він стояв біля паркана, насупивши брови і дивлячись їй просто у вічі.

Йому давно пора вже було перелізти через паркан і втекти. Але він чомусь не рухався з місця...

І раптом хлопчик почав спускатися з гірки. Просто до неї.

Гірка була досить крута й слизька. Видертись на неї куди було легше, ніж спуститися. І він присів навпочіпки і почав з'їжджати, придержуючись руками. На обличчі в нього не було страху, лише зосередженість — звичайний вираз людини, що з'їжджає з гори і думає — тільки б не впасти!

Важко було повірити, що він спускається назустріч небезпеці.

Троє за парканом мовчали. Так, ніби їх і не було зовсім.

Хлопчина спустився з гірки, діловито обтрусив сніг із рукавиць і пішов до дівчини. Він ішов поволі, але

впевнено, твердо карбуючи кроки. Тільки тепер було видно, яке бліде в нього обличчя – чорнильна пляма різко вимальовувалася на білій щоці – і злегка тремтять міцно стулені губи. Дівчина розгублено дивилася на нього. Якась мужність була в цьому переляканому обличчі хлопчика.

Хвилину тому вона, здавалось, ладна була стерти його на порох. А тепер...

Він дедалі ближче підходив до неї. Вона заціпеніла і не могла поворухнутися. І раптом махнула рукою:

– А, ну тебе!

І побігла по вулиці.

Він постояв трохи, потім підняв і опустив плечі – зітхнув, ніби скинув із себе важкий тягар. І теж пішов по вулиці. Навіть не глянув у бік паркана.

А троє за парканом мовчали. Хоч вони досі були за парканом, ті троє. Але – ні звуку. Вони добре знали, що й другу сніжку кинув не він.

- Розкажи, як другокласник відстоював свою гідність? Прочитай його портрет.

- Що змусило дівчинку замислитися і зрозуміти, що вона вчинила з другокласником несправедливо?
- Який урок чесності дав хлопчик тим трьом, які стояли за парканом? Як їх називає письменник? Чому?

МИХАЙЛО СЛАБОШПИЦЬКИЙ

Михайло Слабошпицький народився в 1946 році на Черкащині. Закінчив факультет журналістики. Він написав багато цікавих творів для дітей. Серед них казки, оповідання, повісті. Письменник вважає: «Не відкладай важливих – хай навіть і рутинних – справ на потім. Будь дужчим за свої лінощі й за втому. Якщо ти змідеш перемагати себе, ти перемагатимеш будь-які труднощі».

Головний герой твору

СЛАВКО І ЖАКО

(Скорочено)

І вдень і вночі гримкотять поїзди повз маленький степовий роз'їзд. Пасажири, мабуть, не встигають його помітити, бо схожих на нього вздовж залізниці дуже багато. Всюди смугасті, як зебри, шлагбауми¹, старенька будочка і кам'яний будиночок, що вистромив з густого вишняку черепичну кривлю, як їжак голову.

Ось тут і живе один з найбільших мрійників на світі. Щодня проводить поглядом поїзди і з нетерпінням жде, коли нарешті виросте і поїде аж у самісіньку Африку. Звідти сюди щотижня приходять листи від батька.

¹Шлагбаум – пристрій для припинення руху автомобільного транспорту, зокрема через залізничний переїзд.

Коли від'їздив цього разу, Славкові стало прикру-
вато. Яка несправедливість: чому батькові треба їхати
саме в його день народження?

Мати заспокоювала його:

— Станеш дорослим, тоді повністю зрозумієш, як
важливо бути вірним своєму обов'язку.

— У дітей ще більше обов'язків, ніж у дорослих, —
заперечив Славко. — І в школу ходи, і старших слу-
хайся, і руки мий, і зуби чисть, і нічого не зроби без
дозволу... Не життя, а самі обов'язки — навіть дихнути
без них спокійно не можеш.

— Виростеш — обов'язків стане ще більше, — сказав
батько.

— Більше, як у мене є, мабуть, не буває, — засумні-
вався Славко.

І раптом батько спохопився:

— Стривай, а я ж забув тобі вручити найголовніший
подарунок!

Під вікном уже сигналіла машина, що приїхала за
татом, коли він вийшов зі своєї кімнати з трьома гру-
безними темно-синіми книжками в руках.

Славко глянув і аж сторопів од радості. До тих кни-
жок йому навіть підходити заборонялося. Одного разу
батько тільки показував йому яскраві малюнки всяких
тварин у товстезних книгах.

— Це тобі. Їх мені в твоєму віці дідусь подарував.
І для мене це були найцікавіші книжки на світі.

— Мені... — прошепотів Славко, який ніяк не міг
повірити в таку подію.

— Написав ці книжки знаменитий німецький уче-
ний Альфред Едмунд Брем ще більше ста років тому,
їх читають в усьому світі. Я певен, «Життя тварин»
тобі теж сподобається.

Батько поїхав, а Славко почав читати книжки Брема.

Він дізнався, що зеброві мангусти вміють насліду-
вати пташині голоси, а тому їм вдається перехитря-
ти птахів, приманюючи їх до себе. Птахи нічого не

підозрюють і летять туди, де, трохи покличавши по-їхньому, причаїлася мангуста. Отакі хитрючі ті створіння! Мабуть, ще хитріші за лисиць. Люди ловлять і легко приручають мангуст. Мангусти нікуди від них не втікають, їм навіть подобається жити в людей.

Виявляється, що в Африці живе дикий кіт сервал, який полює на зайців і ягнят. Удень він спить, заховавшись в непролазні хащі, а темної ночі виходить на свій розбійницький промысел. Прокрадається в кошари, на птахоферми, скрізь знаходить собі смачну поживу. Якщо людям пощастить упіймати сервала ще молодим, вони легко його приручають, і він стає як звичайний домашній кіт.

А ще Славко дізнався, що в Африці є зовсім манюсінські антилопи. Ні, не дітлахи дорослих антилоп, а вже дорослі. На зріст вони навіть менші від зайця. Їх так і називають: карликові антилопи. Вони дуже довірливі, а тому стають легкою здобиччю різних звірів. І їх залишилося у світі зовсім мало. Як би зберегти карликових антилоп? Може, треба виловити всіх до одної і поселити в зоопарках? А там уже їм ніхто не страшний. Славко навіть листа написав батькові з такою пропозицією. Хай скаже найголовнішому по охороні звірів начальникові. Дивно, що досі ніхто до такого не додумався.

- Хто головний герой твору? Про що він мріяв?
- Що цікавого дізнався Славко з книжок Брема?

- Придумайте заголовок до прочитаної частини оповідання.

Настали канікули. Славко поїхав відпочивати в табір. Книжки Брема дуже важкі. Він не міг повезти їх із собою. Спочатку навіть не уявляв, що робитиме там без них. Добре, що знайшлися в бібліотеці тоненькі книжечки про природу Африки. Щоправда, не такі цікаві, як Бреміві.

Багато всяких дивин розказував він хлопцям вечорами біля намету.

Накупавшись за день уволю, наганявшись за м'ячем, вони дружно обсідали Славка. Били на собі комарів і слухали його з такою увагою, ніби перед ними був бувалий у бувальцях чоловік і все те перебачив на власні очі.

Отак і незчулись, як відсурмили в ранкові сурми¹ благословенні канікули. Першого вересня Славко знову пішов до школи. На перервах став розповідати хлопцям про рослини і тварин Африки, а вони дивувалися, звідки він усе те знає.

Коли уроки скінчилися і галаслива хлоп'яча ватага викотилася з шкільного подвір'я за ворота, Славко раптом глянув уздовж вулиці і навіть не одразу повірив своїм очам. Назустріч із дуже засмаглим, просто схожим на мідне, обличчям ішов його батько.

— Ой! — вигукнув Славко і, вимахуючи портфелем, побіг назустріч.

Дужими руками батько підхопив його разом з портфелем і підкинув угору.

— То чи скучив за мною?

— Скучив! Скучив! Тебе так довго не було!

По дорозі додому батько розпитував Славка, що ж він тепер знає про Африку. І Славко розповідав усе вичитане в книжках.

— Ти в нас тепер доктор африкознавства, — похвалив батько.

А вже біля шлагбаумів запитав:

— Чи вгадаєш, що я тобі привіз?

— Мангусту?

— Ні.

— Сервала?

— Ні.

— Карликову антилопу?

— Ні.

— Ну, не крокодила ж?

---

¹Сурма — духовий музичний інструмент у вигляді мідної трубки, зігнутої в кільце.

– І не крокодила, – усміхнувся батько.
– Що ж тоді? Кажи швидше, бо я не витримаю.

Замість відповіді батько голосно гукнув у двір:

– Славко прийшов!

– Славко! Славко! Славко! – раптом загукав хтось у відповідь деренчливим голосом.

Славко здивувався:

– Хто це?

– Це... – сказав батько. – Сам побачиш, хто це!

І Славко побачив у клітці попелястого птаха з яскравим рожевим хвостом.

– Оце дивина!.. – вражено видихнув.

А птах загукав:

– Славко! Славко!.. Із школи йде Славко!

– Здрастуй! – сказав йому Славко. – Ти хто?

– Здр-р-р-растуй! Здр-р-р-растуй! Школяр-р-р-р-р! – радісно вигукував птах і світив до нього жовтавими очима. «Р» у нього звучало так, ніби тріщав розгризений горіх.

– Це папуга жако, – сказав батько. – Він вважається найрозумнішим із усіх папуг Африки, а може, й світу.

– Найр-р-р-розумніший! – авторитетно підтвердив папуга.

– Будемо дружити? – запитав його Славко.

– Др-р-р-ружити!.. Др-р-р-ружити! – задоволено підхопив жако.

Потім схилив голову набік, приязно подивився на нього й змовницьки підморгнув. (...)

- Як Славко проводив канікули?
- Яка несподіванка чекала на Славка після уроків?
- Чому тато назвав Славка доктором африкознавства?
- Кого батько привіз синові? Знайди в тексті оповідання опис папуги. Придумай назву прочитаній частині оповідання.

Восени Славко застудився. Вночі у нього була висока температура, і він марив. Присмирнілий жако сидів біля хворого і не зводив з нього погляду сумних жовтавих очей. За вікном ляпотів холодний дощ і гримкотливо, спалахуючи вогнем, як блискавка, пролітали поїзди. Коли прийшов лікар, папуга йому сказав:

– Хвор-р-рий! Славко хвор-р-рий! Темпер-р-р-ратур-р-ра!

Доки лікар вислуховував Славкові легені, жако з надією дивився на нього. Навіть не зворухнувся, не кліпнув жовтими намистинами очей. Дідусь, тато й мама теж мовчки стежили за лікарем, з нетерпінням чекаючи, що ж він скаже про хворобу.

Нарешті лікар сховав фонендоскоп¹ у набитий всякою всячиною портфель, протер окуляри і мовив:

– Нічого страшного немає, але треба лікуватися.

– Лікуватися, – жалібно повторив жако.

Цілими днями за потьмянілим вікном шелестів дощ, гримкотіли поїзди, а Славко лежав у кімнаті нудився. Йому вже трохи полегшало, але виходити надвір не дозволялося. Єдина розвага – жако. Він і вірші розповідає, і співає, і свистить.

Навідали Славка однокласники, і жако продемонстрував їм увесь свій репертуар.

– Йому на концертах виступати, – сказав хтось із хлопців.

І жако ще більше запишався собою, аж очі примружив од задоволення, і ще хвацькіше взявся висистувати, потім нявкати, гавкати й кукурікати.

Він, мабуть, дуже тішився тим, що Славко одужує.

Розумний жако все розуміє.

...Стоїть серед вологого шумовиння обложних осінніх дощів степовий роз'їзд. Гасне в гущі безлистих потемнілих дерев перестук коліс, що летять здалеку і далеко.

---

¹Фонендоско́п – медичний прилад для прослуховування серця й легень.

Йдучи вранці до школи, Славко зупиняється, коли повз роз'їзд пролітає поїзд, роздумливо вдивляється в мигтіння його вікон і уявляє тих щасливих людей, які їдуть у невідомі краї і побачать там усякі дива!

— Ех, скоріше б уже, нарешті, вирости, — скрушно зітхає він, і здається Славкові, що чекати йому до того часу — цілу вічність.

Славко оглядається на будиночок і щораз помічає у відчиненій кватирці свого попелястого друга з яскравим оранжевим хвостом.

Цікаво, чи згадує він свою Африку, де так багато сонця і, мабуть, не буває таких холодних дощів?

Славко знає, що без нього папуга нудиться вдома. Нікому показати свої таланти, ні з ким поговорити й розважитись. Терпляче чекатиме Славка зі школи. А коли він знову постане з важким портфелем у руках на порозі, жовто спалахнуть присмучені очі жако, й він весело загукає, з насолодою вимовляючи «р»:

— Школяр-р-р-р-р! Скільки п'ятір-р-рок?!

Обминаючи калюжі на бруківці, Славко йде до школи. По дорозі думає, що влітку обов'язково візьме з собою жако на відпочинок, бо такої довгої розлуки на цілий місяць вони не витримують.

- Яку подію з життя Славка описано в останній частині оповідання?
- Як ти гадаєш, чи можна Славка і жако назвати друзями? Чому?
- Яка тема твору? (Про гарні взаємини між членами сім'ї, відповідальність; щоб багато знати й бути цікавим співрозмовником, треба багато читати...).
- Яка основна думка твору?
- Намалюй жако таким, яким ти його уявляєш.

- Прочитайте уривок з оповідання в особах за вибором.
- Запишіть план твору в зошит. Виберіть і перекажіть один одному частину оповідання (близько до тексту або творчо: із розігруванням діалогів).

Василь Чухліб (1941–1997) народився в сім'ї вчителів 19 липня 1941 року в селі Лебедівці, що на Десні, на Чернігівщині. «Он там, рукою подати, тільки брід треба перебрести. Там, на деснянських лугах, серед шовкових трав, під високими вербами, ходить мое дитинство», – зазначить пізніше письменник. Дитинство його припало на

воєнні й післявоєнні роки.

Ще в шкільні роки проявилися у Василя Чухліба літературні здібності. Невдовзі його твори почали друкувати, і вони полюбилися читачам. Для дітей писав короткі оповідання – ліричні мініатюри і казки. Темі творів – природа, сім'я, дружба, людяність, формування найкращих людських якостей.

ГОЙДАРИКИ

На старій березі тато прилаштував гойдалку.

– Я перша буду гойдатися! – схопилася за вервечки¹ Тетянка.

– Ні, я! – заперечив Тарасик.

– Оце так! – спохмурнів тато. – Хіба я для того робив гойдалку, щоб ви сварилися? А разом ви не можете?

І підсадив на гойдалку Тетянку і Тарасика. Як розгойдалися – аж до неба. І хата, і вишеньки з ними гойдаються.

– Гойда, гойда, гойдарики! – придумувала Тетянка пісеньку.

Песик Жучок під березу прибів.

– Гав, гав! – бач, теж на гойдалку проситься. Узяли і його.

– Няв! – а як же я, мовляв? Це кіт Рудько стрибнув прямо на березу з даху. І Рудька взяли.

¹Вервечка – тут: один з мотузків, на яких підвішено гойдалку.

Тато щось майструє у дворі й задоволено на гойдалку поглядає.

А мати просить: «Та не впадять же, не забийтеся!».

Усе-таки впали. Але боляче не було. Тільки Рудько занявчав, бо йому хвостика придушили.

- Простеж за діями дітей на гойдалці. Які почуття вони переживали?
- Спробуй за твором написати в зошиті сценарій п'єси. Спочатку напиши дійових осіб. Нижче – опиши місце дії, а далі слова дійових осіб, в дужках – ремарки (примітки щодо їхньої поведінки).

ДИКІ КАЧЕНЯТА

Любить Тетянка плавати з татом на човні, коли Десна розіллється. Бо завжди вони на щось цікаве натрапляють.

Ось і зараз – пливли мимо старої верби, і раптом над ними щось як фуркне.

– Еге, це ж ми качку сполохали, – сказав тато. – Та от і дупло у вербі.

– Там вона, мабуть, каченят висиджує.

Тато підчалив до верби, звівся в човні, заглянув у дупло.

— Так і є. П'ятеро яєць у гнізді.

— І я хочу подивитися! — забажала Тетянка.

Тато підняв її на руках, і вона також заглянула в дупло.

— Еге ж, п'ятеро. Трішки зелененькі.

— А тепер поїхали звідсіля хутчіш, доню, — взявся тато за весла. — Бо качка може злякатися нас і тоді покине гніздо.

Вони попливли далі.

— А чи скоро каченята вилупляться? А де вони житимуть, у дуплі? — допитувалась Тетянка.

— У качки-крижня каченята наприкінці квітня з'являються. Отож уже скоро. Спочатку вони плаватимуть разом з матір'ю, а потім навчатися літати, — розказував тато.

— А як вони до води доберуться зі своєї верби? Такі маленькі? — замислилась Тетянка.

— Мабуть, на парашутиках, — пожартував тато.

Минуло кілька днів. І знову плив їхній човен між вербами. Коли підпливали до старої верби, почули кахкання дикої качки.

Тато звернув човна за куц лоzi.

— Подивимось, що трапилося.

Качка кружляла довкола верби і кахкала, задерши дзьоба.

— Може, хто гніздо її зруйнував? — стривожився тато.

І тут Тетянка закричала:

— Ой, тату, дивися: парашутики летять!

І справді — з верби летіли парашутики чи жовті кульбабки. Поплюхалися у воду і... запищали. Та це ж каченята!

— От і приводнилися! — засміявся тато.

А Тетянка заплескала в долоні.

Качка радісно кахкала, повертала голову то до одного, то до другого каченяти.

Каченята кульбабками плавали довкола матері. А вона про щось порозмовляла з ними й тихенько попливла до ближнього очерету.

І каченята за нею – рівеньким шнурочком.

- Яку подію з життя Тетянки описав письменник?
- Як ти думаєш, автор тільки уважно спостерігає за качкою чи й застерігає від необережного поводження з нею? Доведи свою думку словами з тексту.
- Знайди в тексті оповідання уривок, якому відповідає малюнок. Які почуття переживає кожен з персонажів у цій ситуації?
- Як автор описав каченят? Із чим порівняв?

- Прочитайте розмову тата з Тетянкою в особах (до слів «Минуло кілька днів»).
- Перекажіть зміст одного з оповідань Василя Чухліба, використовуючи текст і малюнок.
- На основі змісту прочитаних творів доведіть, що автор закликає дбайливо ставитися до природи.

У повісті, як і в оповіданні, розповідається про життя людей. Проте **повість** – більший за розміром, ніж оповідання, художній твір. У ній змальовується декілька подій. У центрі цих подій головний герой твору.

ОЛЕСЬ ДОНЧЕНКО

Олесь Донченко (1902–1954) жив у неспокійні часи революцій, воєн. Пóтяг до літературної творчості виявив з дитинства. Його батько був учителем, і хлопчик зростав у атмосфері поваги й любові до книжки. Мати знала безліч народних пісень, казок, приповідок. Справила вплив на вибір життєвого шляху ще одна обставина: народився

Олесь Донченко у Великих Сорочинцях, там само, де й Микола Гоголь. Батько подарував сину повне зібрання творів Гоголя, і читанням їх Олесь захоплювався.

Дитячі та шкільні роки майбутнього письменника минули в Лубнах на Полтавщині. Тут він формувався як письменник, тут пройшли його останні роки життя.

Ось чому, читаючи повість «Лісничиха» Олеся Донченка, відчуваємо безмежну його закоханість у барви рідної Лубенщини, у край над тихою Сулою. У повісті багато описів. Свою любов до природи рідного краю письменник майстерно передає за допомогою красивого художнього слова. Уважний читач в описаних картинах природи й життя побачить усі кольори осені, зими, почує звуки, відчує думки, сум і радість персонажів твору.

Але спочатку познайомся з головним героєм повісті – маленькою лісничихою Улянкою.

Хто така Улянка? Чому вона живе в лісі й тільки з дідусем? Як живе, хто готує їсти і з чого? Хто доглядає за господарством? Чи не страшно їй? Якими були зустрічі з вовками? Чому Улянка з дідусем не перебираються жити в село? Хто ж така лісничиха, чому твір має таку назву? Ось про все це розповідає Олесь Донченко в повісті, яка складається з дев'ятнадцяти розділів.

Чи можна вмістити всі відповіді в оповіданні? Чим відрізняється повість від оповідання за обсягом твору, кількістю описаних подій?

Крім того, події в повісті відбуваються протягом тривалого часу.

ЛІСНИЧИХА

(Уривки)

Дівчинка над струмком

Було це в лубенських лісах над тихою Сулою, де дзвінко булькають у воду важкі жолуді, де блакитна ракша з верхівки високого дуба милується своїм райдужним відбитком у ясному плесі. Там прохолодні лісові яри, зарослі осикою та ліщиною, підповзають до пшеничних ланів, там клени та липи увінчують високі горби і прямовисні кручі.

...На початку жовтня ледве помітною лісовою стежкою, яка звивалася між старезних дубів, ішла дівчинка років тринадцяти. На ній була картата новенька кофтина, синя спідниця й біла хустинка, як терен-цвіт. І ця хустинка різко відтіняла чорні брови дівчинки, її засмагле обличчя й світлі очі. Такі світлі й зелені, що в темряві вони, мабуть, блимають, як світлячки. Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко,

а припечений сонцем кирпиченький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигла проти сонця аж на самісінькій верхівці дерева.

Дівчинка поверталася додому із школи. Йшла вона легким безшумним кроком, наче пливла над стежкою, і тільки іноді під її черевиками, взутими на босу ногу, стиха хрускали суха гілочка або жолудь.

Стежка зненацька повернула праворуч, обминаючи круту гору, і тоді стало чути, як весело видзвонює у тиші вода. Прозорий струмок перетинав стежку, і через нього було перекинуто кладку з сухої деревини.

Дівчинка сіла над струмком, поклала біля себе книжки й почала задумливо бовтатись у воді руками.

Руки в дівчинки були шершаві, як дубова кора, за-смаглі і подряпані. Хустинка в неї зсунулась набік, і з-під неї вибилась хмарка льняного волосся, білого й легкого, як пух, – дмухне вітрець, так воно й розлетиться навколо. І тепер дівчинка стала дивно схожою на кульбабу. В школі її подружки так і кликали завжди: Улянка-кульбабка.

Улянка повільно глянула навколо й наче вперше помітила, що ліс її любий уже прибрався в нову чарівну одержу.

Як же хороше засвітилися очі в дівчинки, як глибоко вдихнула вона осіннє терпке повітря! Здрастуйте, сестри-берізки, вас не впізнати сьогодні. Чи ви це, мої білорі? Ой леле, не чують привіту, свічками золотими палахкотять. Слухайте, слухайте, як капає з них прозорий жовтий віск: кап, кап, кап...

Та чому ж ти посмутила раптом, Уляно? Милуйся, милуйся свічками-берізками, і прозорим воском кленів-шептунів, і шапками лісових груш — дивися, вони тепер червоні, як полум'я, і здається, що скрізь на узліссях, і в глушині, і на всіх просторах галявинах розвішано святкові барвисті килими для зустрічі дорогих гостей.

Ні, засмучена сидить дівчинка-школярка. Яка холодна вода в струмку! Як, мабуть, холодно татусеві на фронті осінніми ранками, темними ночами. Забарились далекі сподівані гості. Знімайте килими, ховайте до скрині.

Прислухалась Улянка. Тільки струмок у тиші дзюрчить, і коли ось так заплющити очі, ще й долонями їх затулити, то здається, що вийшла з гущавини дівчинка-березянка, донька старої берези, така собі босоніжка, у вінку з жовтого листя, личко біле з кори березової, а на шиї намисто з тридцяти трьох прозорих скляних дзвіночків. І тихо затанцювала березянка на галявині, закрутилася, все швидше й швидше, і всі тридцять три дзвіночки разом обізвались.

Довго б отак сидіти із заплющеними очима та слухати, коли ж це дві сороки прилетіли й застрекотали на дубі: «Чи скорро, старра, буррю стріч-чати? Чи скорро, старра?». А друга: «Не старра я, сестрро-сестр-ра! Не старра!».

Жолудь зірвався, застукав по гілках, сердито забу-бонів: «Буду бити вас обох, білобокі! Буду бити вас обох, білобокі!».

Ось ти яка, осінь у лісі!

Прочитай портрет Улянки. Доведи, що в ньому письменник підкреслює органічний зв'язок дочки лісника з лісом: які очі, на що схожі личко, ніс дівчинки? Із чим порівнюються хустинка, волосся, руки? Як називали Улянку подружки?

- Якими побачила Улянка берізки? Які відчуття вони в неї викликали? Прочитай виразно цю частину тексту.
  - Чому посмутніла Улянка? У який час відбувалися описані події?
  - Виконай завдання (на вибір):
1. Перекажи близько до тексту опис лісу біля Сули (перший абзац).
  2. Вивчи напам'ять другий абзац твору (портрет Улянки).

- Прочитайте перший абзац тексту. Що ви можете намалювати за описаним? Намалюйте. Що почули? Що відчули? Обміняйтеся враженнями.
- Який образ дівчини-березянки уявила Улянка, сидячи із заплученими очима біля струмка? Прочитайте цю частину тексту один одному, перекажіть зміст близько до тексту.
- Яку розмову «підслухала» Улянка? Прочитайте її, підкресліть голосом звукопис, а потім розіграйте.

На лісовій галявині (Скорочено)

Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад. Клеми обсипаються від найменшого подиху вітерця. Гаснуть осінні вогневі барви. На восковому листі з'являються брудні плями, і вони здаються Улянці відбитком чийось чорних пальців. Деякі листки, засихаючи, скручуються в дудочку, і коли обережно розгорнути такий листок, всередині в ньому тремтить кришталева росинка.

Як же порідили дерева! Наче довго хтось брів по коліна в опалому листі, в золотому шумі, прийшов і навстіж розчинив у лісі тисячу синіх віконць. У кожне з них, як у дзеркало, по черзі зазирає Улянка, і на тихих галявинах тільки шипшина сміється червоними губами та глід чваниться разками коралів.

Дівчинка йшла навпростець лісом, без стежок. Тільки в одному місці вона за звичкою далеко обійшла старого ясена з дуплом, у якому, знала, було гніздо шершнів. Ці велетенські жовті оси викликали в Улянки острах і огиду, хоч тепер вони, мабуть, уже поснули на зиму.

Вона набрела на дику грушу й сплеснула руками: під деревом, пересипані опалим листям, товстим шаром лежали жовті духмяні грушки. Деякі з них уже влежались, стали брунатними, м'якими. Улянка любила ласувати такими влечаними грушками. Вона запримітила це містечко, щоб потім прийти сюди з кошиком. Дуже вже рясно розсипала свої плоди стара мати-груша.

Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею заспанім оком Сула. Було ще рано, хоч сонце вже, мабуть, висунуло з-за обрію червоне денце полум'яної своєї шапки, бо на воді сковзався ледве вловимий відсвіт, а на б́ерезі ворушилися пухнасті руді мітелки очерету, і це схоже було на те, що ріка кліпає сиросоння повіками.

Над Сулою кручами бігла стежка, потім повернула вбік через галявину з червоною, як кров, стернею після гречки.

Ось саме тут, за галявиною, і була заповідна діляниця, на якій німці зрубали вікові дуби. Обмиті дощами пеньки звертали до неба незрячі обличчя. Тут зупинилась Улянка. Вона знайшла в рівчаку заступ і почала копати ямку. Щодня приходила сюди дівчинка і викопувала кілька ямок.

Це була Улянчина таємниця. Лісникова донька сама собі вирішила, що замість кожного зрубаного німцями дуба вона посадить три нових.

Рівними рядами чорніли між пеньків купи землі. Ямок уже більше як триста, і дівчинка поспішала закінчити роботу до морозів. Вона уявляє, як прийде до Макара Макаровича й попросить привезти сюди

на діляницю маленьких дубків-сіянців. Вона сама їх посадить, сама доглядатиме. А там повернеться з війни тато, і вона приведе його сюди, й покаже йому свою роботу. Ось яка в нього дочка! Він виріс у лісі, як і Улянка, ліс йому – рідний брат.

Сьогодні йти в школу на другу зміну, і дівчинка копала аж до обіду. Вона сіла на пеньку спочити.

«Тільки чому це так у мене злипаються повіки? – думає Улянка. – Мабуть, заморилась. Так і взаправду заснути можна».

Озирнулась Улянка і побачила дивного дідуса – у білому брилі, з бородою зеленою, як мох. І вже зовсім дивно – стоїть дідусь на одній-однісінькій нозі, як гриб. Та це й справді не дідусь, а гриб, старий-престарий боровик! Чудасія! Це, мабуть, тільки сон.

А гриб-дідусь ураз хрипло засміявся:

– Дурненька, який там сон, коли я ось, справжній-справжнісінький, стою перед тобою.

І він простяг Улянці білий корінець невідомої трави. Ні, це зовсім не сон. І нічого не змінилось навколо, і сидить Улянка, як і раніше, на дубовому пеньку... Озирнулась – ніякого дідуса немає, а корінець у руках. Пахне від нього торішнім листом і ще чимсь – чи морквою, чи ріпою. Взяла його в рота й відкусила маленький шматочок. І враз усе зникло – і ліс, і корінець, і небо, і дубовий пень. Зникла й вона сама, Улянка... Ні, вона не зникла, але стала чорною мушкою з прозорими крильцями всередині дубового чорнильного горішка. Так ось який чарівний корінець дав їй дідусь Боровик!

Люта буря налетіла, одірвала дубовий листок, і Улянка-мушка відчула, що летить над лісом, летить над полем, над телеграфними стовпами край битого шляху, і співають їй, гудуть проводи. Стривай, щось чути таке рідне, як татків голос? Та як не дослухалась – не збагнула тієї пісні, бо впав листок дубовий з горішком у Дніпро й захитався на хвилях. Улянка-

мушка дуже злякалась, та вітер прибав листок до берега, і чиясь рука підняла його й розломил надвое горішок. І світло блиснуло дівчинці-мушці у вічі, і вона побачила в солдатській землянці свого батька. Татусь сидів на пеньку біля віконця й писав листа.

Улянка розправила крильця й злетіла на батькову руку.

— Тату! — гукнула вона і з жахом почула, що не гукає вона, а криче, як ворон.

...З гущавини вийшов вовк і здивовано зупинився. На пеньку, схиливши голову на груди, спала дівчинка. Біля неї лежав заступ, а навколо чорніли горбочки свіжої землі. Це був старий вовк, сірий, з рудуватою шерстю на худих ногах. Він недавно линяв і вдягся на зиму в новий теплий кожух. Тільки на хвості, як шматок повсті, повиснуло пасмо старої шерсті.

Звір нерухомо дивився на дівчинку. В житті й поведінці цих небезпечних двоногих істот було багато загадкового для вовка. Що робить отут, у лісі, ця дівчинка, як вона насмілилась заснути серед білого дня, незважаючи на його вовчі гострі зуби?

Вовк сів, відкинувши пухнастий хвіст і схиливши набік голову. Дівчинка не ворухилась. Звір позіхнув, і в пащі, як червона хусточка, майнув язик. Вовкові було скучно. Ситий живіт тягнув усе тіло до землі – недавно звір поживився ягням. Він устав і, не наближаючись, обійшов навколо галявину із сплячою Улянкою. На верховині береста крикнув самотній ворон-крумкач. Вовк недоброзичливо позирнув на нього, звівши вгору гостру морду, так що на світ глянула смуга сивого хутра під шиєю.

Ворон крумкнув удруге. Улянка проснулась, та вовка не побачила, бо він у цей час уже спокійно трухикав широкою лісовою просікою.

• Поділи текст на частини:

1. Яким бачить листопад Улянка?
2. Яким постав перед дівчинкою поріділий ліс?
3. Яким побачила дівчинка схід сонця на Сулі?
4. Для чого прийшла Улянка на вирубану ділянку?
5. Який сон приснився дівчинці?
6. Що здивувало вовка?

• Виконай завдання (на вибір):

1. Уяви, що тобі треба зробити до твору відеокадри. Вибери частину. Що найважливіше тобі треба показати? Як озвучити?
2. Чи виникло в тебе запитання, який дубовий чорнильний горішок бачила вві сні Улянка?

• Прочитайте першу частину. Сформулюйте запитання щодо змісту, мови твору і дайте на них відповіді.

• Прочитайте другу частину. Що можна побачити і які звуки почути разом з Улянкою? Створіть за описом малюнок.

• Прочитайте третю частину мовчки. Відшукайте в описі слова-ознаки і слова, за допомогою яких письменник наділяє річку ознаками живої істоти.

• Прочитайте абзац, який починається словами: «Дівчинка пішла далі, і ось блиснула перед нею...». Запам'ятайте його і перекажіть близько до тексту.

- У яких вчинках дівчинки помітна її турбота про рідну землю, ліс – народне багатство, уміння радіти подарункам природи?
- Розгляньте малюнок (с. 101). Прочитайте частину твору, до якої його виконано. Якими деталями ви доповнили б малюнок?
- Як би вам хотілося закінчити повість? Придумайте два-три варіанти.

Чи знаєш ти?

На дубах, які хворіють, під осінь з'являються жовтуваті бульбочки – кислички. Кисличками їх називають тому, що сік у них кислий. З нього й робили колись чорнило. З кисличок вичавлювали сік. Його тримали лише в глиняному посуді. Потім туди клали будь-яку залізну іржаву деталь. За добу сік «з'їдав» іржу. Це, власне, уже й було чорнило. Воно дає красивий світло-жовтий колір, наче позолочений. Але особливо цінувалося так зване дубове чорнило. Протягом століть воно не блякло й не змивалося водою. У Київській Русі всі важливі державні документи, грамоти та літописи писали саме таким чорнилом.

ОЛЕКСАНДР ДОВЖЕНКО

Олександр Довженко (1894–1956) народився на Чернігівщині в сім'ї хлібороба. Маленький Сашко змалечку любив рідну землю. Батько й мати були неписьменні, а дід, колишній чумака, умів читати. У сім'ї любили жарти, цінували дотепне слово.

Олександр Довженко відомий усьому світу як кінорежисер, сценарист, актор.

Він вважав, що митець покликаний показувати світові, що є прекрасним, що прекрасне є найбільшим і найвеличнішим з усіх благ. Таким величним і прекрасним благом є життя, щастя людини. Життя і в радості, і в смутку треба цінувати. Цінувати кожен його мить. Прикро, як говорив Олександр Довженко, що «так багато краси марно проходить мимо наших очей».

Прочитай уривки з автобіографічної кіноповісті Олександра Довженка.

Кіноповість – це повість, що створена для постановки кінофільму.

Життя і внутрішній світ героя твору

ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА

(Уривки)

Збирались ми на косовицю завжди довго. Вже було сонце зайде, а ми ще збираємось. Що клопоту, а лайки, мати лає когось, потім, побачивши мене, як заголосить:

– Уже на возі, ой!.. Малого хоч би не брали! Комарі з'їдять!

– Не з'їдять, цілий буде, – сердиться батько.

– Так утопиться в Десні, от щоб я пропала, втопиться!

– Не втоплюся, мамо!

– Невіглас! Упадеш там з кручі в прірву, ой лихо мені!

– Ну, мамо, чого б я падав з кручі... годі... – я трохи не плачу.

– Так косою заріжешся. Кажу, будеш плигати поміж косами?

– Не буду! Ой їй же ти богу – не буду!

– Брешеш! Сашечко, останься дома, – благає мене мати. – Там так страшно в куцах!

– Не страшно, мамо.

– Там же ями в озерах!

– Я не полізу в яму.

– Та гадюки там у лісі, ой!

– Ну, мамо, годі... ат!

– Не їдь-бо, синочку. Не пускайте його!..

На моє щастя, на материні прохання ніхто не звертає уваги. Батько востаннє оглядає воза.

– Чи все взяли, що треба?

Все взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі — все вже на возі.

І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось приказує, коні рушають — ми їдемо.

Я не оглядаюсь. Коло хати мати-зозуля кує мені розлуку. Довго-довго, не один десяток років буде про-воджати мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий.

Довго вириватимусь я в дорогу, поспішаючи в три-вожну далечінь. Прощання перейде колись у картини мої, розлука зів'є собі гніздо в моєму серці. Всі покида-тимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому, і комусь буде жаль. Тільки я ще нічого не знаю про се.

Я лежу на возі. Навколо, спинами до мене, дід і батько з косарями. Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер. Віз наш увесь дерев'яний: дід і прадід були чумаками, а чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім. До Десни верстов¹ п'ять дуже складної дороги. Переїхати треба дві великі ка-люжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два мости, потім знову одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Усте по вузесеньких вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було брати праворуч униз і з розгону — через річечку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі праворуч раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство. (...)

Чумацький віз тихо рипить піді мною, а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу. Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий.

¹Верста — тут: давня назва міри віддалей.

Прокидаюсь на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода, ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокосу. І вже я не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. В кущі – горіхи. В озері воду скаламучу – риба.

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву.

- Назви персонажів прочитаної частини твору. Хто головний герой? Від чийого імені ведеться розповідь?

- Підготуйтеся до читання в особах цієї частини, де розповідається про збори на косовицю. Як треба читати слова матері, Сашка, батька?

- Чому Сашкові дуже хотілося на косовицю?

- Які приємні відчуття переживав Сашко на Десні? Прочитай цю частину, а потім перекажи від імені Сашка.

Серед багатьох споминів про своє дитинство є в Довженка й такий.

— Пустіть колядувати! — чую голос дівочий з надвору. Я — зирк у вікно: то не повний місяць з зоряного неба усвітив у хату перед Новим роком. В маленькім віконці, якраз проти печі, рожевіє на морозі дівоче лице.

— Пустіть колядувати! — питається ще раз.

— Співайте! — голосно одказує мати.

— Кому?

— Сашкові!

— «Молодець Сашечко та по торгу ходив, святий вечір...» — заспівало зразу аж чотири дівки, і вже хто знав, чи то від морозу, чи такі дівчата і слова колядки у зимовий вечір, тільки спів лунає так дзвінко і гучно і світ став одразу такий урочистий, що в мене, малого, аж дух захопило. Притулившись на лавці край вікна під рушниками, щоб не помітили дівки, я весь перетворююсь на слух. І вони тоді довго і повільно, ніби линучи в безмежну далечінь часу, на сімсот, може, літ, виспівують мені талан. І ось, вслухаючись в чарівні слова, я починаю видіти: великий молодець, ходжу я по торгу з конем серед крамарів і купців. І мушу я ніби продати коня, бо слова мої співали так: «Ой коню, коню, ти порадо моя. Ой порадь ти мене, та продам я тебе за малу ціну, за сто червінців». А кінь у яблуках, шия крута, червона стрічка в гриві, одспівує мені на вухо не продавати його і спогадати про себе. Я почуваю біля вуха його ніжні м'які губи, а слова коневі у дівчат такі, що повік пам'ятатиму: «Ой чи ти не забув, як у війську був, як ми з тобою бились з ордою, да як же за нами турки влягали, ой, да не самі турки, пополам з татарами. Да догнали ж бо нас аж на тихий Дунай, до крутого берега, — святый вечір...».

Що ж мені робити? Вже коні ворожі іржуть на Дунаї і ворожі стріли піють недолю мені. Тоді, розкривши широко очі, я почуваю, ніби якась сила піднімає мене з лави і виносить з хати прямо на коня, і тут кінь мій скочив, «Дунай перескочив, да Дунай перескочив,

копита не вмочив, і ні шаблі кінця, ні мене, молодця, – святий вечір...».

Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гойдаючи колиску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом. Ой як гарно! А Дунай широкий та глибокий. Вода холодна, аж сичить. А по тім боці турки й татарва лютують, що так багато я їх потоптав конем.

Потім співали другі й треті дівки. Чого тільки не чув я про себе. Там уже я і збирав війська, аж землі важко, і вибивав ворота у чужі города, і орав поле сизими орлами, і засівав поле дрібним жемчугом, і мостив мости все тесовії, і постилав килими все шовковії, і сватав паняночку з-за Дунаєчку, з-за Дунаєчку королеву дочку. І лісами їхав – ліси шуміли. Мостами їхав – мости дзвеніли. Городами їхав – люди стрічали, поздоровляли, – святий вечір...

Потім мене переносили вже зовсім сонного на піч. Там я і засинав на житі серед пісень, міцно обнімаючи за шию свого яблукатого коня. Там я давав собі слово ніколи не продавати його ні за які скарби. Так і не продав я його по сей день. Ой коню, коню, не продам я тебе. Як би часом не було мені трудно, як турки й татарва не обступали на торгу мене, не розлучуся з тобою ні за яку ціну. (...)

Тільки було це так давно, що майже все вже розтануло в далекім мареві часу, як сон, і потонуло. Одна лише Десна залилася нетлінною у стомленій уяві. Свята, чиста ріка моїх дитячих незабутніх літ і мрій... Далека краса моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину, що й досі, дивлячись часом униз, не втратив щастя бачити оті зорі навіть у буденних калюжах на життєвих шляхах.

- Які колядки співали дівчата? Хто їх головний герой?
- Де побував в уяві Сашко, слухаючи колядки й засинаючи?
- Якими своїми думками поділився Олександр Довженко?
- Прочитай останній абзац. Чому повість має таку назву? Чому в назві Десна зачарована? Спробуй пояснити, чому цей твір не просто повість, а кіноповість? Що в ньому особливого?
- Чи погоджуєшся ти, що основна думка твору – хвала красі рідного краю? А можливо, хвала роду, хвала рідному краю, його красі, які посіяли в душі тоді ще малого Сашка добро, вміння бачити й бажання творити красу?

- Уявіть, що вам треба за цією частиною створити сценарій кінофільму. Продумайте, скільки буде кадрів, що на них треба відобразити, скільки ролей усього, яка музика, де треба, на ваш погляд, знімати фільм за складеним сценарієм. Створіть малюнковий план сценарію.

Чи знаєш ти?

У зоряну ніч на небі видно величезну кількість зірок, які зливаються в одну туманну хмару. Від середини цієї хмари зірки ніби розбігаються в обидва боки, утворюючи смугу світла. Ця смуга простягається через усе небо, ніби широкий слід від літака. Ось цю смугу в нічному небі й називають Чумацьким Шляхом.

ОЛЕКСАНДР ДЕРМАНСЬКИЙ

Олександр Дерманський – український дитячий поет, прозаїк і казкар. Народився він 1976 року в селі Гайвороні Володарського району Київської області. Його дотепними і веселими творами, кумедними і вигадливими героями захоплюються малі й дорослі.

ЧУДОВЕ ЧУДОВИСЬКО

(Уривок)

Чемпіон з Баранців

Соня ліпила баранця. Еге ж, пластилінового баранця – синього з фіолетовими різками. Тонка робота. Той, хто хоч раз ліпив баранця, знає: щоб створити гарну фігурку, замало пластиліну й хисту – тут ще й настрій відповідний потрібен, натхнення, так би мовити.

А яке натхнення, коли тебе несправедливо ув'язнено у власній кімнаті й суворо заборонено виходити гуляти на вулицю, ще й дивитися телевізор. А засніжений двір так манить!

– Нормальні діти зараз баб снігових ліплять, а я... – Соня засмучено глянула на свого неоковирного баранця. – Це ж і німому ясно, що то Сашко П'явочка намастив повідлом учительські окуляри, а не я. Чому ж я повинна дурно страждати?

Зажурена дівчинка підійшла до вікна й відхилила штору. У дворі ніхто з дітей не грався: там починалася справжня завірюха. Страшний вітер гудів у свою холодну трембіту, нагрібав повні жмені снігу й зопалу жбурляв бозна-куди...

Раз по раз повз вікно пролітали снігові вихори. В одному з них була обгортка від цукерки.

«Іриска», – сумно зауважила Соня й відчула, як рот наповнюється слиною.

В іншому вихорі крутилася чиясь рукавичка, в третьому...

– Нічого цікавого, – скептично зітхнула дівчинка, і раптом побачила, що в третьому вихорі повз її вікно пролетіло й тут-таки зникло... чудовисько!

Соня очам своїм не повірила.

Дівчинка навчалася в третьому класі й уже давно не вірила у всіляких казкових істот. Але ж зараз вона сама бачила, як за вікном пролетіло велике волохате рожеве чудовисько.

– Бабусю! Бабусю! – Соня кинулася до дверей. – Там чудовисько!

– Не вигадуй казок! – озвалася з вітальні бабуся. – Можеш навіть не хитрувати, все одно я не дозволю вийти на вулицю. Бач, що вигадала – чудовисько! Сміхота!

«Справді, як мені не соромно, – подумала дівчинка, – я ж знаю, що чудовиськ не буває. Мабуть, мені просто здалося».

Соня сіла на м'який килим і знову взялася до свого пластилінового баранця.

– Е, нікудишній баранець, – раптом почувся чийсь грубенький голос.

– Я знаю, – промовила Соня й схопилася: у кімнаті, окрім неї, нікого немає! Чий це тоді басок?

«Оце-то досиділась зачинена, – про себе міркувала дівчинка, – то мені чудовиська за вікном ввижаються, то якісь голоси вчуваються...».

– Кепськувато розім'яла пластилін, – знову промовив той самий загадковий голос.

– Хто тут? – перелякано запитала Соня.

– Це я.

– Я-ц-це хи-хто?

– Я це я, чудовисько, – почулося у відповідь.

– С-справжнє чу... чудовисько? – загикуючись запитала дівчинка.

– Можеш подивитися, – відповів голос.

– А де ти?

– Та ось же, за вікном.

Соня підійшла до вікна – люди добрі! Там справді стояло чудовисько. Воно було наче маленький стіжок сіна – не набагато вище за Соню, але з доволі великою головою, волохате, та ще й засніжене. Щоправда, сіно не буває такого яскраво-рожевого кольору, та ще й (Соня лише тепер це розгледіла) в синю цяточку.

– Можна в гості? – спитало чудовисько.

– А т-ти не ку-кусаєшся? – спитала ошелешена Соня.

– У...у, – відповів несподіваний гість.

– Ну, то залазь, – Соня розчинила вікно й тут-таки для хоробрості вигадала: – Тільки дивись мені, бо я чемпіонка класу з бойового гопака.

– Е, а я чемпіон лісу з пластилінових баранців, – й бровою не повівши, вигадало чудовисько, спритно залазячи на підвіконня.

– А звідки ти тут узялося? – запитала Соня.

– Е, катався на вихорі, а потім дай, думаю, зайду. Знаєш, мені в лісі так самотньо.

– Ух ти! На вихорі! А я на санчатах люблю. З гірки. Або на лижах.

– Е, на вихорі краще, – запевнило дівчинку чудовисько.

- Чим займалася Соня, чому в неї нічого не виходило?
- Прочитай опис завірюхи.
- Що побачила Соня в одному сніговому вихорі? Чому не повірила своїм очам?
- Як дівчинка познайомилася із чудовиськом? Яким воно виявилось? Намалюй у зошиті та розфарбуй.

- Прочитайте розмову Соні із чудовиськом в особах. Ви прочитали лише початок твору. А всього в ньому 26 невеликих частин. Чи можна цю повість назвати повістю-казкою? Свою відповідь доведіть.

Повтори і пригадай

- Назви прочитані твори і їхніх авторів, визнач жанри.
- Пригадай, у якому творі персонажами є Ксеня і Василь.
- Спробуй пояснити, чому оповідання Бориса Грінченка називається «Ксеня».
- Розкажи про головного героя оповідання Михайла Слабошпицького «Славко і жако» (вік, захоплення, мрії, стосунки між членами родини; вчинки хлопчика і його ставлення до друзів, до жако; твоє ставлення до Славка).
- Назви імена дівчаток з прочитаних творів. Хто така лісничиха? Розкажи про автора твору.
- Прочитай оповідання Василя Чухліба «Гойдарики». Знайди спільне в образі мами в обох творах: оповіданні й кіноповісті Олександра Довженка.
- Розкажи, що тобі запам'яталося про дитячі роки Олександра Довженка.
- Як ти думаєш, чи стануть друзями Соня і чудовисько?

- Розкажіть, доповнюючи один одного, про головну героїню повісті «Лісничиха» Улянку.
- Розкажіть з пам'яті описи з прочитаних уривків повісті «Лісничиха»: портрет Улянки; лубенський ліс над Сулою, схід сонця.
- Хто головний герой твору «Зачарована Десна»? Чому повість називається кіноповістю?
- Прочитайте розмову мами із Сашком в особах.

У КРАЇНІ ГУМОРУ

i Якщо ти любиш пожартувати й посміятися, то із задоволенням читатимеш жартівливі вірші, гумористичні оповідання. У них поети за допомогою влучних слів відображають смішне в характері людини, життєвих явищах, роблять це дотепно й доброзичливо.

Жартівливі вірші

i **ГРИЦЬКО БОЙКО**

Грицько Бойко (1923–1978) – дитячий поет, який народився на Донеччині. Він добре знав життя дітей, тому й писав про їхні звички, уподобання.

Серед інших творів є в письменника гумористичні твори-смішинки. Вони змушують читача замислитися над своїми недоліками, позбутися їх. Грицько Бойко намагався не образити дітей, тому сміх у його творах доброзичливий.

ХВАСТУНЕЦЬ

Хлопчик Толя – молодець,
тільки трішки хвастунець.
Якось ми ішли на став,
він мені таке сказав:
– Слово честі, не хвалюся –
я ні-чо-го не боюся!.. –
Враз на слові цім з дороги –
Толі ящірка під ноги.
З переляку, у тривозі
наш хвалько мерщій навтік.
Та спіткнувся на дорозі
й прикусив собі язик!
Хто хвалитись полюбляє,
в кого звичка є така, –
хай ці вірші прочитає
і прикусить язика!

- Про яку звичку хлопчика поет говорить зі сміхом?
- Чи був Толя насправді сміливим?
- Прочитай уривок вірша, якому відповідає малюнок.
- Чим кінцівка вірша нагадує особливості байки?
- Як ти розумієш значення вислову *прикусити язика*?

ВІДПОЧИТИ НІКОЛИ

Розпочались канікули,
а відпочити ніколи.
Лиш наступає ранок –
за книжку і на ґанок.
А з ґанку стежка-стрічка
веде мене до річки.
Там на піску читаю,
читаю й загораю.
І так я зачитався –
за три дні й не скупався.
А тут іще морока:
попик і спину, й боки.

Тепер лежу у ліжку
і знов читаю книжку.
Розпочались канікули,
а відпочити ніколи.

- Яку проблему не може розв'язати хлопчик? Чи справді йому не було часу відпочити?
- Поясни значення вислову *зайнявся справою не в міру*. Що ти порадив би хлопчикові?
- Прочитай виразно вірш.

ВИКРУТИВСЯ

Учитель у класі
питає Миколу:
– Чому ти два дні
не приходив у школу?
– Та я позавчора
ішов через річку,
крізь лід провалився
в холодну водичку.
Весь день після того
лежав і хворів,

а мама аж двох
привела лікарів...
– Так то ж позавчора...
А де був учора?
– А вчора якраз
біля вашого двору,
до школи йдучи,
я із лікарем стрівся.
Ну, думаю, вчитель наш
теж провалився.

- Чи вдало автор дібрав заголовок до вірша? Доведи свою думку рядками з тексту.
- Про яку рису характеру хлопчика поет говорить з гумором?
- Розподіліть ролі та прочитайте вірш. За допомогою інтонації та міміки передайте особливості характеру кожного персонажа.

ДЕ ІВАНКО?

- Де Іванко? – запитав наш учитель Тому.
- Та він ногу поламав і побіг додому!

- Чому відповідь Томи викликає сміх?
- Спробуй скласти веселу розповідь про цікавий випадок із твого життя.

Ірина Жиленко (1941–2013) – українська поетеса, письменниця. Народилася в Києві, дитинство пройшло на Черкащині. Перший вірш написала у восьмирічному віці.

Основні теми творів – природа, доброта, родина, повсякденні справи...

ПАВУЧОК – РУДИЙ БОЧОК

Павучок – рудий бочок
мив надвечір ніжки.
Був він добрий павучок,
та дурненький трішки.
Мив він ніжки, вимивав,
їх ретельно рахував.
Перша, друга – при мені,
ось і третя ніжка,
а четверта – є чи ні?
Є – вона вже в ліжку.
А весела ніжка п'ята
все ще хоче танцювати.
Ну невже та п'ята ніжка
не стомилась анітрішки?
Вередлива шоста ніжка
не давала знять панчішку.
Упиралася, сміялась –
ніжка лоскоту боялась.
Сьома митись не любила:
«Ой! Змивається загар!».
Восьма крику наробила,
що на неї наступила
ще не вимита нога.
Павучок благає: «Досить!
Не пустуйте, час у ліжко!».

Доки вимив ніжку восьму,
забруднилась перша ніжка.
Вимив першу – деś поділась сьома.
Де ти, сьома? Вже і сонце закотилось
втомлено і сонно.

Спить конячка і бичок, птиці сплять і мишка,
тільки смішний павучок все ще лічить ніжки.

- Відшукай у тексті слова, які характеризують павучка.
- Скільки ніжок у павучка? Прочитай, яка ніжка була веселою, яка – вередливою.
- Про яку особливість павучка Ірина Жиленко розповідає з гумором?
- Прочитай виразно вірш. Передай голосом розгубленість павучка, веселий чи вередливий настрій його ніжок.

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ

Іван Світличний (1929–1992) – літературознавець, мовознавець, літературний критик, поет, перекладач. Народився на Луганщині. До школи пішов у рідному селі. Він завжди багато читав, ще в університеті почав збирати власну бібліотеку, часто за рахунок злиденного харчування.

Іван Світличний писав вірші для дітей. Плідно працював над перекладами творів. Письменники знають і як автора «безконечників» – жартівливих віршів для дітей, у яких кінець оповіді постійно повертається до початку.

Я ЇМ ПРО ХОМУ, А ВОНИ ПРО ЯРЕМУ

Мама каже:
— Годі спати,
вже давно пора вставати.
Всі, хто спали,
повставали.

тільки ми одні проспали.
Сором! Сором! Мій синок
запізнився в дитсадок.
Каже син:
— Ой-ой, матусю!

і... поплутала всі ноги.
Всі сто ніг! Погані справи.
Де тут ліві? Де тут праві?
А передні де? А задні?
Розберися в тім безладді!
Перша – та найледачіша:
опинилась позад інших.
Друга, як упреться, вперта,
напосіла на четверту.
Почекала п'яту й п'ятій
ледь не відтоптала п'яти.
П'ята також легко-просто
не здається – квапить шосту.
Шоста – сьому, та – десяту...
Кожна хоче не відстати.
А двадцята, а двадцята,
щоб скоріше наздогнати
двадцять сьому і тридцяту,
насіда на двадцять п'яту...
Все поплуталось до решти.
Як усе те розбереш ти?
Заходилася Стонога
прямо посеред дороги
впорядковувати ноги:
виплутала першу, п'яту,
потім третю і дев'яту.
Двадцять другу й двадцять шосту,
потім... все пішло непросто,
бо коли знайшла тридцяту,
вже забула про двадцяту,
а поки тії шукала,
п'ята знову десь пропала.
І Стонога лає: «Клята!
Стій! А де ж це сорок п'ята?».
Так засмикана Стонога,
переплутуючи ноги,

рахувала, поки Біла
вся як є позеленіла.
До Зеленої ж Стоноги
не просили. І з дороги
мусила вона вертати
до своєї хати.

- Який настрій викликав у тебе вірш? Чим вірш подібний до казки? Чим схожа поведінка їхніх героїв?
- Як письменник описує заплутані ноги Стоноги? Прочитай.
- У чому кумедність ситуації, описаної у вірші?
- Чому Стонога не потрапила в Білу на весілля?
- Чи трапляється, на твою думку, подібна ситуація в людей?

Комічні оповідання

ОСТАП ВИШНЯ

Остап Вишня (1889–1956), справжнє ім'я якого Павло Губенко, народився на хуторі Чечва біля містечка Грунь Зінківського повіту на Полтавщині (нині Охтирський район Сумської області) в багатодітній (17 дітей) селянській сім'ї.

Освіту Павло здобував у Києві, у військово-фельдшерській школі. Та, як згадував сам письменник, він не збирався присвятити себе медицині. Згодом повністю занурився в журналістську та літературну роботу, став майстром українського гумору.

У багатьох творах описав смішні події, які трапилися на полюванні. Тому й об'єднав оповідання під назвою «Мисливські усмішки».

Невеликий художній твір, пройнятий гумором, називають *гуморескою*, твір, у якому якусь подію зображено в комічному вигляді, – *усмішкою*.

Бекас для мисливця насамперед – собака!

Я ж ніколи не думаю, що ви таке твердження зрозумієте безпосередньо!

Ясна річ, що бекас – не собака, а птиця. Але кожен мисливець знає, що полювати на бекаса без собаки – це все одно, що справляти весілля без музики.

Отже, коли хочете говорити про бекаса, треба перш за все говорити про собаку, бо без лягавого собаки ви бекаса не те що не їстимете, а навіть не бачитимете.

Значить, давайте про... бекаса.

Бекас – невеличкий болотяний птах, сіренький, з біленьким на пузі пір'ячком, дуже меткий, з дуже довгим дзьобом, довгенькими ногами, зривається з характерним для нього криком і летить, навіжений, зигзагами.

Який же він смачний-смачний, бекас! Делікатес! І, майте на увазі, бекас – це один з тих небагатьох сортів дичини, яку засмажують разом з потрухами¹...

Не дай бог потім сметанки та не дай бог іще чогонебудь – це така, вам скажу, симфонія², що... давайте зараз же їхати на бекасів...

І знову ж таки: бекас без собаки і не делікатес, і не симфонія, бо без собаки – нема бекаса.

Значить, давайте про... собак!

Що таке собака – ви самі знаєте: голова, чотири ноги, хвіст і гавкає.

- Які рядки гуморески викликали в тебе сміх? Чому саме?
- Про кого автор починає розповідь? Скільки разів повертається до розповіді про бекаса? Чому, на твою думку, письменник ніби не може визначитись, про кого розповідати – про собаку чи про бекаса?
- Знайди в тексті опис бекаса. А як автор описав собаку? Прочитай.

¹З потрухами – цілком, з нутрощами.

²Симфонія – гармонійне сполучення різноманітних звуків, кольорів, тонів; тут: поєднання смаків.

Народився Григiр Тютюнник (1931–1980) на Полтавщині. Дідівська хата, старовинна, велика, стояла над шляхом, що веде до Гадяча. У базарні дні проїжджі зупинялися тут перепочити, напоїти коней, поговорити.

У юні роки на долю Григора випало багато тяжких випробувань. Він знав, що таке біль, поневіряння, холод і голод, несправедливість. Тому у своїх творах він уболівав за людину і відчував її так, за його словами, як рана сіль.

Твори Григора Тютюнника вирізняються своєрідним баченням світу, є ссяючою перлиною в українській літературі. Герої творів, їхні характери, події вражають читача, залишають у пам'яті й серці глибокий слід.

Письменник завжди схилявся перед красою світу, прагнув до любові й гармонії у всьому: у взаєминах між людьми, у ставленні до роботи, до природи, – а коли не знаходив цього, глибоко страждав і готовий був боротися проти людської байдужості, духовного убозтва. Це й ставало темою багатьох його творів. А тему своїх творів Григiр Тютюнник чітко сформулював сам: «Найдорожчою темою, а отже, й ідеалом, для мене завжди були й залишаються доброта, самовідданість і милосердя людської душі в найрізноманітніших їхніх виявах». Людей з такою душею письменник змалював у своїх творах.

БІЛА МАРА¹

Не було ще такого літнього ранку, – хіба вже каміння з неба, – щоб дід Арсен, прозваний Бушлею, всидів дома. Де там! Як тільки над обрієм зажевриє велика

¹Мара – істота чи предмет, що уявляється комусь; привид.

досвітня зоря, вже Арсен на ногах. Почепить через плече стару шкіряну торбу з вареним зерном, що пахне кутею (рибі на принаду), убігає в кишеню круглу бляшану баночку з великими й малими рибальськими гачками, вудки в руки і — гайда до річки. Йде помалу, бо, як сам каже, ноги вже не козацькі — болять од старості.

А надворі світає й світає. На луках туманець при самій траві стелеться, лелеки вздовж болота походжають — як матроси: у чорних штанах та білих-пребілих сорочках. Походжають, походжають на своїх тонких та довгих ногах, потім, дивись, ізнявся котрийсь, полетів, а в червоному дзьобі — жабеня: дітям своїм, лелеченятам, сніданок поніс.

— Ба! — скаже тоді Арсен, задерши голову до лелеки. — Ухопив, кажеш? Ну неси, неси, погодуй своїх голопуцьків.

І чимчикує собі далі. Вудки на плечі колих-колих, гачки в баночці брязь-брязь... Уже й до річки недалеко. Вологою з лісу потягло та мокрою глиною з круч.

На річці теж туман. Та такий густий, що й води крізь нього не видно, а тільки чути, як вона шепелявить у кущах верболозу — течія сильна.

— Кахи, кахи! — закашляє Арсен, бо важко йому в тумані дихати. А з-під кручі котрийсь ранній рибалка:

— Ану, діду, не кашляйте лишень, бо всю рибу порозганяєте! — жартує.

Постоїть Арсен трохи під кручею, погломонить з рибалкою та й покашляє далі. Тільки-но вибухає Арсен своє «кахи!», так поперед нього або сонний заєць підскочить і дремене геть, або припутень¹ з гнізда зірветься, або вепр злякано хрокне й затріщить сухим хмизом, тікаючи... Бояться лісовики дідового кашлю.

Іти Арсенові недалеко: до того місця, де верба у воду впала, як він був ще молодий. Упала та й досі лежить, бо таки міцно вчепилася корінням за кручу.

---

¹Припутень — великий лісовий голуб.

Якої тільки риби не водиться біля тої верби дідової! Вдень соми-вусачі в корчакуватому гіллі сплять, уночі вайлуваті лящуки та дужі, як воли, коропи поміж тим гіллям нишпорять, смакуючи варене зерно, що його на дно сипле для принади. А вранці ще й прудкі краснопері в'язі навідуються – то ж ловиться Арсенові рибка щоднини.

Тільки одного разу не прийшов Бушля до річки. Усі рибалки, що вудили в той ранок, страх як здивувалися. Міркували і сяк і так: може, занедужав старий, може, заспав, бо в таких літах на зорі тільки й спиться, а вночі думки всякі в голову лізуть та привиди – старече безсоння. Аж воно не захворів Арсен і не заспав.

А сталося от що.

Вставши, як завжди, раненько, прихопив Арсен своє рибальське начиння та й пішов з двору. На небі, поміж хмарами, ще висів блідий ріжок місяця, а на сході вже біліла вузенька смужка світанку. Арсен пристояв біля повітки¹, обмірковуючи, що його робити: прийти до річки в отаку рань – поплавків на воді ще не буде видно, до того ж попереду Крута балка. Про цю балку він за все своє життя наслухався таких жахів, що й зараз, на старості, побоювався вночі тієї чорної прірви при самій стежці до річки. То бачили в ній вовка, що

¹Повітка – господарське приміщення для утримання домашніх тварин або зберігання різного майна.

ніс на спині ягня, то чули, як там щоночі плакав або реготав пугач на самотньому всохлому кленові... Арсен знав, що все те могло бути, знав і те, що справжній страх не такий уже й страшний, як вигаданий. Тож, зміркувавши так, вирішив іти: що буде, те й буде.

* * *

Крута балка починалася одразу ж за селом. На підході до неї Арсен, обзиваючи себе «боягузом» та «як малою дитиною», стишив ходу й ступав майже нечутно. Місяць стояв низько, вже не зазирає у балку, тому в ній панувала темрява і чаїлася якась недобра тиша. Аж раптом попереду, неподалік од Арсена, щось завогтузилося й зашелестіло. Старий зупинився і, затамувавши подих, уп'явся очима в те місце, звідки чулася вовгузня. Незабаром з балки виповзло на стежку щось біле, як шмат полотна. Завмерло на хвилю, потім обернулося на місці й посунуло просто на Арсена. Відчуваючи, як по спині мурахами побіг морозець, Арсен хутко скинув з плеча вудки й наставив їх перед себе.

— Ну-ну! — сказав ледве чутно, бо губи йому звело од страху. — Паняй своєю дорогою, м-мара нещасна!

«Мара» зупинилася, пристояла трохи і знову рушила на Арсена.

— Свят, свят! — прошепотів старий за давньою звичкою і позадкував — швидше, й швидше, й швидше. Тоді округнувся на одній нозі, так що ледве не впав — ноги ж таки не козацькі, — й побіг до села, раз по раз озираючись на те біле чудовисько, доки його й зовсім не стало видно.

Біля крайніх хат зупинивсь і довго одхекувався. Тим часом надворі майже геть розвиднілося. З димарів поміж садами то там, то там піднімалися вгору червонуваті напроти сходу сонця дими — затопили люди печі.

— Що ж то воно за мара була? — сказав уголос Арсен і, повагавшись, рушив стежкою до річки: може, приверзлося? Може, там нічого й не було?

Проте не зробив і десяти кроків, як знову зупинився: «мара» поволеньки повзла йому назустріч... Ось вона все ближче й ближче... Цоп – стала, хрокнула тихенько. Арсен підступив до неї кроків зо два-три, маючи вудки наготові, придивився пильненько і раптом затіпався од хрипкого старечого реготу. То була газета, проткнута в кількох місцях сизими голками, а з-під неї стримів гострий їжачий писк¹.

– То це ти, парубче, лякаєш діда, ге ж? – похлинаючись реготом, вимовив Арсен. – На гніздо собі тягнеш, чи що?

Їжак сердито хрокнув, обминув старого й поволік газету до села. Слідом за ним, поклавши вудочки на плече, потупцяв і Арсен. Бо яка ж теперечки риболовля, як оно вже сонце з-за пруга² вихопилося, а до річки ще йти та йти!

¹Пісок – тут: мордочка.

²Пруг – край чого-небудь; тут: лінія горизонту.

– Чого це ти сьогодні так рано вернувся? – здивувалася Арсениха, коли Арсен, поклавши вудки на кілочки під стріхою, висипав курям варене зерно.

– Та... – сховав очі під кошлатими бровами Арсен. – Води прибуло багато. Який же кльов, як вода прибуде? Ніякого...

І пішов у хлівець на сіно досипати недоспаної ночі.

- Хто головний персонаж оповідання? Яким ти його уявив (уявила)? Пригадай, чому діда Арсена прозвали Бушлею.
- Знайди в тексті описи картин природи. Якими «звуками, кольорами, ароматом» їх наповнено?
- Який випадок з рибальського життя діда Арсена описав Григор Тютюнник? Передай його зміст близько до тексту.
- Розглянь малюнки. Яким уривкам оповідання вони відповідають? Чому Арсен перелякався «білої мари»?
- Чи можна це оповідання назвати комічним? Чому?

- Поділіть текст на частини. Виберіть завдання: складіть план (малюнковий, цитатний, розповідними короткими реченнями).
- До однієї частини складіть сценку й зіграйте її.

Повтори і пригадай

- Поясни, чому розділ має таку назву.
- Вибери один з творів розділу й виразно його прочитай.
- Які побажання висловив дітям кожен автор прочитаних творів? Сформулюй їх коротко.
- Уяви, що зустрілися павучок і Стоніжка. Якою могла б бути тема їхньої розмови?

- Придумайте колір сміху. Намалюйте сміх, радість.
- Розкажіть про гумористичні твори Остапа Вишні, Григора Тютюнника, Грицька Бойка (тема, персонажі, пейзажі, художні засоби, основна думка).
- Проведіть свято гумору. Виберіть твори, виразно їх прочитайте, розіграйте описані ситуації. Складіть гумористичні твори-мініатюри з власного життя.

У КРАЇНІ ЗНАНЬ

Країна знань не має меж. Вона така різноманітна, що ніколи не перестає дивувати. У ній невичерпна кількість цікавих відомостей.

У цьому розділі ти прочитаєш оповідання, у яких письменники яскраво, емоційно розповідають про цікаве з життя тварин і рослин тощо. У них подається наукова інформація. Такі оповідання називаються *науково-художніми*.

Ознайомишся з оповіданнями, у яких ідеться про людей чи події давноминулих літ. Такі оповідання називаються *історичними*.

Прочитаєш уривки з повістей, повістей-казок про наукові відкриття та бажання вивчати й досліджувати; про спостережливість, відчуття провини; уміння робити висновки й боротися з кривдниками.

Мусим вчитись – я і ти!
Не як-небудь, а найкраще!
Першим в школі, хлопче, будь!
Те найкраще, що найважче, –
не обходь його! Здобудь!

Бо знання – це перемога,
це найкращий скарб в житті.
Нам призначені для того
дні юнацькі золоті.

Ганна Черінь

Науково-художні оповідання

АНАТОЛІЙ ДАВИДОВ

Анатолій Давидов (1938–2002) народився на Сумщині. Після закінчення школи вступив до Ніжинського педагогічного інституту на природничий факультет. Цікаві відомості про світ природи він відтворив у своїх науково-художніх творах для дітей («Знай, люби, бережи»).

СВІДКИ МИНУЛИХ ЕПОХ

(Скорочено)

На думку Петька, подорожувати в новісіньких «Жигулях», та ще й з причепом, – це здорово!

Петько зручно вмовстився на передньому сидінні поряд із татком і милувався краєвидами, тоді як його друзі Іра та Славко дрімали ззаду.

Татко вів машину майстерно. Ледь відкинувши назад красиву пишнучубу голову, він пильно вдивлявся в дорогу й, помітивши найменші вибоїни, заздалегідь гальмував чи об'їжджав їх. Його сильні руки ледь торкалися керма, і Петькові здавалося, що машина слухається не їх, а підпорядковується татовій волі.

Славко щось вигукнув уві сні. Петько здивовано оглянувся, а тоді дістав невелике люстерко й став спостерігати за другом. За місяць канікул його русаве волосся віросло, а широкі брови зовсім вигоріли. Від сонця почав луцтитися ніс. Губи теж потріскалися –

дається взнаки звичка їх облизувати. Сильні плечі (ось що таке басейн!) тісно облягала червона футболка.

Роздивившись друзів, Петько глянув у люстерко на себе. Чорний кучерявий чуб спадав на трохи завеликі, ледь відстовбурчені вуха. Широкий ніс і великий рот робили обличчя добродушним, хоч Петько вважав себе людиною крутої вдачі – рішучим і безапеляційним¹. «Ну й фізіономія!» – пирхнув невдоволено.

Володимир Іванович, так звали татка, помітив його маніпуляції з люстерком.

– Подрімав би й ти, – усміхнувся, – дорога довга.

Володимир Іванович звернув на степову дорогу. Закуйовдилась пилюка, довелося підняти скло і ввімкнути вентилятор. Петько підставив під його струмінь обличчя, заплющив очі. Незчувся, як і заснув.

Петько і Славко, шкільні друзі, ось уже два роки захоплюються кінозйомками. А перед тим – фотолюванням. Ніщо – ні дощ, ні спека, ні комарі – не було їм на заваді. Годинами просиджували на березі річки заради одного знімка, поки прийде лось на водопій, півдня простоювали у воді, чекаючи на обережну видру. Минулого року друзі їздили в Карпати і зняли там стрічку про життя рінника. До чого ж птах цікавий: у пошуках здобичі запросто пірнає під воду. Чим не подолаз?

На конкурсі фільм Петька й Славка зайняв призове місце, і це підбадьорило хлопців – вони всерйоз зайнялися кіносправою.

А як пристала до товариства Іра? Та майже випадково. Її батьки – геологи – збиралися на ціле літо в закордонне відрядження. Де подіти доньку на цей час? Звернулися за порадою до свого давнього друга зоолога Володимира Івановича. А той одразу ж запропонував узяти дівчинку з собою в мандрівку. Іра любила тварин і дуже зраділа такій пропозиції.

---

¹Безапеляційний – тут: категоричний, який не допускає заперечень.

У долину річки дісталися під вечір. Діти стрімголов побігли до ближнього озерця. Вода в ньому чиста-пречиста. Петько пірнув до самого дна і витягнув звідти жмут водоростей і стулки мушель¹.

— Звідки вони тут? — здивувався. — У таких озерах перлівниця² не водяться. Їм потрібна проточна вода.

— А це означає, розумнику, — здогадався Славко, — що ці озерця заплавні, під час весняної повені їх заливає річкова вода. А он і річку видно! — побіг туди. Петько з Ірою — за ним.

Та це була не річка, а її старе русло³, що перетворилося в довге, зрідка вкрите стрілицею і жовтим лататтям озеро. З протилежного берега стариця⁴ поросла верболозом і татарським зіллям. Над водою літали прозорокрилі бабки, в очереті тріскотів деркач, скидалася посередині стариці риба, а над усім галасували берегові ластівки. Дітей зачарувала ця картина, і хто знає, скільки б вони просиділи тут, коли б Володимир Іванович не покликав їх вечеряти.

Місце для зйомки вибрали у верболозі. Велетенський кущ утворив таке шатро, що під його вітами можна було сховатися навіть чималій кіногрупі. На поверхню виринула бура тваринка. Вона на якусь мить розплаталася на воді, так що стало видно товстий, голий хвіст, а потім зникла в заростях стрілиці. Невдовзі хохуля знову виринула, тримаючи в зубах зелене стебельце.

Саме в цей момент запрацювала Славкова кінокамера. Хлопець хотів зняти хохулю крупним планом.

---

¹Мушля — тут: захисне покриття деяких безхребетних тварин (слимаків, молосків та ін.).

²Перлівниця — прісноводний молюск із мушлею, укритою шаром перламутру, який використовується для виготовлення гудзиків, прикрас.

³Русло — заглиблення в ґрунті, по якому тече річка, струмок.

⁴Стариця — старе русло річки.

Іра не зводила з неї бінокля. Петько нагвинчував на фотоапарат телеоб'єктив.

А хохуля таке виробляла посеред річки, що у дітей дух перехоплювало: то пірнала, то лягала пластом на поверхні води, то крутилася, мов цуценя, дістаючи свого хвоста.

Ось до звірка підпливло ще троє хохуль, і вони затіяли гру. Били по воді лапами, здіймаючи навколо бризки.

Петько аж підстрибував від задоволення. З усіх боків заходив, щоб краще на них роздивитися, поки оступився і впав. Хохулі на мить зацікавилися, а потім разом пірнули під воду.

– Ну й Петько! – буркнула Іра.

– Хохулі короткозорі, – пояснив Володимир Іванович, – а чують добре.

Сполохані звірки більше не з'явилися. Тоді діти спустилися до стариці і Володимир Іванович показав під водою вхід до нори хохулі, де лежала купа мушель різних молюсків.

— Підземні ходи звірки риють довгі, до десяти метрів. Ведуть вони до гнізда, розташованого вище над рівнем води, недалеко від поверхні ґрунту. Гніздо вистелене сухим листям осоки, мохом, травою. А тепер придивіться до дна. Що ви там бачите?

— Канавки якісь! — промовила Іра. — Хто їх вириє?

— Хохулі. Вони потрібні звіркам, щоб краще орієнтуватися і знаходити дорогу додому. А ще ці канавки відіграють роль пасток, куди падають молюски, п'явки, черв'яки, личинки жуків. Слабозорим звіркам тільки й роботи, що збирати таку поживу. Хохулі хапають тільки ту здобич, яка втікає. А якщо тваринка чи якась комаха застигає на місці — хохулі обходять її і продовжують пошуки.

Поки Іра з Славком готували на багатті обід, Петько дістав довідник, і з малюнка глянуло на нього пухнасте, дещо схоже на крота звірятко. Витягнута хоботком мордочка, маленькі очі, кігтисті короткі лапи з перетинками. Так ось чого вони так добре плавають!

— Чому ж все-таки зникають ці звірки? — Іра й собі стала розглядати малюнок.

— Тут про все написано, — полянав Петько долонею по довіднику. — В основному, Іро, через ваш, жіночий, рід постраждали хохулі. Ще в середині минулого століття вони зустрічалися досить часто. А потім пішла мода на їхнє хутро. Мало зовсім не знищили звірка.

— Нічого ти, Петре, не розумієш у моді, — пирхнула Іра. — Тоді з хохулі шили шуби більше для чоловіків, аніж для жінок!

— Чи знаєте ви, — озвався Володимир Іванович, — що хохулі з'явилися на землі близько тридцяти мільйонів років тому? Більшість їхніх сучасників давно вимерла, а вони не лише вижили, але й повністю зберегли свої риси. В цьому їхня величезна цінність для зоологів, які вивчають еволюцію тваринного світу.

Ще довго сиділи біля багаття. І вже коли залазили в спальні мішки, Іра запитала у Володимира Іва-

новича, чи довго вони пробудуть у цих мальовничих місцях.

– 3 тиждень. Крім хохулі, сподіваюся, зустрінемо тут вухатого їжака, байбака; можливо, нам трапиться й перев'язка¹, а з птахів – степовий орел, орел-карлик. Так що роботи – непочатий край.

- Назви героїв твору. Знайди в тексті опис їхньої зовнішності. Що розповів тобі про героя його портрет?
- Що ти дізнався (дізналася) з твору про хохулю? Опиши її.
- Що ще нового ти дізнався (дізналася) з твору? До якого уривка тексту тобі хотілося б виконати малюнок?
- Як ти розумієш слова Володимира Івановича про те, що «роботи – непочатий край»?
- Розглянь малюнок. Уяви себе біля цього озера. Опиши свої відчуття (захоплення, здивування, радість, байдужість, сум).

- Поділіть текст на частини за поданим планом і перекажіть зміст твору.

ПЛАН

1. Екіпаж «Жигулів».
2. Річка, у якій живуть хохулі.
3. Вдалі зйомки.
4. Цікаве про хохуль.

ПАОЛА УТЕВСЬКА

Паола Утевська (1911–2001) народилася в місті Одесі. Змалку вона захоплювалася читанням, любила переказувати прочитане своїм друзям. Але при цьому додавала щось своє, вигадувала нове. Ставши письменницею, вона створювала для дітей науково-художні оповідання.

¹Перев'язка, перегузня – хижі ссавці родини куницевих.

ГОСТІ З ДАЛЕКИХ БЕРЕГІВ

(Скорочено)

Побачив Костик на малюнку ліс. Не такий, як той, що за селом улітку зеленіє, а взимку спить, вкритий білою сніговою ковдрою. Не білокорі берізки і не патлаті ялини. Зовсім інший. Деревя в ньому не такі, як у наших лісах ростуть. А по стовбурах, мов змії, якісь рослини повилися. І листя на тих деревах химерне, неначе з казки.

Ой і закортіло ж Костикові цей ліс побачити, ні, не на малюнку, а насправді!

— Який же ти неуважний, — каже Костиків дідусь. — Деякі рослини з того лісу живуть у нашій кімнаті. А ти й не помітив.

Подумав Костик, що дідусь жартує. Та ні, в його очах ані смішинки. Показує на вікно, де алое, калачик і водяна пальма в горщечках стоять, а неподалік у кутку фікус примостився.

— І справді, не бачив... А чому на вікні немає тих рослин, що в нашому лісі? Я берізку хочу. І ялинку...

— У нас зими холодні. І дерева ростуть такі, які не бояться морозу. З них листя на зиму осипається.

— А знаєш, звідки до нас фікус приїхав?

— Від тьоті Оксани. Вона його мамі на день народження подарувала.

— Так. Але його прапрабабуся чи прапрадідусь дуже довго мандрували, поки в тьоті Оксани опинилися. Здалеку фікус до нас приїхав.

— З космосу?

— Та ні, Костику. Далеко-далеко є така країна — Індія. Ніколи не буває там ні морозів, ані завірюх. Тому й дерева ростуть там не такі, як у нас... Хтось колись привіз із Індії гілочку ... дерева та й посадив у горщик. Фікус, звичайно, виріс у горщику зовсім не велетнем. І листя його, хоч і не таке дрібне, але все-таки не метрове. А знаєш, Костику, на листках фікуса можна писати. Чорнилом.

– А якщо кляксу зробиш, гумка її зітре?

– З фікуса кляксу, мабуть, не зітреш гумкою. А от гумку з нього можна зробити. Ми з тобою колись обережно надріжемо його стовбур та зберемо на скельце трохи соку. А коли сік висохне, на його місці лишиться тоненька гумова плівочка.

– Я краще на папері писатиму, – вирішив Костик. І вже хотів сісти малювати великий пароплав. Той, що на ньому з Індії фікус привезли.

Аж тут дідусь питає:

– А чи знаєш ти, на чому писали люди три тисячі років тому? Костику, ти коли-небудь чув про Африку? Є там річка Ніл. Велика-велика. На її берегах розкинулася стародавня країна – Єгипет. Вона межує з відомою африканською пустелею Сахарою. А в пустелі, як відомо, найгарячіші піски. Інша річ – береги Нілу. Зеленіють там буйні трави, височать розкішні дерева. І серед них – одна чудесна рослина: папірус. Стрункий він і високий. Трохи нашу осоку нагадує, таке саме у нього тригранне стебло. Тільки він набагато вищий і товстіший.

Заввишки чотири-п'ять метрів. А стебло, як рука дорослої людини.

Єгиптяни здавна були вправними майстрами. Тисячі років тому вони вже вміли зводити високі палаци, прокладати зрошувальні канали. Вміли обробляти різні метали – мідь, бронзу, золото. І багато-багато років тому єгиптяни винайшли свою писемність. Щоправда, їхні літери були зовсім не такі, як наші, сучасні. Замість літер вони виводили невеличкі малюнки. Звуться ті малюнки ієрогліфами. Рядки ієрогліфів вчені знаходять на стінах храмів, на кам'яних брилах, на кістяних пластинках, на посуді та на кам'яних і глиняних фігурках різних тварин та маленьких жучків-скарабейів, що їх єгиптяни вважали священними.

Але ж кам'яного листа чи навіть найдрібнішого скарабея не покладеш у конверт і не надішлеш поштою. Правда, ні конвертів, ні пошти тоді не було. Та люди листувалися між собою. І надсилати друзям кам'яні чи

глиняні листи не дуже-то було зручно. Отож і шукали відповідного матеріалу.

У нас, Костику, на підвіконні в горщечку росте невеличка рослинка – водяна пальма. По-вченому вона зветься циперус. Ми її тому пальмою зовемо, що верхівка її справді дещо нагадує пальму, а водяною – бо дуже любить вона воду. Її батьківщина – Єгипет. Так от, вона родичка тієї рослини, що живе на берегах Нілу і з якої єгиптяни почали виготовляти матеріал для писання, родичка папірусу. Від назви цієї рослини походить і слово «папір».

Єгиптяни отой матеріал для писання винайшли приблизно три тисячі років тому. І писати на ньому було набагато зручніше, ніж на камені або на глині. Стовбур папірусу розрізали на довгі смуги. Кладили одну смугу на одну, зверху притискали важким пресом, щоб смуги не згорталися, і так сушили. А на висушених папірусних смугах писали, як ми тепер пишемо на папері. З папірусу робили книжки. Тільки не такі, як наші. Писали їх на довжелезних аркушах і згортали у сувої... Тисячі років пролежали папіруси із стародавніми єгипетськими письменами. Вони розповіли нам про життя Стародавнього Єгипту, про єгипетських фараонів і простих людей, які листи вони писали одне одному. А коли в інших країнах світу люди навчилися писати, вони тривалий час купували в Єгипті папірус. У деяких краї-

нах писали на листях пальми. Та ось у стародавньому грецькому місті Пергамі було винайдено ще один попередник паперу – пергамен. Робили його з телячої або козиної шкіри. Її відбілювали в різних розчинах, з обох боків скоблили, щоб стала тонкою, розтягували і сушили на спеціальних рамах.

Це був набагато зручніший матеріал для письма, ніж папірус. Писали на пергамені з обох боків, тоді як на папірусі – тільки з одного. До того ж, його можна було згортати удвоє, і він не ламався, як папірус. З пергамену було виготовлено книжку, цілком схожу на сучасну.

У нашій країні в давнину також писали на пергамені. Тільки він коштував дуже дорого, і ним користувалися царі, князі, бояри, ченці. А прості люди, коли один одному хотіли вісточку подати, про родинні новини написати чи ще про щось, писали на березовій корі. І звуться такі листи берестяними грамотами. Одне слово, для письма використовували дерево... І наш сучасний папір теж виготовляють з дерева. Щоправда, історія паперу почалась давненько. Багато років тому жив у Китаї працьовитий і винахідливий ремісник на ймення Цай Лунь. Це він здогадався розтовкти деревину бамбука й шовковиці на борошно. Потім висипав оте дерев'яне борошно в казан, додав до нього вапна, залив водою і заходився кип'ятити. Кип'ятив доти, поки вариво перетворилося на білу густу масу. Додав до неї трохи клею. А тоді вилив у ситечко і якийсь час струшував. Вода стекла, а кашка лягла рівним шаром, утворивши тоненьку плівку паперу.

Дістав її обережно Цай Лунь, поклав на одну дошку, накрив другою і зверху придавив каменем, щоб вичавити рештки води. Потім просушив біля грубки. Так було винайдено папір.

Згодом почали робити папір і в інших країнах. Найчастіше виготовляли його зі старого ганчір'я. Деякі сорти паперу роблять з ганчір'я і тепер. Це дуже гарний папір. Але щоб забезпечити всіх школярів зошитами,

надрукувати всі книжки, газети й журнали, ганчір'я не вистачить. Тому на папір беруть деревину. Найчастіше з ялин. Обрізують з неї гілля, а далі дрібнять і варять у великих казанах.

Ну а коли вариво готове, до нього додають клей, щоб папір був цупкий та щоб чорнило на ньому не розпливалося... І перепускають через папероробну машину.

Є на тій машині частини, що нагадують ситечко Цай Луня. Тільки дуже великі. Є преси, які пресують папір, щоб став тонким і гладеньким.

Нарешті папір готовий – білий, блискучий. Як отой, що ти на ньому, Костику, зібрався щось намалювати...

- Про що розповідається у цьому творі? На чому люди писали спочатку? Як винайшли папір?
- Поділи текст на частини за планом. Ти знаєш, що план може бути *простий* і *складний*. У складному плані до одного пункту пропонуються інші, які конкретизують його.

ПЛАН

1. Незвичайний ліс на малюнку зацікавив Костика:
  - а) хлопчик хоче побачити цей ліс;
  - б) Костик дізнається про кімнатні квіти.
2. Дідусь розповідає Костикові про Індію:
  - а) в Індії не буває морозів;
  - б) у джунглях росте родич фікуса;
  - в) на листках фікуса можна писати.
3. Розповідь дідуся про виникнення писемності:
  - а) в Єгипті росте папірус;
  - б) писемність єгиптян;
  - в) греки винайшли пергамен;
  - г) винахід китайця Цай Луня;
  - г') виготовлення сучасного паперу.
  - Перекажи зміст тексту за планом (першим пунктом, чи другим або третім).

- Доведіть, що прочитаний твір – науково-художнє оповідання.

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

Антін Лотоцький (1881–1949) народився в с. Вільхівці (тепер Жидачівський район Львівської області). У домі Лотоцьких панувала творча атмосфера, і вона, безумовно, вплинула на розвиток літературного таланту майбутнього письменника. Для дітей він написав історичні оповідання. Не одне покоління зачитується такими цікавими оповіданнями, присвяченими княжому періоду Київської Русі. У них автор переплітає історичні факти з легендами.

ОЛЬГА ПЕРЕВІЗНИКІВНА

(Скорочено)

Був чарівний літній день. Уже й з полудня зійшло. Левада вся в квітах пишається, за левадою стоїть хатинка, убога, низенька. З хатини вибігло дівчатко... Золотокосе, синьооке. Мале, може, восьмилітнє. В одній сорочинці... Вибігло та шугнуло в траву між квіти. Заколихалася трава шовкова, засяяли квітки різнобарвні, голівки до дівчатка схиляючи.

Сполохані барвисті метелики злинули з чашинок квітів угору, бджілки забриніли. А там і коник-стрибунець озвався. А сонечко привітне так і сипле золотистим промінням. А гріє так!

«Боженьку, як гарно! – думає дівчатко в бігу. – Ах, який гарний метелик! Крилечка, мов золотом присипані! Я мушу його зловити!»...

Зашелестіла трава! Хтось іде. Іде старець. Білий одяг, біле довге волосся, біла, як сніг, борода в нього. Видно, що змучений – ледве ноги волочить... А очі в нього такі лагідні, така добрість б'є з них!

Побачив дівчатко й перший поздоровкався:

– Здоровенька була, ясочко! – сказав.

– Здорові були, дідусю! – відповіла Олюся сміливо й так глянула дідусеві в очі, що відразу полонила його.

– А чия ти, донечко? – спитав.

– Мій батько перевізник. Усі довкола знають Мировисла перевізника...

– А можна б у вас заночувати? – спитав дідусь.

– А чого ж би ні, ось наша хатина. Ходіть, дідусю!

Гість, перш ніж піти на спочинок, став навколішки і голосно молився.

По обіді дідусь попрощався з господарями. А як прощався з малою Олюсею, поклав руку на її ясне волоссячко, звів очі вгору та сказав:

– Гарна, добра дитино! Якийсь невідомий віщий голос говорить мені, що тебе жде велика слава. Будеш княгинею! А в твоїх ясних оченятах читаю, що будеш мудра та розумна.

Минули літа. Оля виросла.

Гаряче літо... Оля сидить перед хатою. Аж тут із села подруги йдуть до неї.

– Олю, Олечко, ходи з нами зілля збирати на Купала.

– Зілля на Купала? Ах, правда, треба йти.

Швидко зібралася. Пішли. Весело. Пісень співають купальських. Бо то вечір Купала святкуватимуть, багаття палити, танкі купальські виводити.

А в лісі так гарно, на полянках стільки квіток!

Дівчата збирають зілля. Уже кожна має повний оберемок. Тоді стали плести віночки. Треба ж буде ввечері на воду пускати, своїй долі питати.

Гарно дівчатам у віночках. Мов русалки тії, пливуть високою квітчастою травою та проміж зелені кущі ліщини й калини червоної. А вже з усіх найкраща таки Ольга Перевізниківна. Дівчата так і звуть її княгинею своєю.

– Чуєте, дівчатка, – каже котрась, – хтось у ріг трубить...

Дівчата позривались з місць, наслухають...

А голос щораз голосніше чути...

— До нас наближається голос, — каже Ольга.

— Це по тебе, Олю, княгине наша, князь їде колісницею золотою, — каже жартом, із сміхом дзвінким, чорнява Калина.

— Також щось вигадали! — боронилася Оля.

Так розмовляли дівчата та нестямилися, як із-за куща лицар виїхав на сивому коні, увесь у зброї золотистій. Побачив дівчат і простісінько до них їде...

Дівчата, як побачили його, аж жахнули враз із дива дивного, а потім тікати хотіли.

Та лицар спинив їх:

— Не тікайте, дівчатка, я ж не вовк! Краще покажіть мені дорогу в оселю яку, де міг би я заночувати з дружиною¹ моєю...

— Там, за лісом, за рікою, село, — сказала Оля.

— Гаразд! Попровадьте ж нас, дівчата, — сказав інший лицар, бо тим часом більше лицарів виїхало на поляну...

І пустилися дівчата з купальським зіллям наперед, а лицарі за ними...

Незабаром над річкою стали. Річка була широка та глибока.

— Що це за ріка? — питає той лицар, що перший побачив дівчат.

— Річка Велика, — відповіла Ольга.

— Треба нам на другий берег перевезтися. Хто тут перевізник?

— Мій батько, — відповіла Ольга. — Та він тепер недужий, то я сама перевезу вас.

— Ти, кралечко, сама?! Гаразд, гарну перевізницю матиму! — сказав лицар.

Інші лицарі князем звали його.

---

¹Дружина — у Київській Русі збройний загін, що становив постійну військову силу князя і брав участь в управлінні князівством.

І князь перший скочив у човен.

– Перевези першого мене! – сказав до Ольги.

– Добре, княже! – відповіла сміливо Ольга.

Вона веслує, а князь від неї очей не відірве. Розмову з нею завів, а наприкінці каже:

– Гарна й мудра ти дівчина! Заведи мене до хати твоїх батьків, я у вас ночуватиму.

Як усі перевезлися й пустилися в село, каже чорнява Калина до подруг:

– А що, не казала я, що це князь по Олю приїхав...

Оля не чула цього, бо повела князя до хати батьків своїх.

Князь мав їхати на другий день, та не поїхав. Ввечері взяв участь у купальських ігрищах. Вкінці сказав батькам Ольжиним:

– Батьку, ненько, дайте мені вашу Ольгу за жінку! Уже знаєте, хто я? Я київський князь – Ігор.

А старий Мирослав каже:

– Не сподівався й не мріяв я, княже, про таке щастя для нашої Олечки. Та коли така воля Божа та твоя, ласкавий і могутній княже, то віддамо тобі її. Бери її, Олю нашу, та зроби її щасливою.

А мати плакала слізьми радості.

Так Ольга Перевізниківна стала жінкою Ігоря, великого князя київського.

- Хто й за яких обставин Ользі передбачив долю?
- Де жила Ольга, чому її називали Перевізниківною?
- Які відомості в цьому оповіданні є достовірними, історичними, а які можуть бути вигадкою, легендою?
- Прочитай про князя Ігоря, а потім розкажи про нього.
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Намалюй, яким ти уявляєш човен батька Ольги.
  2. Розкажи, як дівчата готувалися до свята Івана Купала.

- Прочитайте розмову князя Ігоря з Ольгою в особах. Читайте слова князя Ігоря із зацікавленням у голосі, а Ольги – упевнено.

ВІКТОР БЛИЗНЕЦЬ

Віктор Близнець (1933–1981) народився на Кіровоградщині. Він писав для дітей повісті-казки, серед яких – «Земля світлячків». У ній головними персонажами є лісові чоловічки стовуси й тривуси, які борються з печерними прибудами на чолі зі страховиськом Магавою Першим. Хранитель музею, колекціонер світлячків Сиз XII, його сестра Мармусія, друг Вертутій з онуком Чубликом, професор Варсава та багато інших героїв опиняються в самісінькому центрі неймовірних пригод, визволяючи землю світлячків від ворогів. Повість-казка – великий за обсягом літературний твір. У ньому описано кілька подій з життя персонажів і багато вигадки. Твору властиві ті ознаки, що й казці.

Думки героїв твору

ЗЕМЛЯ СВІТЛЯЧКІВ

(Уривки)

Лісова річка винесла довбанки в озеро, а над озерними плесами ще дужче тягло димом і згариськом. Здалеку доносились вигуки, безладне перекрикування, чужі голоси.

Вертутій нахмурився, звелів швидше гребти до Сизового подвір'я; йому здавалося, що саме там коїться щось погане.

Густий дим, справді, вився над Сизовим корчем¹. Важку темну хмару несло над чистою водою.

Тим часом...

¹ Корч – пеня, викорчований з корінням.

Сиз плив собі на дні човна, як у сповитку. Та от усім еством, і слухом, і кінчиками вусів відчув, що близько його домівка і що там, у найрідніших стінах, корчить-ся і сичить від вогню живе дерево й кора.

Сиз підхопився, став у човні на ноги і ще з примруженими очима, ніби через хатній поріг, ступив з човна просто у воду. Добре, що вони підпливли до берега. В якомусь засліпленні, мілиною Сиз побрів через воду на берег, за ним стрибнула Мармусія, і вони вдвох, усе швидше й тривожніше, затупотіли сходами до корча.

У Сиза так і спалахнуло перед очима: «Світлячки... світлячки... музей... найбільша у світі колекція!».

Та диво: корч стояв цілий. Він тільки трохи пожух, зверху де-не-де взявся сизуватими латками згару¹.

Стріла з чорним вогнем якогось заброди влучила в корч, і стара яворина вигоріла вся дотла, до найглибшого пракоріння в піску. Та спальню й підземні галереї вогонь не дістав – обкурені, потріскані при вході, вони залишилися все-таки цілі.

«Де вони взялись на нашу голову? – думав про волохатих страховиськ Чублик. – Ми так добре жили собі над нашими озерами. Дядько Хвороща садив на городі свої дивацькі дині, дядько Сиз вирощував світлячки, а мій дід збирався зробити такий млинок, щоб він крутився в повній тиші, без найменшого вітерця. І от вони вдерлись до нас, оці дикі, оці страшні потвори. Що їм треба тут?.. Мабуть, у тих печерних прибуд так заведено: де сила, вони обминають, де бачать, що подужають, – туди всією ордою. Та хіба ми слабкіші за них?».

Сиз, Вертутій, Мармусія дивились на спалений корч, на хмару-змію, яка присіла й сховалась у купі попелу, і тривожні думки снувались на їхніх стривожених обличчях.

Мармусія перша отямилась й рішуче сказала: «До вас, Вертутію! Коли б там, у вас, не походили оці брудні лаписька!».

---

¹Згар – залишки чого-небудь згорілого.

Давно такого не було на озерах: день стояв у розпалі, з неба смалило сонце, а дві купки стовусів і тривусів, замість того щоб відсипатися у прохолодних корчах, як їм призначено самою природою, вимахували веслами, надривалися, гнали човнами до Верхнього озера.

Гребля, піщаний берег Вертутія...

Те, що вони побачили на сірих кучугурах піску, не можна передати словом.

Млинки були поламані, потрощені, втоптані в пісок; видно, для сміху якийсь стовбило позбирав найспівучіші вітрячки, а на палиці порозвішував старі Вертутієві черевики, брилі, решета, казанки... Пісок було розтоптано й перекопано, лише затінені канали з водою і високу піщану фортецю дикий гурт обминув.

Хто-хто, а Сиз XII знов собі зауважив у думках: «Боятися, смертельно боятися печерні заброди навіть калюжки...».

Не варт казати, як посірів, згорбився Вертутій, коли ходив потрощеним своїм царством серед паліччя вмовклих вітряків, де колись так розкошував. Він грізно відкашлювався і щось бурмотів стиха: «Кхем!.. В пень і колоду, це їм так не минеться!».

Зовсім іншу картину застали вони у Хворощі.

Веселий, невгамовний Хвороща саме вгощав — кого б ви думали? — одного з волохатих страшил. Як він його вшіймав, не можу сказати. А тільки добре обкрутив вірьовкою, прив'язав сидьма до дерева — тут, на баштані. І прикотив цілу гору динь. І вгощав: просто в рота напихав йому соковитої м'якоті.

— Їж, їж, вражий гостонько, призволяйся! Нічого, не стогни, не одвертайся, мій кирпатунчик... Ось ми тобі солодкої, оцієї, слонової диньки. Будеш знати, як з вогнем вриватися на баштан!..

Печерний сонів і мукав од страху, до вух заліплений динею, безтямно крутив головою. Очі у нього лізли рогом. А світлий медовий сік капав з язика і струмочками біг на волохате пузо.

Вертутій не став дивитися на цю стравоїдну муку. Ножем розрубав туго затягнуту віршовку, відпустив Хворощевого гостя, давши йому доброго стусана на дорогу.

Звільнений розбійник з динею в зубах так припустив з баштану, що, здається, біг не по землі, а просто летів у повітрі.

Погомоніли й пристали на думку Сиза їхати до Варсави, там гуртом порадитись.

* * *

Видно, у Варсави вже зібралися і ще хтось мав надійти, бо під березою стояла дерев'яна табличка з написом: «Ласкаво прошу, заходьте до мого корча!».

«Він просто молодець, — думав про Варсаву Сиз, спускаючись у знамениті катакомби¹ професора. — Ми всі стомились, ми геть розморились від сонця і, якби ще посиділи там нагорі... А тут, в підземному затишку, та ще такому, як у професора, хоч трохи відпочинеш».

---

¹*Катакомба* — підземна печера з довгими заплутаними ходами.

Мармусію пропустили вперед – крутими сходами вниз, а потім зайшли Хвороща, Вертутій, Чублик і Сиз.

Не помилились: у Варсава сиділи майже всі стовуси й тривуси, дорослі й малі, не кажучи вже про його учнів-лунаристів. Лихо – воно збирає докупи людей.

Тут, очевидно, довгенько вже точилась серйозна розмова. І коли Сиз пройшов між рядами до стін і сів на м'який диванчик, він зразу розстебнув комірця, блаженно зітхнув і сказав: «Ну от і все – як дома!». Справді, в цьому розкішному підземеллі (професор називав його «Лунарний зал») все нагадувало Сизові рідний музей: на стінах горіли свілячки, його свілячки, які він подарував колись професорові на день народження. Величезний купол залу губився в темряві, десь над головою, а внизу, якраз посередині, відливало чистою синьо-голубою водою невелике підземне озеро. На озері був острівець, до нього з берега нависав дерев'яний місток. Професор Варсава у своїй білій мантиї, босий проходив скрипучим містком на той острівець, сідав на лавчині під високим горіхом (а живий волоський горіх ріс на цьому ж острові). Звідси починав заняття з лунаристами.

Зараз усе було, як на тих підземних уроках. Трохи замкнутий, таємничий Варсава сидів на своєму острові (а ще він любив, щоб коло нього палало невелике лагідне вогнище), на стінах горіли лісові свілячки, в залі стояла тиша, було прохолодно й сутінно, тільки сиділи перед професором не самі лунаристи, а все населення Довгих озер.

Велась тяжка рада: як боронити себе від навали печерних? Професор Варсава подав знак – хай скажуть своє слово Сиз і Чублик, вони бачили розбійників зблизька, вони рятувалися від них.

Встали Сиз і Чублик, разом ступили до містка.

Тепер Варсава крізь три пари окулярів дивився на них з острова, а вони з берега – на Варсаву, на його спокійне незгасаюче вогнище під горіхом.

Сиз і Чублик почали з того, як вони королівським кроком йшли через ліс, і як над головою у них з громом і гулом блиснув чорний вогонь, і як заскрипіло усім болючим нутром загибле дерево.

Тут професор (при слові чорний вогонь) зняв першу пару окулярів і для чогось протер їх.

Далі йшла розповідь про те, як вони рятувалися під водою і як ватага печерних бігла сушею понад берегом, а до річки боялися підступитися. (Професор зняв другу пару окулярів і сказав: «Ага»). Ну й нарешті Сиз повідав про свої не вельми веселі пригоди в підземних катакомбах і про те, як він лякав розбійників живим вогнем свого світлячка. Тут професор ляснув себе по коліну, зняв треті окуляри і голосно вимовив: «Ага! Я так і думав!».

Професор швидко встав, напнув білу мантию і тихим, але врочистим голосом звернувся до лісового народу, до всіх стовусів і тривусів, які в глибокій мовчанці сиділи перед ним по той бік озера:

— Чому так ведеться в лісі, чому так буває на зелених лугах? — почав казати Варсава. — Гляньте видющим оком: кульбаба народжує сто пушинок, в кожній голівці

по сто пушинок, і посилає їх великими хмарами за вітром. Біла тополя народжує тисячі пушинок, у кожній пучці тисяча тисяч пушинок, і посилає їх ще більшою хмарию за вітром. А настає весна, і на лузі – з білої пухової заметілі! – народжується тільки одна кульбаба і тільки одна або дві-три тополинки. Чому так густо плодить восени, надміру перебавлено й густо, і чому весною сходить так мало, розумно мало, щоб кожне стебло вільно овівалося вітром? Чому так буває в лузі, чому так ведеться в лісі? Гляньте видючим оком!

Варсава дмухнув на білу голівку кульбаби, пух злетів над ним густою хмаркою і маленькими парашутиками понісся, погойдався над його острівцем. І тут мовчазні стовуси й тривуси побачили: розлітаючись, пух завертав до вогнища, ніби його тягнуло туди силою і вкручувало в гарячі язики полум'я. А вся хмарка полинула, погойдалася далі до озера і встелила білими пушинками воду, де їх тут же виловлювала якась дрібна підземна риба. І лише зовсім небагато парашутиків, мабуть, із найважчими зернятами, не полетіли далеко, а сіли тут же на острівці, щоб зійти весною, якщо буде їм вогко й тепло, новими ясно-жовтими квітами.

– Про що нам промовляє правічна мати-кульбаба? – звернувся до мовчазного товариства Варсава. – Вона промовляє до нас: все, що виплоджується зайве, все надмірне в лісі й на зеленому лузі, гине або в глибокій воді, – він показав на озеро, – або на суші, – він показав на втоптану стежку, – або у чистому вогнищі.

– Мудро! – вигукнув Сиз. – Мудро ви сказали, вчителю! Я зрозумів вас, вчителю! І от що придумав: кручу! Кручу для ворогів! І облогу з живого вогню! Після вечірнього дзвону хай усі приходять до озера! Всі, всі збирайтесь гуртом, усім лісовим народом!

- Назви героїв повісті-казки. Розкажи, де і як вони жили, чим займалися. Яке лихо спіткало лісовий народ?
- Прочитай опис підземелля Варсави. Чому саме тут зібралася рада?

- Які думки про несподіваних ворогів висловили герої казки? Як професор Варсава довідався, чого бояться вороги? Чи назвав би (назвала б) ти його промову мудрою?
- Що в цій повісті є казковим? Які ознаки казки ти помітив (помітила)? Пригадай, скільки пар окулярів знімав професор Варсава. Які думки він підтверджував за кожним разом? Прочитай уривки твору, яким відповідають малюнки.

- Поміркуйте, як розгортатимуться події далі. Прочитайте всю повість «Земля світлячків».

Повтори і пригадай

- Переглянь прочитані твори з розділу «У країні знань». Чому цей розділ так називається?
- Якими цікавими відомостями з життя рідкісних тварин доповнилися твої знання? Хто автор оповідання «Свідки минулих епох»? Чому оповідання має таку назву?
- На основі прочитаних творів підготуй виступ на тему «Цікаве з життя рослин (тварин)».
- Хто розповів про Ольгу Перевізниківну, про те, як вона стала княгинею?
- Розкажи, які знання допомогли лісовому народу визначити, як боротися з прибудами. У якому творі про це розповідається?
- Чому повість-казка називається «Земля світлячків»? Які почуття викликає в тебе ця назва?
- Виконай завдання (на вибір):
  1. Розкажи, що тобі вдалося запам'ятати про винахід паперу. Користуйся планом.
  2. Перекажи коротко зміст того твору, який тобі найбільше запам'ятався.

- Складіть три різних продовження повісті-казки «Земля світлячків». Обґрунтуйте, яке з них є правильним.

У КРАЇНІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Література народів світу – це міфи, казки, легенди, притчі, оповідання, казкові оповідки, повісті, повісті-казки. Написані вони мовою народу, який їх створив. Ми ж їх читаємо в перекладі, дізнаємося про культуру, природу, людські цінності різних країн, визначаємо особливе, що є спільним з нашим сприйманням світу або відмінним від нього.

Оповідання

Оповідання як українських, так і зарубіжних письменників цікаві за змістом. Адже в них змальована хоча лише одна подія з життя героя, але дуже яскрава. Вчинки героїв, їхнє спілкування допомагають зрозуміти, чому вони так чи інакше діють. І зробити правильний висновок.

Микола Носов (1908–1976) народився в сім'ї актора естради. Дитинство пройшло в місті Ірпені, що під Києвом. Хоч жив і працював потім Микола Носов у Росії, чудово розмовляв українською мовою і вболівав за долю України.

Усім відомі його оповідання «Витівники», «Живий капелюх», «Огірки», «Чудові брюки», «Мишкова каша», «Городники», «Фантазери»... Та найбільшого визнання й любові маленьких читачів принесли їх авторові казкові пригоди Незнайка. А невеличке Квіткове місто у казкових розповідях про Незнайка і його друзів з річечкою, садами-городами змальоване саме з Ірпеня.

МИШКОВА КАША

(Скорочено)

Одного разу, коли я жив з мамою на дачі, до мене в гості приїхав Мишко. Я так зрадів, що й сказати не можна! Я дуже за Мишком скучив. Мама також була рада його приїзду.

— Це дуже добре, що ти приїхав, — мовила вона. — Вам удвох тут веселіше буде. Мені, до речі, завтра до міста треба поїхати. Я, можливо, затримаюся. Проживете тут без мене два дні?

— Звичайно, проживемо, — кажу я. — Ми не маленькі!

— Тільки вам тут доведеться самим обід готувати. Зумієте?

— Зуміємо, — каже Мишко. — Що там не зуміти!

— Ну, зварите юшку й кашу. Адже кашу просто варити.

— Зваримо й кашу. Що там її варити! — каже Мишко.

Я кажу: — Ти дивись, Мишко, що як не зуміємо! Ти ж не варив раніше.

— Не турбуйся! Я бачив, як мама варить. Ситий будеш, не помреш із голоду. Я такої каші зварю, що пальці оближеш!

Уранці мама залишила нам хліба на два дні, варення, щоб ми чай пили, показала, де які лежать продукти, пояснила, як варити юшку й кашу, скільки крухів покласти, скільки чого. Ми все слухали, тільки я нічого не запам'ятав. «Навіщо, — думаю. — Та ж Мишко знає».

Потім мама поїхала, а ми з Мишком надумалися піти на річку рибу ловити. Налаштували вудки, накопали черв'яків.

— Стривай, — кажу я. — А обід хто варитиме, якщо ми на річку підемо?

— Що там варити? — каже Мишко. — Морока сама! З'їмо весь хліб, а на вечерю зваримо каші. Кашу можна без хліба їсти.

Накраяли ми хліба, намастили його варенням і пішли на річку. Спершу викупались, тоді розляглись на піску. Гріємось на сонечку і хліб з варенням жуємо. А тоді заходилися рибу ловити. Тільки риба погано клювала: спіймали лише з десятків пічкурів. Цілий день ми на річці протинялися. Надвечір повернулися додому. Голодні!

— Ну, Мишко, — кажу, — ти спеціаліст. Що варити будемо? Лишень таке, щоб швидше. Страх їсти хочеться.

— Давай кашу, — каже Мишко. — Кашу найпростіше.
— Ну що ж, кашу, то й кашу.

Розтопили плити. Мишко насипав у каструлю крухів. Я кажу:

— Сип більше. Страх їсти хочеться!

Він насипав повну каструлю і води налив доверху.

— Чи не багато води? — запитую. — Розмазня вийде.

— Нічого, мама завжди так робить. Ти тільки за плитою наглядай, а я вже зварю, будь певен.

Ілюстрація І. Семенова

Ну, я за плитою наглядаю, дрова підкладаю. А Мишко кашу варить, тобто не варить, а сидить та на каструлю дивиться, вона сама вариться.

Незабаром стемніло, ми засвітили лампу. Сидимо й чекаємо, коли каша звариться. Раптом бачу: кришка на каструлі трохи піднялась, і з-під неї каша лізе.

– Мишко, – кажу, – що це? Чому каша лізе?

– Куди?

– З каструлі лізе!

Мишко схопив ложку і ну кашу назад у каструлю впихати. М'яв її, м'яв, а вона неначе пухне в каструлі, так і вивалюється назовні.

– Не знаю, – каже Мишко, – чого вона вилазити на-думала. Може, зварилась?

Я взяв ложку, покуштував: крупинки зовсім тверді.

– Мишко, – кажу, – а де ж вода поділася? Зовсім сухі крупини!

– Не знаю, – каже. – Я багато води налив. Може, дірка в каструлі?

Стали ми каструлю оглядати: ніякої дірки нема.

— Мабуть, випарувалась, — каже Мишко. — Треба ще підлити.

Він переклав зайві крупи з каструлі в тарілку і підлив у каструлю води. Варимо далі. Варили, варили — дивимось, знову каша назовні лізе. А щоб тебе! — каже Мишко. — Куди ж ти лізеш?

Схопив ложку, знову став зайві крупи відбирати. Відібрав і знову бух туди кухоль води.

Варимо далі. Що за кумедія? Знову каша вилазить!

Я кажу: — Ти, мабуть, багато крупів насипав. Вони розбухають, і їм тісно в каструлі стає.

— Еге, — каже Мишко, — здається, я передав куті меду. Це все ти винен: «Сип більше. Їсти хочеться!»

— А звідки я знаю, скільки треба сипати? Адже ти казав, що вмієш варити.

— Ну й зварю, не заважай лишень.

— Будь ласка, я не заважатиму.

Відійшов я од плити, а Мишко варить, тобто не варить, а тільки те й робить, що зайві крупи в тарілку відбирає. Весь стіл заставив тарілками, як у ресторані, і знай воду підливає.

Я не витримав і кажу:

— Ти щось не так робиш. Так і до ранку можна варити!

Ілюстрація І. Семенова

— А що ти думаєш, у доброму ресторані завжди обід звечора варять, щоб на ранок устиг.

— Так то, — кажу, — в ресторані їм поспішати нікуди, у них багато харчів усіляких.

— А нам куди поспішати?

— Нам треба попоїсти та спати лягати. Дивись, уже дванадцята година.

— Встигнеш, — каже, — виспатись.

І знову плесь у каструлю кухоль води. Тут я зрозумів, у чому справа.

— Ти, — кажу, — весь час холодну воду ллєш, як же вона може зваритися.

— А по-твоєму, що — без води варити?

— Відібрати, — кажу, — половину крупів і налити води відразу більше, і нехай собі вариться.

Взяв я у нього каструлю, відсипав із неї половину крупів.

— Наливай, — кажу, — тепер води по самі вінця.

Мишко взяв кухоль, поліз у відро.

— Нема, — каже, — води. Вся розійшлася.

— Що ж ми робитимемо? Як його по воду йти, темнота яка! — кажу. — І колодязя не побачиш.

— Дурниці! Зараз принесу.

Він узяв сірники, прив'язав до відра мотузку і пішов до колодязя. За хвилину повертається.

— А вода де? — запитую.

— Вода... там, у колодязі.

— Сам знаю, що в колодязі. Де відро з водою?

— І відро, — каже, — в колодязі.

— Як — у колодязі?

— Так, у колодязі.

— Упустив?

— Упустив.

— Ах ти, — кажу, — розмазня! Ти що ж, заморити нас голодом хочеш? Чим тепер води витягти?

— Чайником можна.

Я взяв чайник і кажу:

— Давай мотузку.

— І її нема, мотузки.

— Де ж вона?

— Там.

— Де — там?

— Ну... в колодязі.

— То ти, значить, з мотузкою відро впустив?

— Ну так.

Почали ми іншу мотузку шукати. Нема віде.

— Нічого, — каже Мишко, — зараз піду попрошу в сусідів.

— Збожеволів! — кажу. — Ти подивися на годинника: сусіди давно сплять.

Тут, мов навмисне, обом нам пити захотілося. Мишко каже:

— Це завжди так буває: коли нема води, то пити хочеться ще більше. Тому в пустелі завжди пити хочеться, що там нема води.

Я кажу:

— Ти не патякай, а шукай мотузку.

— Де ж її шукати? Я скрізь дивився. Давай волосінь від вудки прив'яжемо до чайника.

— А волосінь витримає?

— Та, може, витримає.

— А якщо не витримає, то... обірветься...

— Це й без тебе відомо.

Розмотали ми вудку, прив'язали до чайника волосінь і пішли до колодязя. Я опустив чайник у колодязь і набрав води. Волосінь напнулась, як струна, ось-ось лопне.

— Не витримає! — кажу. — Я відчуваю.

— Може, якщо піднімати обережно, то витримає, — каже Мишко. Почав я піднімати потихеньку. Тількино трохи підняв над водою, шубовсть — і нема чайника.

— Не витримала? — запитує Мишко.

— Звичайно, не витримала. Чим тепер витягати воду?

— Самоваром, — каже Мишко.

— Ні, вже краще самовар просто в колодязь кинути, хоч клопоту менше буде. Мотузки ж нема.

— Ну, каструлею.

— Що в нас, — кажу, — по-твоєму, каструльна крамниця?

— Тоді склянкою.

— Це стільки доведеться морочитися, поки склянкою води наносиш!

— Що ж робити? Адже треба кашу доварювати. І пити страшенно хочеться.

— Давай, — кажу, — кухлем. Кухоль усе-таки більший від склянки.

Прийшли додому, прив'язали волосінь до кухля так, щоб він не перекидався. Повернулися до колодязя. Витягли по кухлевій води, напились. Мишко каже:

— Це завжди так буває. Коли пити хочеться, то здається, що ціле море вип'єш, а станеш пити, то кухоль вип'єш і більше вже не хочеться...

Кажу:

— Нічого тут на людей набалакувати! Краще неси мерщій каструлю з кашею сюди, ми прямо в неї води натягаємо, щоб не бігати двадцять разів з кухлем.

Мишко приніс каструлю і поставив на цямрину¹. Я її не помітив, зачепив ліктем і ледь не скинув у колодязь.

Мишко взяв каструлю й відійшов від колодязя. Я натягав води.

Прийшли ми додому. Каша у нас заholола, у плиті потухло. Розтопили ми знову плиту і знову заходилися кашу варити. Нарешті вона в нас закипіла, зробилася густа й почала пухкати: «Пух, пух!».

— О, — каже Мишко. — Добра каша, знаменита!

---

¹Цямрина — верхня частина колодязного зрубу (складених дерев'яних колод).

Я взяв ложку, покуштував:

– Тьху! Що це за каша! Гірка, несолена і тхне горілим.

Мишко й собі хотів покуштувати, але відразу ж виплюнув.

– Ні, – каже, помирати буду, а такої каші не їсти-му! Диваки ми! Та у нас же пічкурі є!

– Ніколи тепер уже з пічками возитися! Незабаром світатиме.

– Та ми їх варити не будемо, а засмажимо. Адже це швидко – раз, і готове.

– Ну гаразд, якщо швидко. А буде, як каша, то краще не треба.

– В одну мить, ось побачиш.

Мишко почистив пічкурів і поклав на сковорідку. Сковорідка нагрілась, пічкурі й поприлипали до неї.

Мишко став вишкрябувати пічкурів із сковорідки ножем. Усі боки обідрав їм.

... Спати полягали голодні.

Вранці пішли до тітки Наталки, розповіли їй усе, пообіцяли, що ми з Мишком усі бур'яни в неї на городі виполемо, тільки нехай вона допоможе нам кашу зварити. Тітка Наталка зглянулася над нами: напоїла молоком, дала пиріжків з капустою, а тоді посадила снідати.

Ми все їли і їли, так що тітчин Наталчин Володя дивувався, які ми голодні були.

Нічого не пропало – все витягли з колодязя. А потім ми з Мишком і Володею бур'яни на городі пололи.

Мишко казав: бур'яни – це дрібниця, зовсім легке діло. Набагато легше, ніж кашу варити!

Переклад Івана Сподаренка

- Назви головних персонажів твору.
- Яку подію з життя Мишка і його друга описано в оповіданні? Чому їм довелося самим варити кашу?
- Яку першу помилку зробив Мишко, коли починав варити кашу? Поясни зміст виділених слів.

- Прочитай ту частину оповідання, у якій розповідається, як хлопці варили кашу.
- Розкажи, як вони набирали з колодязя воду.
- Як закінчилася описана історія? Розкажи за малюнком, що ще трапилося в цей вечір у хлопців.
- Якими показав письменник хлопчиків? Доведи, що він їм симпатизує.
- Розкажи про Мишка від імені його друга, а потім від імені Мишка про його друга.

- Розподіліть ролі й прочитайте оповідання в особах.
  - Виконай завдання (на вибір):
1. Дай пораду головним персонажам твору, як зварити кашу.
  2. Доведи, що письменник з гумором розказав історію з кашею.
  3. Поясни, чому оповідання називається «Мишкова каша», адже кашу варили вдвох.
  4. Чим, на твою думку, Мишко відрізняється від свого друга?
  5. Чому від імені друга, а не Мишка, ведеться розповідь в оповіданні?

Повість-казка

У повісті-казці ти довідаєшся, як героїня твору з реального світу потрапляє в чарівний, казковий світ. Ось тут і починаються її пригоди.

ЛЬЮЇС КЕРРОЛЛ

Під псевдонімом Льюїс Керролл друкував свої твори професор математики Оксфордського університету, що у Великій Британії, англійський письменник, філософ та фотограф Чарльз Лутвідж Доджсон (1832–1898). Це всесвітньо відомі повісті-казки «Аліса в Країні Чудес» та «Аліса в Задзеркаллі».

Казку «Аліса в Країні Чудес» письменник створив під час прогулянок на березі річки Темза з дочками його колеги. Молодший з них, своїй улюблениці Алісі, він і присвятив ці твори.

АЛІСА В КРАЇНІ ЧУДЕС

(Частина I. У кролячій норі)

Алісі набридло сидіти без діла поруч сестри на березі. Разів зо два зазирнула вона у книжку, що її читала сестра, але там не було ні малюнків, ні розмов. «А без малюнків і розмов і книжка не книжка», — гадала Аліса.

Літня спека зовсім розморила її. Устати б оце, нарвати стокроток¹ та віночка сплести? Так ліньки, не хочеться ворухнитись... Коли це просто перед нею прошмигнув білий Кролик із рожевими очима!

Ну, кролик то й кролик, прошмигнув то й прошмигнув... І те Алісі не дивно, що Кролик говорив: «Ой лишенько, ой лишенько! Я спізнюся!». (Згадуючи про це пізніше, вона дивувалась, але тепер їй здавалося, що це так і треба). Та коли Кролик дістав із жилетної кишені годинник, поглянув на нього й стрімголов побіг далі, Аліса зірвалася на рівні ноги, — де ж таки, вона зроду не бачила Кролика в жилеті та ще й при годиннику. Вона аж затремтіла з цікавості, побігла слідом за Кроликом через поле і ледве встигла помітити, як той шаснув у велику кролячу нору під живоплотом². Аліса прожогом кинулася за ним у нору, не подумавши навіть, як потім вибереться звідти.

Спочатку кроляча нора йшла рівно, мов тунель, а тоді раптово й круто обривалася — і так раптово, що Аліса й незчулась, як полетіла кудись, наче в глибокий колодязь.

---

¹Стокротки — рослина з білими або рожевими квітками.

²Живопліт — паркан з кущів.

Чи то колодязь був такий дуже глибокий, чи то падала вона дуже повільно, але в неї було досить часу, щоб роздивитися навкруги й поміркувати, що буде далі. Спочатку глянула вниз – щоб дізнатися, куди вона падає, – але там була непроглядна пітьма. Тоді Аліса придивилася до стін колодязя і побачила багато полицок для посуду і полицок для книжок. Подекуди на кілочках висіли картини й географічні карти. З однієї полицки вона зуміла на льоту зняти баночку з написом «Апельсинове варення». Але баночка, на превеликий жаль, була порожня. Аліса не кинула баночки, щоб, бува, не вбити кого-небудь унизу, а примудрилася поставити її в якийсь буфет.

«Ну, – думала Аліса, – оце так упала! Тепер я не зашлячу, коли покочуся зі сходів! Удома скажуть: яка хоробра дівчинка! Та що там, я мовчатиму, якщо навіть упаду з даху! (І напевне, таки мовчала бі!)».

Униз, униз, униз. Невже цьому падінню кінця-краю не буде?

— Цікаво, скільки я пролетіла? — сама до себе заговорила Аліса. — Я, мабуть, уже десь біля центра Землі. Треба подумати: до центра тисяч шість кілометрів...

(Аліса, бачите, вчила щось на уроках у школі, і дарма, що зараз була не дуже слухна нагода хвалитися своїми знаннями, бо ніхто не слухав, але чому б не повторити для практики?).

— Так, відстань я визначила правильно, — вела вона далі. — Тільки цікаво знати, на яку довготу чи широту я потрапила?

(Аліса не мала найменшого уявлення про довготу та широту, але їй подобалося вимовляти ці красиві вчені слова).

Перепочивши хвилинку, вона почала знову:

— А чи не пролечу я всю землю наскрізь? Ото сміхота буде, як опинюся серед людей, що ходять догори дригом! Антипуди, чи як їх там?

(Аліса, певне, хотіла сказати: «Антиподи¹». Вона й сама відчула, що слово в неї вирвалось якесь не таке, і зараз навіть рада була, що ніхто її не слухає).

— Але ж там мені доведеться питати в перехожих, що це за країна, до якої я прибула. «Даруйте, пані, це Нова Зеландія чи Австралія?».

(Тут вона ще й спробувала чемно присісти — уявіть собі реверанс² у повітрі! А ви зуміли б?).

— Але вони там ще подумують, що я геть дурна, бо таке питаю. Ні, питати не годиться... Може, десь на вивісці прочитаю назву країни.

І все так само — униз, униз, униз. Робити все одно було нічого, і тоді Аліса знов почала:

— Ох же скучатиме Діна без мене сьогодні ввечері! (Діною звали її кішку). Якби ж хоч не забули молоч-

---

¹Антипод — тут: людина, що своїми поглядами, рисами характеру або соціальним становищем цілком протилежна іншій людині.

²Реве́ранс — присідання на праву ногу разом із шанобливим укланом на знак привітання, подяки і т. ін.

ка їй налити! Ой Діночко! Як мені хочеться, щоб ти була тут зі мною! Правда, в повітрі немає мишей, але ти могла б зловити кажана, він дуже схожий на мишу. А цікаво, чи їдять коти кажанів?

Тут Алісу почав змагати сон, але вона белькотіла собі далі:

– Чи їдять коти кажанів? Чи їдять коти кажанів?

А часом у неї виходило:

– Чи їдять кажани котів?

І хіба не все одно, як і про що питати, коли не можна відповісти?

А тоді вона таки заснула по-справжньому. Їй навіть приверзлося, наче йде вона поспідручки з Діною і цілком серйозно допитується:

«Ну-бо, Діно, скажи мені правду! Ти їла коли-небудь кажанів?».

Аж тут раптом: бубух! І вона опинилася на купі хмизу та сухого листя. Приїхали! Аліса нітрохи не забилася; хутко скочила вона на ноги й роззирнулася довкола. Спершу глянула вгору, але там було зовсім темно. Зате попереду знов був довгий тунель, і в ньому ледь мрів Білий Кролик, що дуже, дуже поспішав. Не можна було втрачати ні хвилини. Аліса, мов вітер, помчала слідом і встигла навіть почути, як Кролик зітхнув, звертаючи за риг:

– Ой, бідні мої вушка й вуса! Як же я спізнююся!

Аліса майже наздогнала його на розі, та коли звернула сама, Кролик як у воду впав. А вона опинилась у довгій низькій залі, освітленій рядом ламп, що звисали зі стелі.

З усіх боків зали були двері, але всі замкнені. Аліса обійшла залу, поторгавши кожні двері, і сумно попленталася досередини, роздумуючи, як же їй вибратися звідси. Дивиться, аж там стоїть скляний столик на трьох ніжках, а на столику – маленький золотий ключик.

Аліса зраділа: може, цей ключик від якихось дверей у залі? Ти ба! Чи замки були завеликі, чи ключик замалий, але жодні двері не відімкнулися. Проте,

обходячи залу вдруге, вона побачила невелику завіску, якої не помітила раніше, а за нею – маленькі дверцята, сантиметрів тридцять заввишки. Вона спробувала вставити золотий ключик у замок, і – о диво! – він підійшов.

Аліса відчинила дверцята. Вони вели до вузького коридора, трошки ширшого за пацючу нору. Дівчинка стала навколішки і побачила по той бік коридора дивовижно гарний сад. Як їй закортіло вибратися з цієї похмурої зали і поблукати серед тих пишних квітників і прохолодних фонтанів! Але в дверцята не пролізла навіть сама Алісина голова.

«А якби й пролізла голова, – міркувала бідолашка, – то що з того? Адже там, де голова, мають бути плечі! От якби я могла складатися, мов підзорна труба, тоді пролізла б... Я б і складалась, аби знаття хоч, як починати!».

Останнім часом трапилося стільки всяких див, що Алісі гадалося, ніби вже нема нічого особливого на світі.

Так чи так, але стояти біля дверцят – все одно нічого не вистойш: і вона знову попрямувала до столика, – чи не знайде там ще якого ключика або хоч книжку «Складайся сам!». Але ні іншого ключика, ні книжки вона там не знайшла, зате побачила на столику пляшечку. («А її ж не було тут раніше!» – здивувалася Аліса). До шийки пляшечки був прив'язаний ярличок, де виднів чіткий напис великими друкованими літерами: «Випий мене!».

Звісно, припрошення було спокусливе, але розумна маленька Аліса вирішила не поспішати.

– Ні, я спочатку погляну, – мовила вона, – чи немає тут напису «Отрута!».

Вона-бо прочитала багато оповідань про дітей, які згоріли, або попали в пащу звірів, або зазнали ще якого лиха, і все це тільки тому, що не бажали пам'ятати науки старших: не бери в руки розжареної до червоного кочерги, бо обпечешся; не ріж пальця ножом, бо кров ітиме. І Аліса ніколи не забувала про це.

Проте на пляшечці не було напису «Отрута!», і Аліса зважилася покуштувати крапельку. Те, що було в пляшечці, сподобалося їй: воно нагадувало смаком і пиріг з вишнями, і заварний крем, і ананас, і смажену індичку, і цукерки-тягучки, і грінки на маслі – тож вона швиденько випила все.

– Ой, що це зі мною діється! – скрикнула Аліса. – Мабуть, я складаюся, як підзорна труба.

Аліса не помилилась. Вона справді поменшала і була всього чверть метра заввишки. От тепер вона пройде крізь маленькі дверцята в той прегарний сад! Проте вона спочатку почекала, щоб переконатися, чи не буде зменшуватися далі, – це її трохи турбувало.

«Чого доброго, я розтану зовсім, як свічка, – подумала Аліса. – Цікаво, яка я тоді буду?».

І вона спробувала уявити, на що схоже полум'я свічки після того, як свічка погасла, але нічого не

увиялося, бо такого вона ніколи не бачила.

Згодом, переконавшись, що вже не зменшується далі, вона кинулась до саду, але... Бідна Аліса! Коли вона підійшла до дверцят, то згадала, що забула золотий ключик, а коли вернулася до столу, то побачила, що ключика їй не дістати. А його було так добре видно крізь скло!

Аліса спробувала видертися на стіл по ніжці, але скляні ніжки були страшенно слизькі, і хоч як вона билася, та знай з'їжджала на підлогу. Тільки наморилася до знемоги. Сіла сердешна мала й заплакала.

— Ану перестань — ніякими сльозами лиху не зарадиш! — гримнула на себе Аліса досить строго. — Раджу тобі припинити це негайно!

Вона взагалі давала сама собі дуже добрі поради (хоч рідко дотримувалася їх), а іноді так жорстоко картала себе, аж сльози виступали на очах, і навіть, пам'ятається, якось нам'яла собі вуха за те, що обдурила сама себе, граючи за двох у крокет¹. Ця витівниця дуже любила вдавати з себе двох різних людей відразу.

«Але зараз ні до чого, — думала бідолашна Аліса, — вдавати з себе двох. Мене тепер і на одну хорошу дівчинку не вистачить!».

І тут вона помітила скляну коробочку під столом. Розкрила її, а там апетитний пиріжок, на якому родзинками викладено гарний напис: «З'їж мене!».

— Що ж, я з'їм, — сказала Аліса. — Якщо від цього стану ще менша — пролізу під дверцятами. Чи так чи інак попаду в сад, то хай буде, що буде.

---

¹*Крокёт* — гра, за правилами якої крізь розставлені в певному порядку на майданчику дротяні ворітця проганяють дерев'яними молоточками дерев'яні кулі.

Вона відкусила маленький шматочок пиріжка.

– Більша чи менша? Більша чи менша?

Аліса дуже здивувалася – зріст її не змінився. Насправді так буває завжди, коли їдять пиріжки, але вона так звикла до всяких див, що засмутилася, коли нічого незвичайного не сталося.

Тож вона заходила коло пиріжка і швиденько з'їла його весь.

Переклад з англійської Галини Бушиної

- Із чого почалася подорож Аліси в Країну Чудес? Прочитай опис Кролика.
- Перечитай виділені слова. Про які риси характеру Аліси вони свідчать?
- Про що міркувала Аліса, коли летіла вниз?
- Що дивного трапилося з дівчинкою в незнайомій країні? Пофантазуй, як розгортатимуться події далі.

- Поміркуйте, що спільного має цей уривок із чарівною казкою. (Де почалися події? У який світ потрапила героїня? Чи відбулися чарівні перетворення? Чи є в героїні помічник?).

Повтори і пригадай

- Переглянь прочитані уривки з творів. Пригадай їхні назви та персонажів. Визнач головних героїв цих творів.
- Пригадай ситуації, у які потрапляла Аліса. Намалюй дівчинку такою, якою ти її уявляєш.
- Розкажи про творчість Миколи Носова за запитаннями: Які оповідання письменника (раніше прочитані) тобі запам'яталися? Чому? Хто є героями його оповідань? Що ти можеш розказати про Мишка? Як оцінює дії Мишка його друг? Чи можна оповідання Миколи Носова назвати комічними, веселими? Що хотів розказати письменник своїм читачам?
- Пофантазуй, якою могла б бути зустріч Аліси та Мишка і його друга.

ЮНИЙ ДРУЖЕ!

Перегорни сторінки підручника, пригадай прочитані твори. Це пейзажна лірика, оповідання, уривки з повістей і повістей-казок, літературні казки, міфи. Кожен із цих жанрів особливий. А який тобі найбільше сподобався?

Улітку в тебе буде можливість продовжити знайомство із цими творами. Ти можеш прочитати повісті повністю або інші твори авторів, більше дізнатися про їхніх героїв. Які твори тобі хочеться прочитати?

Який, на твою думку, ти читач: уважний, творчий, зацікавлений, байдужий; читаєш із захопленням, відчуваєш насолоду від спілкування з героями твору, вибираєш у себе цінності твору? Поділися своїми думками з учителем, батьками, друзями.

КАНІКУЛИ

«Канікули! Канікули!» –
співає все навколо.

Канікули,
            канікули,
                    канікули
у школі!

А що таке
«канікули»?
Це – літні дні барвисті,
це час,
коли нам ніколи
хоча б на мить
присісти,
бо треба
мчати босими
наввипередки
з вітром,
з густих лісів

приносити
горіхів повні відра.

Це час
у річці хлюпатись,
підсмажувати спини
і зранку
в лузі слухати
тонку струну бджолину...

Це час,
коли за хлопцями
ми скучим,
як ніколи,
і нам
страшенно схочеться
скоріше
знов
до школи!..

Анатолій Костецький

ЗМІСТ

Від автора	3
------------------	---

У КРАЇНІ ДАВНИНИ

МІФИ	4
Єгипетські міфи	5
Бог сонця Ра	5
Ра та Апоп	6
Міфи Давньої Греції	7
Пандора	7
Слов'янські міфи	10
Створення людини	11
Сергій Плачинда	12
Білобог і Чорнобог	12
ВІД МІФУ ДО КАЗКИ	14
Легенди	14
Тополя (Народна легенда)	14
Богдан Чалий	15
Дума про Кия та його славний рід (Скорочено)	16
Притчі	18
Леонардо да Вінчі	18
Лебідь	19
Казки (соціально-побутові)	20
Українська народна казка	21
Золотий черевичок	21
Киргизька народна казка	28
Злагода	28

КРАСА СВІТУ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

«Краса! На світі цім Краса...» (Микола Вороний)	31
Краса, натхнення, радість і таємниця (Василь Сухомлинський)	32
ЛІРИКА	33
Пейзажна лірика	33
Тарас Шевченко	34
«Встала й весна...»	35

«Рече та стогне Дніпр широкий...»	36
Чудовий Дніпро (Микола Гоголь)	38
«За сонцем хмаронька пливе...» (Тарас Шевченко)	39
Богдан Лепкий	40
Іван Франко	42
Полудень	43
«Сипле, сипле, сипле сніг...»	46
Василь Симоненко	46
«Сама ж господарка на колії доріг...» (Уривок)	47
Леся Українка	47
«Вже сонечко в море сіда...»	48
«Плине білий човник, хвилечка колише...»	49
Марко Вовчок	50
Сосна (Леся Українка)	51
Ліна Костенко	52
Здивовані квіти	52
Красива осінь вишиває клени	53
Осінь, ось вона, осінь	54
«Осіnnий день, осінній день, осінній!..»	55
Ліричні твори-роздуми	56
Дмитро Павличко	56
Плесо	57
Синиця	57
Яблуко	58
Зернина	59
Етюд про хліб (Іван Драч)	59
Ходімо в поле, сину (Степан Жупанин)	61
ПЕЙЗАЖ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ	62
Пейзаж відповідає настрою персонажів твору (гарно на душі – гарно навколо)	63
«Чимчикують наші хлопці...» (Іван Сенченко)	63
Пейзаж змінюється і настрої персонажа змінюється	65
Чомга і весна (Скорочено) (Василь Чухліб)	65
Пейзаж чудовий, а на душі персонажа – смуток	66
«Другого дня...» (Марко Вовчок)	66
Спокій	67
«На небі сонце...» (Михайло Коцюбинський)	67

<i>Пейзажем починається твір – визначається його настрій</i>	68
Солов'їна сторожа (Скорочено) (За Олесем Гончаром)	68

У КРАЇНІ ДИТИНСТВА

ЖАНРИ ПРОЗИ	74
Оповідання	74
<i>Борис Грінченко</i>	75
<i>Ксеія (Уривок)</i>	75
<i>Всеволод Нестайко</i>	79
<i>Трое за парканом (Скорочено)</i>	80
<i>Михайло Слабошпицький</i>	83
<i>Славко і жако (Скорочено)</i>	83
<i>Василь Чухліб</i>	90
<i>Гойдарики</i>	90
<i>Дикі каченята</i>	91
Повість	94
<i>Олесь Донченко</i>	94
<i>Лісничиха (Уривки)</i>	95
<i>Дівчинка над струмком</i>	95
<i>На лісовій галявині (Скорочено)</i>	98
<i>Олександр Довженко</i>	103
<i>Зачарована Десна (Уривки)</i>	104
<i>Олександр Дерманський</i>	109
<i>Чудове чудовисько (Уривок). Чемпіон з Баранців</i>	110

У КРАЇНІ ГУМОРУ

ГУМОРИСТИЧНІ ТВОРИ	114
Жартівливі вірші	114
<i>Грицько Бойко</i>	114
<i>Хвастунець</i>	115
<i>Відпочити ніколи</i>	115
<i>Викрутився</i>	116
<i>Де Іванко?</i>	116
<i>Ірина Жиленко</i>	117
<i>Павучок – рудий бочок</i>	117
<i>Іван Світличний</i>	118
<i>Я їм про Хому, а вони про Ярему</i>	118
<i>Стопога</i>	119

Комічні оповідання	121
<i>Остан Вишня</i>	121
<i>Бекас</i>	122
<i>Григір Тютюнник</i>	123
<i>Біла мара</i>	123

У КРАЇНІ ЗНАНЬ

ТВОРИ З НАУКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ	130
Науково-художні оповідання	130
<i>Анатолій Давидов</i>	130
<i>Свідки минулих епох (Скорочено)</i>	130
<i>Паола Утевська</i>	135
<i>Гості з далеких берегів (Скорочено)</i>	136
Історичні оповідання	141
<i>Антін Лотоцький</i>	141
<i>Ольга Перевізниківна (Скорочено)</i>	141
Повість-казка	145
<i>Віктор Близнець</i>	145
<i>Земля світлячків (Уривки)</i>	145

У КРАЇНІ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ	153
Оповідання	153
<i>Микола Носов</i>	154
<i>Мишкова каша (Скорочено)</i>	154
Повість-казка	162
<i>Льюїс Керролл</i>	162
<i>Аліса в Країні Чудес (Частина I. У кролячій норі)</i>	163
<i>Юний друже!</i>	171
<i>Канікули (Анатолій Костецький)</i>	171